

**İSTANBUL MEDENİYET
ÜNİVERSİTESİ**

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE MEŞRUTİYET KARŞITI
TOPLUMSAL HAREKETLER (24 TEMMUZ 1908 – 13 NİSAN
1909)**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Yusuf Sabri ŞİMŞEK

Mayıs-2018

**İSTANBUL MEDENİYET
ÜNİVERSİTESİ**

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

**II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE MEŞRUTİYET
KARŞITI TOPLUMSAL HAREKETLER (24 TEMMUZ
1908 – 13 NİSAN 1909)**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Yusuf Sabri ŞİMŞEK

TEZ DANIŞMANI:
Prof. Dr. Adem ÖLMEZ

Mayıs-2018

ONAY

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans öğrencisi olan Yusuf Sabri ŞİMŞEK'in hazırladığı ve jüri önünde savunduğu "II. Meşrutiyet Döneminde Meşrutiyet Karşısı Toplumsal Hareketler" başlıklı tez başarılı kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

[Ünvanı, Adı SOYADI]

.....

Kurumu:

Üyeler:

[Ünvanı, Adı ve Soyadı]

.....

Kurumu:

[Ünvanı, Adı ve Soyadı]

.....

Kurumu:

Tez Savunma Tarihi:

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Doktora tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Alıntılanan başkalarına ait tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini kaynak göstererek atıfta bulunduğum gibi, yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

Yusuf Sabri ŞİMŞEK

ÖNSÖZ

II. Meşrutiyet’le ilgili okumalarım sırasında merakımı celbeden noktalardan birisi, “Acaba II. Meşrutiyet döneminde meşrutiyet karşıtlığının oluşmasında siyasal etkenler mi önemli, yoksa toplumsal etkenler mi?” sorusu olmuştu. Okumalarım süresince bu sorunun cevabını tatmin edici bir şekilde alamadım. Kimi kaynaklar meşrutiyet karşıtlığını siyasal etkenlerle açıklıyorlardı. Bunun yanında bazı eserler ise meşrutiyet karşıtlığının oluşumunda toplumsal etkenlere çok az değiniyordu. Bunu ise sistemli ve tasnif edilmiş biçimde yapmıyorlardı. Ayrıca yapılan araştırmalar karşıtlık üzerine değil de, karşıtlığın bir sonucu olan isyanlar üzerine yoğunlaşmıştı. Bunun böyle olmasında olayların büyüklüğü ve etkilerinin oldukça büyük bir rolü vardır. Dönem itibariyle, sivil toplum, basın ve eylemler gibi toplumsal öğelerin en üst düzeye ulaştığı bilmekteydim. Bu öğeler aslında muhalefet ve karşıtlık olgularını içerisinde barındırmaktaydı. Karşıtlık olgusunun içini doldururken aslında ben de bu kadar geniş bir yelpazeye sahip olabileceğini düşünmemiştim. Bu durum, konuyu incelemem esnasında derinleşmeme yardımcı oldu. Ayrıca dönemin hatıralarında ve birinci elden kaynak eserlerindeki bilgiler de toplumsal karşıtlık hakkında merakımı bir kat daha artırdı. “Acaba II. Meşrutiyet döneminde meşrutiyet karşıtlığının oluşmasında siyasal etkenler mi önemli, yoksa toplumsal etkenleri mi?” sorusu daha da çok ilgimi çekmeye başladı.

Bu tezin konusu bu sorunun cevabını aramak amacıyla ortaya çıktı.

Öncelikle şunu belirtmeliyim ki bu tezin meydana gelmesinde İstanbul Medeniyet Üniversitesi Öğretim Üyesi kıymetli hocam Prof. Dr. Adem Ölmez’in emeği çok büyüktür. Araştırmam boyunca doğru yönlendirmeleri ve yerinde tespitleriyle tezin şekillenmesinde bir usta olduğu gibi benim için de bir pusula olmuştur. Her ne kadar emeği karşılıksız olsa da bu vesileyle kıymetli hocama şükranlarımı sunmayı kendime bir borç biliyorum. Tezi hazırlarken yenilikçi ruhu bizden esirgemeyen ve tecrübelerini bizimle paylaşan İstanbul Medeniyet Üniversitesi Tarih Bölümü akademik kadrosuna da teşekkürlerimi sunarım.

Tez süresince her türlü fedakârlığı esirgemeyen değerli eşim Nurbanu'ya ve oğlum Adnan Tahir'e, akademik çalışmalarımda yıllardır hem teşvik edici hem de destekleyici olan çok kıymetli annem Raziye ve babam Zeki Şimşek'e teşekkür ediyorum.

Ayrıca kaynaklara ulaşabilmemiz için gösterdikleri çabadan ötürü Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü personeline, İSAM Kütüphanesi ve Milli Kütüphane çalışanlarına verdikleri hizmetten dolayı teşekkürlerimi sunarım.

Yusuf Sabri ŞİMŞEK

Üsküdar, Mayıs 2018

İÇİNDEKİLER

ONAY	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI	i
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ	VII
ÖZET ve ANAHTAR KELİMELEER	ix
ABSTRACT and KEYWORDS.....	xi
GİRİŞ	1
1. II. MEŞRUTİYET’İN İLANI	7
1.1. Meşrutiyet’in Zemini	7
1.2. II. Meşrutiyetin İlanı	10
1.3. Firzovik Olayı	13
1.4. II. Meşrutiyet’in İlanından Sonra Kurulan İlk Hükümetler ve Belirsizlik	17
1.5. İttihat ve Terakki’nin Hükümete Müdahaleleri	20
2. MEŞRUTİYETE KARŞI TOPLUMSAL HAREKETLERİN KAYNAKLARI.....	25
2.1. Ülkenin Durumu ve Otorite Boşluğu	25
2.2. Jön Türklerin Fikri Yapısının Muhalefete Etkisi.....	28
2.3. Tensikat Sorunu	33
2.4. İstanbul’da Nüfus Artışı ve Asayişin Bozulması	36
2.5. Şark Aşiretleri’nin Tavrı	43
2.6. Ulema ve Medreseler	48
2.7. Hamallar	54
2.8. Meşrutiyet Karşıtı Basın.....	59
2.8.1. Meşrutiyet Karşıtı Gazeteler.....	61
2.8.2. Meşrutiyet Karşıtı Basının Birleşmesi	69
2.9. Askerlerde Meşrutiyet Karşıtılığı	71
2.9.1. Alaylı-Mektepli çatışmasının kökeni	72
2.9.2. Alaylı-Mektepli Çatışması	75
3. MEŞRUTİYET KARŞITLIĞININ EYLEME DÖNÜŞMESİ.....	79
3.1. Edirne Ayaklanması	79
3.2. Kör Ali Vakası ve Benzer Bazı Hadiseler	80
3.3. Taşkışla Olayı	82

3.4. Çırpıcı İsyanı	84
3.5. Yıldız Arnavut ve Arap Taburları Hadisesi	84
3.6. Ferah Tiyatrosu Olayı	86
3.7. Hasan Fehmi Bey'in Katli Hadisesi	88
3.7. 31 Mart Olayı	90
3.7.1. Meşrutiyet Karşıtlığının 31 Mart Olayı'nı Doğurması.....	90
3.7.2. İsyan Giden süreçte Askerlerin Durumu	93
3.7.3. İsyancıların İstekleri.....	94
3.7.4. 31 Mart Vakasında Ulema.....	96
3.7.5. İsyanda Toplumsal Karşıtlığın Etkisi	101
SONUÇ.....	109
KAYNAKÇA.....	113
EKLER.....	121
ÖZGEÇMİŞ	133

KISALTMALAR LİSTESİ

BEO. : Bab-ı Ali Evrak Odası

Bkz: Bakınız

BOA. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C. : Cilt

DH.MKT. : Dâhiliye Mektubî Kalemi

DH.ŞFR. : Dâhiliye Şifre Kalemi

DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi

H : Hicri takvim

İ.AS. : İrade Askeri

İMC: İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti

İSAM: İslam Araştırmaları Merkezi

İTC: İttihad ve Terakki Cemiyeti

KTTC: Kürt Terakki ve Teali Cemiyeti

KTG: Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi

R : Rumi takvim

s. : Sayfa

S. : Sayı

TFR.I.AS. : Teftişat-ı Rumeli Evrakı Jandarma Müşiriyet ve Kumandanlık Evrakı

Ttk: Türk Tarih Kurumu

ZB. : Zabtiye

ÖZET ve ANAHTAR KELİMELELER

Bu tezde II. Meşrutiyet'in ilanından 31 Mart Olayı'na kadar geçen süre içerisinde meşrutiyet ve İttihad ve Terakkiye karşı oluşan karşıt hareketler incelenecektir. Meşrutiyetin ilanı Osmanlı Devleti'nde büyük şenliklerle kutlanmış, ancak ilk üç ay geçtikten sonra, eleştirilmeye başlanmıştır. Bu karşıtlığın oluşumunda askerler, aşiretler, ulema, medrese talebeleri, gazeteciler, hamallar gibi değişik toplumsal kesimlerin etkisi olmuştur. Bu çalışma bu etkiyi teorik ve pratik olarak analiz etmeyi hedeflemektedir. Çalışmamızda karşıtlığın kaynakları ve bu kaynakların somut sonuçları olan olaylar üzerinde durduk. Ekim 1908'de başlayan toplumsal hareketler gittikçe şiddetini artırmıştır. Mart ayına gelindiğinde ise büyük bir toplumsal patlamaya neden olmuştur. 31 Mart ve benzeri isyanların patlak vermesinde ve çatışmaya dönüşmesinde bu kesimlerin önemli bir rolü olmuştur. II. Meşrutiyet'in doğurduğu büyük umutlar, bu isyanla beraber ümitsizliğe dönüşmüş ülke siyasetini de bir açmaza sürüklemiş ve bu tarihten sonra hiçbir şey normal seyrinde gitmemiştir.

Anahtar Kelimeler: *II. Meşrutiyet, Meşrutiyet Karşıtı Toplumsal Hareketler, İttihad ve Terakki*

ABSTRACT and KEYWORDS

This dissertation aims to examine during the period from the declaration of the Constitutional Monarchy II to the March 31 incident, opposition movements against the Constitutional Monarchy and the Committee of Union and Progress. The declaration of the Constitutional Monarchy was celebrated with great festivities in the Ottoman State, but after the first three months passed, it began to be severe criticism. In the formation of this opposition, the influence of different social groups such as soldiers, tribes, pundits, Moslem theological school pupils, journalists, porters played imported rules. This study aims to analyze this effect in terms of theoretically and practically. This dissertation aim to analyze the sources of the opposition and the events that have tangible consequences of these resources. The social movements that started in October 1908 have increasingly resorted to violence. This ended with, a massive social explosion. These groups played an important role in the outbreak in March 1909 and similar rebellions and their transformation into conflict. The great hopes of the The Constitutional Monarchy II dragged the politics of the country, which had turned into despair with this revolt, and after that date nothing went in its normal course.

Key Words: *Constitution II, İttihad and Terakki, anti-constitutional social movements*

GİRİŞ

II. Abdülhamid'in uzun süre devam eden saltanatının sonu, II. Meşrutiyet ilan sahne oldu. Batı kamuoyunda büyük yankı uyandıran meşrutiyetin ilanı, İstanbul başta olmak üzere Anadolu'nun birçok şehrinde coşkuyla kutlandı. "II. Meşrutiyet'in saadetli hayatı" olan ilk üç aylık dönemden sonra ortaya çıkan ihtilaflar ve siyasi çekişmenin bir sonucu olarak, meşrutiyet dönemi bir daha bu ilk üç ay kadar dingin ve saadetli olmadı. İlk baştaki coşku 2-3 ay geçmeden yerini gerilime, tartışmaya ve zıtlasmaya bıraktı. Meşrutiyetin ilanından sonra çok farklı gerekçelerle "Meşrutiyet Rejimi" aleyhine toplumsal bir tavır oluşmaya başladı. Daha sonra bu tavır "Toplumsal karşıtlığa" dönüşmeye başladı. II. Meşrutiyet sonrası dönemde toplumsal karşıtlığın ortaya çıkışında birçok farklı sebep elbette vardı. Bunun siyasi, ekonomik, askeri ve dini sebepleri olmakla birlikte, iktidarı kontrol eden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de bu duruma zemin hazırlayıcı ve halk kitlelerinin karşıtlığa akışını kolaylaştırıcı etki yapan bir takım icraatları vardı. Meşrutiyet öncesi dönemde II. Abdülhamid'e karşı oluşan karşıtlığa benzer biçimde, yavaş yavaş meşrutiyet ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı bir muhalefet oluşmaya başladı. Biz bu çalışmamızda bu karşıtlığın analizini yapmaya çalışacağız.

Bu tezde II. Meşrutiyet dönemindeki meşrutiyet karşıtı hareketleri analiz ederek, bu hareketler sonucu meydana gelen eylemleri inceledik. Araştırmamızın konusunu "II. Meşrutiyet dönemi meşrutiyet karşıtı toplumsal hareketler" olarak belirledik. Belirtilen dönem içerisindeki karşıt hareketlerin doğuşunu, sebeplerini, kişi ve gruplarla olan ilişkilerini, çeşitlerini ve eylemlerinin sonuçlarını incelemeye çalıştık. Osmanlı modernleşmesi açısından bir dönüm noktası teşkil eden II. Meşrutiyet ise siyasal ve toplumsal çatışmanın ön plana çıktığı bir dönem olmuştu. Bu dönem gazetelerin ilk defa bu derece özgür ve muhalif olabildiği, hamallar, askerler ve şark aşiretleri gibi kitlesel grupların ilk defa siyasete ve yönetime

doğrudan etki edebilme potansiyeline sahip olduğu bir dönemdi. Konuyu incelerken pek çok farklı kesimin karşıtlığını tespit ettik. Ancak siyasal karşıtlık çok net olarak görünürken, toplumsal karşıtlık açısından bunun böyle olmadığını tespit ettik. Bu durum da araştırmamız süresince girift yapıları çözümlemek ve objektif olanı ortaya koyabilmek adına zorlayıcı durumlardan birini oluşturdu. Araştırmamız aşamalarında gördüğümüz bir diğer nokta ise, toplumsal muhalefetin her zaman ve her yerde “Meşrutiyet karşıtlığı” olarak ortaya çıkmadığı gerçeğidir. Birçok kesim ve grup için İttihad ve Terakki karşıtlığı ile meşrutiyet karşıtlığı eş zamanlı ortaya çıkmışsa da, bazı kesimler İttihad ve Terakki karşıtlığı sebebiyle meşrutiyete karşıt hale gelmişlerdir. Biz bu iki grubu araştırmamıza dâhil ettik. Bunun yanında dönem içerisindeki olayların meydana gelmesinde siyasal karşıtlık etkisinin yanında, toplumsal karşıtlığın da etkisi olduğunu hatta birçok hadisede daha etkili olduğunu araştırmamızda ortaya koyduk. Tezimiz bu noktadan önemlidir. Aslında toplumsal ve siyasal karşıtlık birbirine girift yapılar oluşturmaktadır. Toplumsal olanın içerisine pek çok siyasal konuyu dahil etmek mümkündür. Ancak biz bu çalışmada devletle ilişkili, siyasal partilerle ilişkili konuları dışarıda tutarak, toplumun değişik kesimlerinde ortaya çıkan karşıtlık fikirleri üzerine odaklandık.

Araştırmamızın konusunu 24 Temmuz 1908 ile 13 Nisan 1909 tarihleri ile sınırlandırdık. Bu tarih aralığını esas almamızın sebebi ise, çok büyük heyecanlar doğurmuş olan II. Meşrutiyet’in ilanından sonra büyük bir basın yelpazesinin oluşması ve basın yoluyla yurt içinde yapılan muhalefetin ilk büyük örneklerini verilmiş olmasıdır. Ayrıca bir başka dönemde hiç olmadığı kadar muhalefetin çeşitli ve kapsamlı oluşudur. Toplumun genelinde meşrutiyetin ne olduğu ve nasıl uygulandığına dair birçok soru işaretinin olduğu dönemde, toplumsal karşıtlığın benzersiz örnekleri oluşmuştur. Bu karşıtlık 31 Mart Olayı sırasında da gözlenmiştir. Ve bu olayın oluşumunda toplumsal karşıtlığın etkisi olmuştur. 31 Mart Olayı’nın ilk bir haftalık diliminde biriken bu muhalefetin patlaması görülmüştür. Bu patlamanın olduğu dönem toplumsal muhalefetin eyleme dönüşünün örneklerinden birisini teşkil eder. Bu sebeple Hareket Ordusu’nun gelişinden itibaren bizim konumuza girmemektedir. Bunun yanında azınlıkların karşıtlığı konusu tezimizin sınırları dışında tutulmuştur. Çünkü meşrutiyetin ilanından Hareket Ordusu’nun gelişine kadar geçen sürede azınlıklar meşrutiyeti destekler bir pozisyonda bulunmuşlardır.

Bu dönemde özellikle İttihad ve Terakki'nin merkezinde yer aldığı birçok siyasi mücadele yaşanmıştır. Ancak bu siyasi mücadeleler bizim konumuzu doğrudan ilgilendirmedigi için dışta tutulmuştur. Ancak Cemiyet'in bazı özelliklerinin toplumsal karşıtlığa neden olması dolayısıyla değinilmiştir. 31 Mart Olayı'nın üzerinden yüz yıldan fazla zaman geçmesine rağmen toplumsal yönü üzerinde gereğince durulmamıştır. Genellikle olayın siyasi yönünü inceleyen ve isyan günleriyle ilgili çalışmalar yapılmıştır. Bizim araştırmamızın özgünlüğü, 31 Mart İsyanı'na giden süreçte, toplumsal karşıtlığı incelemiş ve bu karşıtlığın isyandaki veya dönem içerisindeki sonuçlarını ortaya koymaya çalışmış olmasındadır.

Kuşkusuz bizim çalışmamız dönemle ilgili ilk çalışma değildir; bizden önce de pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak bu çalışmaların “Toplumsal muhalefeti” merkeze almaması ve konunun farklı boyutlarına odaklanması bizim çalışmamızı özgün kılmaktadır. Diğer çalışmalarda meşrutiyet karşıtı toplumsal hareketlere değinilmiş olsa da çalışmaların “ana tezini” oluşturmamıştır. Sina Akşin'in 1972 yılında basılan *31 Mart Olayı* isimli eseri dönem üzerinde yapılan ilk çalışmalardan birisidir. 31 Mart Olayı'nı işlerken bunun sebeplerini de ele alan Akşin, bunu yaparken isyana giden süreci ve isyanın sebeplerini incelemiştir. İsyanın sebeplerini incelerken bazı kısımlarda meşrutiyet karşıtı toplumsal hareketlere değinmiş olmasına rağmen bu eserin ana teması meşrutiyet karşıtı siyasal hareketler olmuştur. Baran Hocaoglu, *II. Meşrutiyet'te İktidar Muhalefet İlişkileri* isimli eserinde, dönemin hareketliliği göz önüne alındığında beş yıl gibi uzun bir süreci ele almıştır. Eserinde daha çok siyasi ilişkileri ve siyasi muhalefeti ele almıştır. Toplumsal muhalefet tali olarak değinmiş, siyasal gelişmeleri iktidar-muhalefet bağlamında ele almıştır. Muhalefeti sınıfları ayırmış siyasal niteliği ifade eden liberal, muhafazakâr, saray gibi başlıklar oluşturmuştur. Araştırmasında azınlıkların muhalefeti önemli bir yer teşkil etmektedir. Abdullah İslamoğlu ise *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet* isimli eserinde, adı üzerine siyasi muhalefete temas eden olaylara çokça yer vermiş; ancak meşrutiyet karşıtı toplumsal hareketler çok az değinmiştir. Bu muhalefeti açıklarken de özellikle Ahrar Fırkası ve Adem-i Merkeziyet-Teşebbüs-ü Şahsi Cemiyeti üzerinde durmuş ve Mizancı Murat ve Prens Sabahaddin gibi dönemin aktörlerini ön plana çıkarmıştır. Biz ise tezimizin ana temasını “Meşrutiyet

karşıtı toplumsal hareketler” olarak belirledik. Meşrutiyet karşıtı toplumsal hareketlerin oluşumu ve olaylara dönüşümünü inceledik.

Araştırmamızda birçok farklı kaynaktan yararlandık. Bunlardan ilki birinci elden kaynaklardır. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü bünyesinde bulunan orijinal arşiv belgeleri, dönemin gazetelerinin orijinal metinleri ve hatıratlar gösterilebilir. Dönem ve konumuz açısından en önemli kaynakları bunlar teşkil etmektedir. İkinci elden kaynaklar ise, telif eserler, ansiklopediler, akademik tezler oluşturmaktadır. Dönemin gazetelerini incelerken bazı sayılara ulaşmakta hayli güçlük çektik. Özellikle dönemin aydınlatılmasında gazeteleri ayrı bir yere koyuyoruz. II. Meşrutiyet’in başında sansürün kaldırılmış olması bizim zengin bir bilgi kaynağına ulaşabilmemizi kolaylaştırmıştır.

Araştırmamızın bölümlerini üç ana bölüm altında topladık. İlk bölümde, meşrutiyetin ilanına giden süreç ve bu süreçte İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin oynadığı rol işlenmiştir. Sonrasında meşrutiyetin ilanında etkili olan olaylar işlenerek, İttihad ve Terakki’nin hükümetle ilk temasına değinilmiş ve İttihad ve Terakki’nin nasıl bir sistem kurmaya çalıştığından bahsedilmiştir. Daha sonra ise kurulan ilk hükümetlere değinerek seçimlere giden süreçte yaşanan gerginliklere ve bunun toplumda meydana getirdiği değişikliklere incelenmiştir. Özellikle yeni dönemde üç farklı güç erkinin ortaya çıkması ve bu erklerin kendi aralarındaki uyumsuzluğu basına dahi yansımıştır. Ayrıca İttihad ve Terakki’nin kendi içinden bir sadrazam çıkarmadan kabineyi yönetmeye kalkması kabine-İttihad ve Terakki gerilimini ortaya çıkarmıştır. Özellikle Said Paşa kabinesinde istibdat dönemi olarak tarif edilen dönemden bazı bakanların bulunması durumu daha da nazik bir hale getirmiştir. “İttihad ve Terakki Cemiyeti ne hükümet oluyor ne de hükümeti kendi hesabına yönetmekten vazgeçiyordu.” Bu durum askerler, hamallar, gazeteler ve şark aşiretleri gibi toplumsal sınıflar üzerinde de olumsuz etki yapmıştır. Kamil Paşa kabinesinden sonra sadrazam olan Hüseyin Hilmi¹ Paşa kabinesi döneminde ülke karışmaya başlamıştı.

İkinci bölümde meşrutiyetin ilanından sonra, toplumsal karışıklığın oluşmasına sebep olan zemini tespit etmeye çalıştık. Bu zeminin oluşmasında

¹ Resim için bkz. (EK-4).

önemsiz gibi görünlebilen nüfus artışının bile muhalefet sebebi olabileceğini tespit ettik. Meşrutiyetin ilanından yaklaşık üç ay sonra Makedonya bölgesinde çetelerle mücadele ederek uzmanlaşmış Avcı taburlarının Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti tarafından İstanbul'a getirilmeleri şehirdeki huzursuzluğu artırmıştır. 19. Yüzyılın başından beri şiddetlenerek devam eden alaylı-mektepli sorunu daha farklı bir boyutta tekrar nüksetmiştir. Sansürün kaldırılmasıyla birlikte özgürleşen basın, birçok farklı kulüp ve cemiyetin "Ceride" neşrine imkân tanımıştır. Bu dönemde toplumda görülen huzursuzluk basına da yansımış ve basında cepheleşmeler ve birbirini "refika" şeklinde nitelemeler başlamıştır. Özellikle hamallar, şark aşiretleri, gazeteler, askerler, ulema ve medreselerin muhalefet merkezleri haline geldiğini tespit ettik. Farklı alanlarda farklı şekillerde örgütlenen bu merkezler bazı art niyetli mahfillerin hedefi haline gelmişlerdi.²

Üçüncü bölümde ise yukarıda bahsedilen karşıtlığın nasıl eyleme dönüştüklerini veya eyleme dönüşebilen bir malzeme olarak kullanıldıklarını inceledik. Toplumsal karşıtlığın oluşumunda bu olayların da önemli etkisinin olduğunu müşahade ettik. Adeta karşıtlık, etrafındaki muhalif yapıları da besleyerek bir kartopu gibi büyümüştür. Edirne, Çırpıcı, Kör Ali, Karagöz, Taşkışla, Yıldız olaylarını işledikten sonra, pek çok aşamada karşıtlığın eyleme dönüştüğünü tespit ettik. Ve bu olayları konu bağlamında inceleyerek analizler yaptık. Sonrasında 31 Mart Olayı'na giden süreç ve bu olayda etkili olan temel sebepleri inceledikten sonra, 31 Mart Olayı'na toplumsal karşıtlık açısından bakmaya çalıştık.

² Adem Ölmez, "31 Mart Vak'ası", *Darbeler Tarihi*, 1. Basım, Şanlıurfa: Urfa Okulu Yayınları, 2017, s.93.

1. II. MEŞRUTİYET’İN İLANI

Bu bölümde II. Meşrutiyet’in ilanı ve takip eden gelişmeler incelenecektir. Bilindiği gibi II. Abdülhamid’in iktidarı döneminde gelişen ve olgunlaşan muhalefet, İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştı. Kanun-ı Esasi’nin yeniden kabul edilmesi bürokratlar ve çeşitli toplumsal kesimler arasında yeni tartışmalar başlatmıştı. II. Abdülhamid istemeden meşrutiyeti ilan etmiş ve bunun sonucunda kendi yetkilerini kullanamaz hale gelmişti. Ülke yönetiminde İttihad ve Terakki Cemiyeti dolaylı bir etki oluşturmuştu. Yeni dönemde kimin hükmedeceği, meşrutiyetin ne olduğu, II. Abdülhamid’in sultan olarak kalıp kalmayacağı, Kamil Paşa’nın İngilizler’e yakınlığı, yeni kabinelerde eski dönemin devlet adamlarının hala bulunuyor olması, İTC’nin ülke yönetimindeki ve dış politikadaki rolü tartışılmaya başlanmıştı. Üzerinde birleşilen bir nokta varsa o da Resneli Niyazi Bey ve Enver Bey’in hürriyet kahramanları olmalarıydı. Bu durum kartpostallara, pullara, şiirlere, flamalara kadar yansımış ve her şeyde bu kişilerin resimleri basılmıştı. Bu karmaşık ortam fikir çatışmalarının ortaya çıkmasına ve bu çatışmaların eyleme dönüşmesine neden olacaktı.

1.1. Meşrutiyet’in Zemini

19. asırda milliyetçilik akımlarının da etkisiyle yoğun toprak kayıpları yaşayan Osmanlı Devleti, hem iktisadi zorluklar hem de sanayideki yetersizlik sebebiyle oldukça zor duruma düşmüştü. Devleti kurtarmanın yolu ise 19. yüzyılın başından beri modernleşme ve reformlarda aranmıştı. Tanzimat devrinin özgüveni yüksek ve kabiliyetli devlet adamları tarafından gerçekleştirilen köklü reformlar dönemini Islahat Fermanı izlemişti. Ancak Kırım Savaşı’nda alınan galibiyetin ve Paris Anlaşması’nın oluşturduğu olumlu hava korunamayınca, tekrardan devleti sorgulayan ve aydın sınıftan yetişen bir “elitin” doğmasına sebebiyet vermişti. İlk olarak “İttifak-ı Hamiyyet” adıyla kurulan bu organizasyon baskılar sonucu çeşitli Avrupa şehirlerinde gelişmeye devam etmiş ve bundan sonra “Yeni Osmanlılar” adıyla anılmaya başlanmıştı. Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi etkili yazma becerilerine sahip aydınlardan oluşan bu grup, Avrupa’da neşrettikleri gazeteler

yoluyla Osmanlı'ya etki etmiş ve bunda da pek ala başarılı olmuşlardı. Tüm bu çabalar ilk aşamada I. Meşrutiyet'in ilanı ile sonuçlanmış ancak kısa bir süre sonra meclis ve Kanun-i Esasi tatil edilmişti.

Yeni Osmanlıların başlattığı hareket, 1889 yılında İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin temelini oluşturan İttihad-ı Osmani'ye rehberlik edecekti. Neredeyse çoğu Mekteb-i Harbiye veya Mekteb-i Tıbbiye mezunu talebe doğal bir akış içerisinde Jön Türk hareketine giriyordu. 1895'te Ahmed Rıza'nın Cemiyete katılması ile Cemiyetin adı Terakki ve İttihad olmuştu. 4-9 Şubat 1902 tarihin de 1. Jön Türk kongresi toplandı. Kürt, Arap Türk, Arnavut, Çerkez, Yunan, Bulgar Yahudi ve Ermeni gibi farklı milletlere mensup toplam 47 delegeyle adeta bir gövde gösterisine dönüşmüştü. Ne var ki; bu kongre Jön Türkler arasında ilk fikir ayrılıklarını ortaya çıkarmıştı. Cemiyetin siyasi fikirleri ve bunun icra edilmesiyle alakalı iki grup tebarüz etmişti. Birincisi, milliyetçi diye adlandırılan, Ahmet Rıza önderliğindeki grup, milliyetçiliği esas kabul edip Osmanlı Devleti'ne her türlü dış müdahaleyi reddetmişti. İkinci grup ise; adem-i merkezîyetçi/Serbestî/liberal diye kabul edilen teşebbüs-i şahsî ve tevzi-i mezuniyet ilkelerini benimsemişti ve başını çeken kişi Prens Sabahaddin'di. Meşrutî yönetimin yeniden icrası, gayrimüslimlerle uzlaşma ve birlikte hareket etme, yönetimde adem-i merkezîyetçilik, federalizm ve başarıya ulaşmada dış müdahale gibi fikirlere sahipti. Bu Osmanlı tarihindeki en önemli kırılmalardan biriydi ve Osmanlı Devleti dağılana kadar kutuplaştırıcı etkisini sürdürecekti. İhtilal yolunun da gündeme getirildiği bu kongreden takriben bir yıl sonra ilk ihtilal teşebbüsü için plan yapılmıştı. Bu planda görev alan önemli aktörler arasında, daha sonra Ahrar Fırkası'nda göreceğimiz Arnavut İsmail Kemal Bey, Prens Sebahattin ve Bingazi Ordu Komutanı Recep Paşa yer almaktaydı. Artık II. Abdülhamid muhalefeti güçleniyordu. Mardin'in örneklendirdiği gibi, Anadolu'daki herhangi bir telgrafhanenin herhangi bir memuru Jön Türk'tü. II. Abdülhamid'in her türlü sansürü ve sürgünü uygulamalarına rağmen önü alınamaz biçimde büyüyen bu hareket Abdülhamid'in ümit ettiği üzere II. Meşrutiyet'in ilanından kısa süre önce tam da dağılmak üzereyken, Mahmut Celalettin Paşa ve Prens Sebahattin'in Avrupa'ya gidişiyle tekrar gelişmeye başladı. 1907'de adını İttihad ve Terakki olarak değiştiren Cemiyet, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde öncülük yaptı. Meşrutiyetin ilanında başarılı olan cemiyet hiç ummadığı bir itibar kazanmıştı ve aynı zamanda da

korku salmıştı. Adeta suikastlarla özdeşleşen cemiyetin ismi, kurulan ilk hükümetlerden sonra halkın belli kesimlerinin tepkisini çeken bir konuma gelmişti. Dolayısıyla toplumsal muhalefeti doğuran bu süreç, karışıklıkların zeminini oluşturmuştu.

Osmanlı Devleti'nde bu gelişmeler yaşanırken dünyada da önemli olaylar yaşanıyordu. Ulusal birliğini sağladıktan sonra yayılımcı politika izleyen İtalya ve Almanya gibi devletlerle geleneksel emperyalist büyük devletlerin çıkar çatışmalarının şiddetlenmesinin ilk zamanlarıydı. Özellikle Rusya'nın doğuda Japonya'ya Port Arthur Savaşı'nda yenilmesi ve güneyde İran'ı bir duvar olarak kabul etmesi, Rusya'nın tüm ilgisinin Balkanlar'a yoğunlaşmasına sebebiyet vermişti. Almanya ve İngiltere'nin de bölgedeki ıslahat konusundaki ısrarı Rusya'nın daha da aceleci ve saldırgan davranmasına yol açıyordu. Kısacası Rusya, hareketsiz kalmayı doğru bulmuyordu. Ancak herhangi bir savaş ihtimali ekonomiyi ciddi sarsabilir ve Rus halkı böylesi bir durumu asla kabullenemeyebilirdi. Bu durumda da Rus Hanedanını sıkıntılı bir duruma düşürebilirdi. Avusturya ise mallarının Hindistan'a ulaştırılabilmesi için, Bosna demiryollarının Osmanlı topraklarındaki Mitroviçe'den geçirilmesini istiyordu. İngiltere Balkanlardaki asayiş sorununa farklı yaklaşarak, müdahale veya ıslahat yerine ekonomik kalkınmayla bu sorunun çözüleceğini iddia ediyordu. 1908 yılına girildiğinde bölgede inceleme izni talep etmişti. II. Abdülhamid ise bu incelemelere izin vererek Avusturya-Rusya ittifakının ısrar ettiği adli taslağı devre dışı bırakacaktı. Bunun sonucu olarak Rusya ve İngiltere ekonomik çıkarlar etrafında birleşerek yakınlaştılar. Bu yakınlaşmanın etkileri ileriki yıllarda daha açık görülecekti.³ Bu sırada Büyük Devletler Sırplar adına Babıali'ye Tuna nehri hattında kurulmak istenen ve Adriyatik'in Leş limanında noktalanan bir demiryolu projesi sundular. Hemen akabinde Yunanlıların başka bir demiryolu isteğinde bulunması II. Abdülhamid'i telaşa düşürüp projelerin iptaline sebebiyet verdi. Bitmek bilmeyen ıslahat istekleri sonucu bölge üzerindeki gümrük vergisinde bazı değişiklikler yapıldı. Hemen akabinde ise yeterli çaba harcanmadığını gerekçe gösteren İngiltere üç vilayet için bir vali tayin edilmesini ve bunun şartlarını içeren bir bildiri yayınladı. Bu valinin bir de ordusu olacak ve çete faaliyetleri ancak bu

³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, C.1, Kısım: 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991, s. 239-235.

şekilde önlenecekti. Avusturya ve Almanya’da istemeyerek de olsa buna olumlu bakmışlardı.⁴ Avrupa’da bu gelişmeler yaşanırken, VII. Edward ile II. Nikola arasında 9-12 Haziran tarihlerinde Reval görüşmeleri yapıldı. Bu görüşmelerin meydana getirdiği heyecan sonucu İttihad ve Terakki Cemiyeti ileriki zamanlarda gerçekleştirmeyi amaçladığı eylemlerini, planlanan zamandan daha önceye aldı. Meşrutiyet’in ilanı için her şey hazırды.

1.2. II. Meşrutiyetin İlanı

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin en güçlü olduğu coğrafya hiç şüphesiz Üsküp, Selanik ve Resne gibi şehirlerden oluşan Makedonya bölgesi idi. Bölgenin hassas konumu dolayısıyla harbiye mekteplerinden yetişen birçok genç subay zeki ve kabiliyetli oldukları için bölgeye gönderiliyordu. Mesela Resneli Niyazi Bey⁵(1873-1912) Askeri Harbiye’den mezun olduktan sonra bölgedeki çetelerle mücadele amacıyla Resne’ye gönderilmişti.⁶ Bu sırada Rusya Avusturya’nın Bosna-Hersek’i işgalini kabul etmişti. Ayrıca büyük devletler askerlerini Girit adasından çekme kararı almış, sadece sembolik olarak az sayıda asker bırakarak adanın Yunanistan’a verilmesi için adım atmışlardı.⁷

Bunun üzerine Kolağası Niyazi Bey bu durumu protesto etmek ve Meşrutiyet’in ilanını istemek amacıyla Resne’de Hacı Ağa’nın evinde arkadaşlarıyla yaptığı toplantıdan sonra yaptıkları toplantı sonucu, dağa çekilmeye, hükümete isyan etmeye karar vermiş ve 3 Temmuz 1908 (20 Haziran 1324) sene Cuma günü iki üç subay ve memur ve yüz elli kadar sivil fedaiyle Resne’den ayrılmıştı.⁸

Cemiyet adına fedailik yapanlar 11 Haziran 1908’de Selânik merkez kumandanı Ömer Nâzım Paşa’nın yaralanmasıyla başlayan suikast girişimlerini icra ederken propagandacılar tarafından birçok beyanname dağıtıldı. Cemiyetin hâricî merkez-i umûmîsi ise icra edilen eylemler konusunda Avrupa kamuoyunu cemiyetin

⁴ Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, s. 235-237.

⁵ 31 Mart Olayı’ndan sonra yayınlanmış resmi için bkz. (EK-6).

⁶ Adem Ölmez, *Modern Osmanlı Ordusunda Alaylılar ve Mektepliler*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2017, s. 243.

⁷ Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, s. 238.

⁸ Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı imparatorluğunda inkılap hareketleri ve milli mücadele*, İstanbul: Türkiye İş Bankası kültür Yayınları, 2010, s. 29.

lehine çevirme faaliyetleri gerçekleştirdi. 26 Haziran tarihinde cemiyet dâhilî merkez-i umûmîsi yani Selanik merkezi, İstanbul'a davet edilen Enver Bey'e⁹(23 Kasım 1881-4 Ağustos 1922) Tikveş'e giderek çeteye çıkmasını emretti; Kolağası Niyazi Bey'in kurduğu Resne Millî Taburu'nun 3 Temmuz günü dağa çıkmasıyla isyan artık dönülmez bir noktaya geldi.

Diğer yandan Manastır'da bulunan ve sarayın hafiyeleri Niyazi ve arkadaşlarının ihtilalci çalışmalarını öğrenmiş bulunuyordu. Niyazi Bey Yıldız'a, Rumeli Müfettiş-i Umumiliği'ne ve Manastır Valiliği'ne yazdığı yazılarla hafiye paşaların dönmesini, Kanun-ı Esasi'nin hemen yürürlüğe konularak, mebusan Meclisi'nin toplanmasını yumuşak sayılabilecek bir dille istedi.¹⁰ Artık İttihat ve Terakki mensubu başka subaylar da ihtilale katılmaya başladılar ve hareket, örgütün malı oldu. 5 Temmuz'da Manastır İttihat ve Terakki örgütü kentin sokaklarında meşrutiyetçi bir bildirge dağıttı.¹¹ Bundan sonra Şemsi Paşa, Niyazi Bey'i yakalamak için harekete geçmişti. Paşa 7 Temmuz 1908 sabahı Manastır'a varınca ilk iş olarak telgrafhaneye gidip mabeyne üç telgraf çekti. Bu telgraflar Şemsi Paşa'nın ruh halinin pekiyi olmadığını gösterir. Şemsi Paşa bu telgrafları çekip Resne'ye gitmek üzere yola çıkacağı sırada Bigalı Atıf Efendi tarafından vurularak öldürülmüştür.¹² Daha sonra gazetelerde Atıf Bey'le alakalı övgü dolu ifadeler yayınlanacak ve ismi Enver ve Niyazi'yle beraber anılacaktı.¹³

Şemsi Paşanın ölümünden sonra yerine atanan Tatar Osman Paşa Manastır'a gelip göreve başladı ve Hidayet Paşa'nın öngörmüş olduğu yumuşak yoldan yürümeyi uygun buldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni dağıtmak için ilgililere çıkarlar

⁹ Enver Paşa; asıl ismi İsmail Enver'dir. İstanbul Divanyolu'nda dünyaya gelmiştir. Mekteb-i Harbiye-i Şahane'yi bitirdikten sonra erkânıharp kontenjanını kazanarak erkânıharp yüzbaşısı oldu. Meşrutiyet'in ilanı, Trablusgarp Savaşı ve I. Dünya Savaşı'nın Osmanlıdaki en etkin şahsiyetlerinden biri olan Enver Paşa, Almanya askeri ateşesi olarak görev yaparken Alman ordu ve gelişmişlik düzeyine hayran kaldı. Hayatının son yılları Kafkasya'da geçen Enver Paşa son dönem Osmanlı tarihinin en önemli şahsiyetlerindendir. (M. Şükrü Hanioglu, "Enver Paşa", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C.11, 1995, s. 261-264).

¹⁰ Ahmet Niyazi, *Hatırat-ı Niyazi*, İstanbul: Sabah Matbaası, 1326, s.222.

¹¹ Sina Akşin, *Jön Türkler Ve İttihat Ve Terakki*, İstanbul: İsam Kitaplığı, 1987, s. 25.

¹² Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki*, İstanbul: Emre Yayınları, 1995, s. 313. Bkz, Üsküp mutasarrıfının ecnebilere olan temayülü ile Şemsi Paşa'nın vefat haberine mebni Firzovik ahali arasında vuku bulan heyecanın teskini için mutasarrıfın celp edilip yerine vekâleten Merkez Kaymakamı Cemaleddin Bey'in tayin olunduğu. (BOA, *DH.ŞFR.*, 402/75, R-30-04-24).

¹³ *Volkan*, S.2, 12 Aralık 1908, s. 1.

sağlamaya koyuldu. Suçlular için af çıkaracağını, subayların rütbelerinin artırılacağını, maaşlarının yükseltileceğini bildirdi. Bunun içindir ki İttihat ve Terakki Cemiyeti Tatar Osman Paşa'yı etkisiz hale getirmeye karar verdi. Niyazi Bey Manastır merkezinden aldığı emir gereğince çetesi ile bir gece Manastır'a inerek Paşa'yı alıp dağa kaçırdı. (23 Temmuz 1908).¹⁴ O ana kadar yaşanan gelişmeler gösteriyor ki hareket doğal bir şekilde ilerliyor yani "İttihad ve Terakki Selanik Merkezi" olayların her yönünü planlamıyordu. Dağa çıkar çıkmaz Osmanlı Cemiyet üyeleri vücuttaki "Serbest Radikaller"(bağımsız ve belirsiz hareket eden hücreler) gibi nereye gidecekleri ve ne yapacakları belli olmayan bir şekilde hareket ettikleri görülmüyordu. Niyazi Bey'in kardeşi Osman'ın Kâzım Bey¹⁵(1882-1948) tarafından Sirkeci Garı yakınında bulunarak İdare- i Mahsusa vapuruna binmesi emri verilerek Selanik cihetine sevk edilmesi hadisesi¹⁶, bu Serbest Radikaller nitelemesine güzel bir örnek olabilir.

Zamanın şartları ve gelişen olaylar belki de artık Meşrutiyet idaresini zorunlu kılıyordu. Özellikle Makedonya bölgesindeki gelişmeler gösteriyordu ki bu gelişmelere destek veren "subay organizasyonu" ve büyük bir "halk kitlesi" olduğu anlaşıyordu. Özellikle Osmanlı Devleti'nin bölgeye verdiği tarihsel önem ve bu önemin doğal sonucu olarak bölgede görevlendirilen subayların niteliği, özellikle Manastır, Selanik ve Resne gibi şehirlerde İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin "Doğal örgütlenmesine" katkı sağlamıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti Edirne, Draç, İşkodra, Manastır, Selânik, Üsküp, Tiran ve Yanya'da, ayrıca altmış sekiz küçük merkezde, en mühimleri Ohri, Serez ve Tikveş'te olmak üzere teşkilatlanmıştı; Debre, Ergiri, Görice gibi bazı merkezlerdeki Arnavut Bashkimi Cemiyeti şubeleri aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti şubeleri olarak faaliyete geçmişlerdi.¹⁷ İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin gizli örgütlenmesi geç fark edilmiş belki de hiç fark edilememişti.

¹⁴ E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, Ankara: Ttk, 2000, s. 34-35.

¹⁵ Kazım Karabekir; asıl adı Musa Kazım'dır. Babası Mehmet Emin Paşa Annesi Havva Hanım'dır. Aslen Karaman'lı olan Kazım Bey 1905 yılında Harp Akademisi'nden mezun oldu. İTC Manastır ve İstanbul şubelerinde aktif görev aldı. Meşrutiyet'ten sonra Edirne tümen komutanı oldu. I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi varlık yokluk mesabesindeki savaşlarda sayısız başarılar kazanan Kazım Karabekir 1946 yılından ölümüne kadar Meclis başkanlığı görevini deruhte etmiştir. (Cevdet Küçük, "Kazım Karabekir", *Dia*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C. 25, 2002, s. 150-152).

¹⁶ Karabekir, *İttihat ve Terakki*, s. 311.

¹⁷ Şükrü Hanioglu, "İttihat ve Terakki Cemiyeti", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C. 23, 2001, s. 476-484.

Şemsi Paşa'nın öldürülmesi ve Tarar Osman Paşa'nın Niyazi Bey tarafından kaçırlışı sebebi de tam olarak buydu; yani gördükleri ve bildiklerini jurnallemelerinin önüne geçmek içindi. Ancak bölgede iyi teşkilatlanmış bulunan cemiyet, Abdülhamid'in bölgedeki faaliyetlerini sürekli manevralarla ve en son olarak bir ihtilal teşebbüsüyle akamete uğratmayı başarmıştı. İttihat ve Terakki'nin dış işlerini yürüten ve Paris'te bulunan harici şubesi de, hem gazeteler yoluyla hem de o zaman mevcut bulunan olumlu konumlarını kullanarak Avrupa devletleri nezdinde cemiyetin ibresini pozitifçe çeviriyordu. İttihat ve Terakki her yönüyle iyi teşkilatlanmış bir yapıydı. Ve sonunda meşrutiyete giden yolu aralamışlardı. Ancak burada atlanmaması gereken ve tezimizin ana temasını ilgilendiren noktalardan biri de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu iyi örgütlenmiş yapısı karşısında başka iyi örgütlenmiş yapıların bulunmayışı durumudur. Zira bu konu o kadar önemlidir ki, meşrutiyetin ilanından sonra bu durum büyük sorunlara yol açacak; seçimler, bakanlıklar, ekonomi, propaganda gibi temel konularda cemiyet neredeyse tek başına kalacak ve akabinde toplumun temsil edilememesi veya yetki gaspı sonucu ülke iç siyasette bir çıkmaza girecektir. Tüm bunlarla beraber İttihat ve Terakki'nin bir hükümet programı olmayışı ve görevinin sadece Meşrutiyet'i istihlalden ibaret görmesinin sonucu olarak, ülkede meydana gelen basın özgürlüğü, "şahsiyat" denen kişilikleri çürütme ahlakı¹⁸, iç-dış siyasette yetki sorunu meselesi gibi sorunlar ortaya çıkmıştı.¹⁹

1.3. Firzovik Olayı

Niyazi Bey'in bir grup asker ve fedaiyle dağa çekilişinin ve bu hareketin bastırılmasının akabindeki en önemli olay Firzovik²⁰ olayıdır. Zaten nahoş bir hal alan asker-merkez ilişkileri II. Abdülhamid'in itimadını kazanmış paşaların ya öldürülmesi veyahut kaçırlmasıyla daha da gerilmişti. Firzovik toplanması işte tam da bu günlere rastlamıştır. Toplanmanın belki de İttihad ve Terakki Cemiyeti'yle doğrudan bağlantısı olmamasına rağmen, zamanın şartlarına bakıldığında İttihat ve

¹⁸ *İkdam*, S.5104, 10 Ağustos 1908, s. 1.

¹⁹ Baran Hocaoglu, *II. Meşrutiyet'te İktidar Muhalefet İlişkileri*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010, s. 18-19.

²⁰ Bkz. (EK-10).

Terakki Cemiyeti'ne eşsiz bir fırsat sunuyordu. Ve cemiyet tarafından bu toplanma çok verimli bir şekilde değerlendirilecekti.

Haziran ortalarına doğru Kosova'da bulunan ve demiryollarında çalışan Avusturyalılar eşleriyle birlikte Firzovik'te bir eğlence düzenlemeyi tasarlar ve hazırlığa girişirler.²¹ 13 Temmuz 1908'de sadaret yazışmalarında Firzovik toplanmasıyla alakalı istihbarat alınmış ve bu durumun hükümet aleyhinde bir girişim oluşturulabileceği ihtimali göz önünde bulundurulmuştu.²² Kosovalı Arnavutlar ise bu hazırlıkları Avusturya'nın askeri içerikli bir işgal hareketini örtmek için düzenlenmiş bir hile olarak yorumlamış ve silahlı olarak toplanmaya başlamışlardı. Haberin dallanıp budaklanmasıyla toplananların sayısı Temmuz ayına gelindiğinde otuz bin rakamlarına ulaşmıştı. Görünüşte Mahmut Şevket Paşa (1856-1913) hakikatte ise İttihat ve Terakki Cemiyetince görevlendirilen Miralay Galip Bey bu durumu meşrutiyetten yana bir toplantıya çevirmek gayretindeydi. Bunu ise Hacı Şaban Efendi isimli bir İttihat ve Terakki taraftarı vasıtasıyla yapmıştı.²³ Başarılı olan Miralay Galip 20 ve 22 Temmuz günleri Padişaha sunulmak üzere iki telgraf çekmiş ve halkın heyecanının teskin edilemediğini bildirmekte ve meşrutiyetin ilanını istemekteydi.²⁴

23 Temmuz gecesi Manastır Jön Türk komitesi meşrutiyetin ilanı ve meclisin toplanmasına kadar hemen bir irade yayınlanması isteğiyle Sultana bir telgraf gönderdi. Sultan ve Hükümeti pratik olarak bir oldubitti karşısında bırakılmışlardı. 23 Temmuz'da Makedonya'nın birçok kentinde iktidarı ele geçiren Jön Türk komiteleri kendi kendilerine "meşrutiyet" ilan ettiler.²⁵ İsyanın Manastır'da başlamış olması Makedonya bölgesini daha da önemli hale getirmişti. İttihat Terakki Manastır merkeziyle saray divanı arasında cereyan eden telgraflaşmalar olayın ciddiyetini fazlasıyla ortaya koyuyordu.²⁶ II. Abdülhamid'in Kâtibi Tahsin Paşa

²¹ Abdullah İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet*, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2004, s. 62.

²² Telgraflar için Bkz. Üsküp Cemiyeti ile müzakeratta bulunmak bahanesiyle bazı Arnavut'ların Firzovik'te toplanacakları ve toplantının idare-i hazıra aleyhinde bulunması ihtimali olduğundan yeterli kuvvetin gönderilerek asayişin temini lüzumu. (BOA, *DH.MKT.*, 2666/28, H-28-10-1326).

²³ İslamoğlu, *Siyasal Muhalefet*, s. 64.

²⁴ Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, s. 241.

²⁵ Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, s. 242.

²⁶ Alkan, *II. Abdülhamit ve Jön Türkler*, s. 256.

gelen telgrafları okuyordu. Sultan derhal Hey'et-i Vükela'nın yıldızda toplanmasını istemişti. Heyet gelen telgrafları değerlendirmeye ve ortamdaki bir sonuç çıkarma telaşına düştü. Hepsini yüksek dereceli memurlar, nazırlar ve paşalardan oluşan heyet Padişaha ne cevap vereceğini şaşırmıştı.²⁷ Bundan sonra "Heyet" II. Abdülhamid'in isteği üzerine düzenledikleri tutanakla²⁸ "halk arasında kan dökülmesinin önlenmesi, yabancı devletlerin içişlerimize karışmalarına meydan verilmemesi gerekçesi ile esasen var olan anayasanın yürütülmesine ve görülen lüzum üzerine çalışmalarına son vermiş olan Mebuslar Meclisi'nin toplantıya çağırılmasına karar verilmiş olduğunu" saptamıştı. Sonrasında ise bir karar metni yazıldı. Makedonya'da genel müfettişliğe ve valiliklere telgraf çekildi. İstanbul gazetelerine de yayınlanmak üzere kısa bir bildiri gönderildi. Bu suretle istibdat yönetimi son bulmuş ve meşrutiyet ilan edilmiş oluyordu.²⁹ 24 Temmuz 1908 tarihli gazetelerde meşrutiyetin ilan edilişi haberi yapılmıştı. Ancak asıl büyük duyuru 25 Temmuz 1908 oldu. Padişah tarafından bir Hatt-ı Hümayun yayınlanmış ve bu gazeteler tarafından ilan edilmişti. Hatt-ı Hümayun'un özeti şudur:

"Osmanlıların muazzez padişahı ve bütün Müslümanların muhterem halifesi şevketli sultan Abdülhamid Han-ı Sani hazretleri ümmet-i Osmaniye'yi bugün yeni bir ıslahata sevk ederek bütün milleti sevindiriyor. Dünkü gün resmi olarak tebliğ edilen anayasanın yürürlüğe konulması ve millet meclisinin toplanması için davet olunması Osmanlılarda bir bayram havası meydana getirmiş ve tarihte şanlı bir sayfa açmıştır. Anayasa, adalet, hürriyet ve asayişin temin etmek demektir. Bir devlet ancak bunlarla ayakta kalabilir. Ülkenin geleceğinden endişe eden tüm gayretli insanlar artık derin bir nefes alabilir. Osmanlılar nazarında halife padişah muhteremdir mukaddestir. Millet arasında ayrılık gayrılık yoktur, hep aynı vatanın evlatlarıdır. Padişah-ı Hilafetpenahileri otuz senelik aradan sonra milletin anayasal yönetime hazır hale geldiğini görerek bu nimeti onlara bahşetmiştir."³⁰

Padişah gazetelerdeki bu tebliğle de yetinmiyor ve ekliyordu; bütün millet fertleri Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti efradındandır. Ben de tüm bu insanların

²⁷ Alkan, *Jön Türkler*, s. 257.

²⁸ Alkan, *Jön Türkler*, s. 258.

²⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 40.

³⁰ *İkdam*, S.5088, 25 Temmuz 1908, s. 1.

reisleriyim. Artık birlikte çalışarak vatanımızı ihya edelim.³¹ İttihatçıların kendi söylemleri artık padişahın eline geçmişti. Ve buna engelde olamıyorlardı. Yeni meclis binasının yapımı gibi bazı meselelerde de padişahla işbirliği yapmak zorunda kalıyorlardı hatta gazetelere teşekkür yazıları veriyorlardı.³²

II. Meşrutiyet'in ilanını İttihat ve Terakki dahi beklemiyordu. Hatta İbrahim Temo gibi sıkı bir İttihatçının belirttiği gibi idareyi tenkit ederek istibdat belasından kurtulmaktan başka, Meşrutiyetin ilanı durumunda uygulamaya koyacakları ciddi programlar manzumesi dahi yoktu. Yeterli kaliteli insan gücü ve bilgisi de oluşmamıştı.³³ Bu sebeplerin de parçalarını oluşturduğu tam bir kaos ortamı hakimdi. Ülke idaresi zafiyete uğramış ve kabine iş göremez hale gelmişti.³⁴

II. Meşrutiyet'in ilanı ve belki de en önemlisi Meclis-i Mebusan otuz yıl sonra tekrardan icraata başlaması Osmanlı'nın büyük devletler yanındaki itibarını artırmasına vesile olmuştu.³⁵ Sadece büyük devletler için değil Osmanlı vatandaşları da meşrutiyetin ilanına sevinç gösterileriyle karşılık vermişlerdi. Özellikle gazetelerde bu sevinç gösterileri ve kutlamalar ayrıntılı olarak işlenmişti.³⁶ Hatta o günlerde bir grup "meşrutiyetperver" İstanbul'u dolaşarak Türkçe ve Fransızca nutuklar atmışlardı. *İkdam* gazetesi önünde toplanan halk kitlesi alkışlarla sloganlar atıyor, Müslüman ve Hristiyan ahali meşrutiyeti veren padişaha dualar ediyorlardı.³⁷

Tüm bu sevinç gösterilerinin yanında bir başka önemli nokta da padişaha duyulan minnet duygusuydu.³⁸ Meşrutiyeti ilan edenin padişah olduğu gazetelerce defalarca vurgulanıyordu.³⁹ Hatta halktan bazı topluluklar Yıldız'a gidiyor ve padişahı bizzat görmek istiyorlardı. Ve padişahın çevresini saran bazı hainlerin sultanı kendilerine göstermediklerini iddia ediyorlardı. Abdülhamid ise bu teveccühe karşılık "Cülusumdan beri vatanın saadetine çalıştığım gibi evlatlarımdan farksız

³¹ *İkdam*, S.5105, 11 Ağustos 1908, s. 1.

³² *İkdam*, S.5105, 11 Ağustos 1908, s. 1.

³³ İslamoğlu, *Siyasal Muhalefet*, s. 67-68.

³⁴ İslamoğlu, *Siyasal Muhalefet*, s. 67. *İkdam*, S. 5102, 8 Temmuz 1908, s. 1.

³⁵ *İkdam*, S.5088, 25 Temmuz 1908, s. 1.

³⁶ *İkdam*, S.5088, 25 Temmuz 1908, s. 1.

³⁷ *İkdam*, S.5089, 26 Temmuz 1908, s. 1.

³⁸ *İkdam*, S.5091, 27 Temmuz 1908, s. 1.

³⁹ *İkdam*, S.5091, 27 Temmuz 1908, s. 1.

olan tebaanın saadetine de çalışmışım, buna en büyük şahit, adil olan Cenab-ı Hak'tır diyordu.⁴⁰

Meşrutiyet ortamında padişah dahi yakınlarını koruyamamaktaydı. Hafiyecilikleri sebebiyle halkın ve cemiyetin nezdinde nefret edilir hale gelen İzzet Holo, Fehim Paşa ve özellikle Melhameler her yerde linç edilmek için aranıyordu. Zimmetine usulsüz yoldan birçok para geçirdiği iddia olunan Melhameler'in Selanik'e kaçmaya çalıştıkları ve bu durumun bilinmesine rağmen hiçbir önlem alınmadığından bahsedilir. Bu süreçte Selim Melhame İtalyan Sefiri ile anlaşarak, Sefaret İstimbotu vasıtasıyla bir İtalya Kumpanyasına binerek kaçmayı başarmıştır.⁴¹ Bu tarihten birkaç gün sonra Yunanistan taraflarına firar etmekte olan Sakallı Mehmet ve Rıza Cevad tutuklanmışlardı. Bu kişilerle alakalı gazetelerde "iblisler, hainler" gibi ağır ifadeler kullanılıyordu.⁴²

1.4. II. Meşrutiyet'in İlanından Sonra Kurulan İlk Hükümetler ve Belirsizlik

Meşrutiyet sonrası dönem için şunu söyleyebiliriz ki, Padişah hükümet üzerindeki haklarından vazgeçmiş değildi. II. Meşrutiyet'in ilanının ilk günü olan yani kamuoyuna tamim edildiği gün olan 24 Temmuz 1908'deki gazetelere bakıldığında görünen, padişahın zaten meşrutiyeti kendisinin tesis ettiği ve görülen lüzum üzerine otuz yıl sonra tekrar yürürlüğe koyduğundan ve Meclis-i Mebusan'ın tekrar küşad olunacağından bahsedişidir. Gazetelerin bazıları bu kadar önemli bir olayı ilk sayfa sütunlarında önemsiz bir yere koymuşlardı. Bundan sonra da gazeteler gelişen olayları vermeye devam etmişlerdi.⁴³ 28 Temmuz 1908'de gazetelerde meclisin Kasım (Teşrinisani) ayında toplanacağı yazıyordu.⁴⁴ Bu arada Cemiyet mensupları bazı devlet organlarını ziyaret ederek güçlerini göstermeye çalışıyorlardı. Ancak ortamda bir belirsizlik vardı. Ortada bir meşrutiyet gerçeği vardı. Lakin bu gerçeğin izdüşümü olacak bir sistem kafalarda tam netleşmemişti veya her kafadan bir ses çıkıyordu. Güçler dengesi nasıl kurulacaktı? Harbiye ve Bahriye Nezaretleri

⁴⁰ *İkdam*, S.5091, 27 Temmuz 1908, s. 1.

⁴¹ *İkdam*, S.5093, 30 Temmuz 1908, s. 1.

⁴² *İkdam*, S.5095, 1 Ağustos 1908, s. 1.

⁴³ *İkdam*, S.5078, 24 Temmuz 1908, s. 1.

⁴⁴ *İkdam*, S. 5092, 29 Temmuz 1908, s. 1.

gibi temel bakanlıklar kimin olacaktı? Kim kimi nasıl ve neye göre denetleyecekti? Tüm bu muğlak meseleler arasında biryandan da sistemin işlemesi gerekiyordu. Saray, Sadaret ve İttihat ve Terakki üç farklı yönetim unsurlarıydı. Tabii ki bunlar bir anayasal düzen içerisindeki kurumlardı. Fakat bu üçü de sistemi kendi muhayyilesine ve geleneğine göre yönetme gayretindeydi.⁴⁵ Bunun en bariz örneğini yeni kurulan Said Paşa⁴⁶ Kabinesinde bulmak mümkündür. Said Paşa Meşrutiyet ilan edilmesine rağmen durumun hassasiyetinin ya farkında değil ya da padişahın yönlendirmesiyle “eski düzeni devam ettirme” derdine düşmüştü. İstibdat döneminin yadigârı olan Avlonyalı Ferit Paşa kabinesinde görev alan bazı nazırları hala görevinin başında tutan Said Paşa, Jön Türkler tarafından kesinlikle istenmeyen Hamdi Paşa’yı Zabtiye Nezareti’ne getirmek istiyordu. Bunun üzerine kabine içerisinde de bu duruma itirazlar yükselmeye başladı ve Şeyhülislam Cemaleddin Efendi istifa etti. Aynı tarihlerde İttihat ve Terakki’nin merkezi olan Selanik’ten bir heyet gelerek Harbiye ve Bahriye Nezaretleri konusunda padişahın tam yetkili olmadığını ihtar etti.⁴⁷ Bu sırada kabine üyelerinden Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, Nafia Nazırı Naim Paşa, Maliye Nazırı Ragıp Bey, Şuray-ı Devlet Reisi Tarhan Paşa, Dâhiliye Nazırı Hacı Akif Paşa gibi isimler istifalarını sundular.⁴⁸ Bu hengâmede Dâhiliye Nezareti’ne Sivas Valisi Reşit Akif Paşa ve Harbiye Nezareti’ne Recep Paşa atandılar.⁴⁹ Saray, Kabine ve Cemiyet arasında sıkışan Said Paşa İstifasını vermek zorunda kaldı.⁵⁰ Esasen siyasetteki bu çatlak topluma da yansıyor. Toplumda yavaş yavaş kargaşa ortamı oluşmaya başlamıştı.⁵¹ Halk arasında Selanik eski valisi olan Rauf Paşa’nın Maliye Nezareti’ne atanacağı iddiaları dolaşıyordu. Bu söylentiler Cemiyet’i rahatsız ediyordu. Kabineye ve padişaha şüpheyile bakmalarına sebep oluyordu.⁵² Bu arada gazetelerde çıkan yazılarda hükümet ve meclisin vazifelerine atıf yapılarak, birbirini

⁴⁵ *İkdam*, S. 5102, 8 Temmuz 1908, s. 1.

⁴⁶ Said Paşa 1838 yılında Erzurum’da doğmuştur. Babası İran sefaretinin eski maslahatgüzarlarından Seyyitzade Namık Efendi’dir. Birçok farklı devlet görevlerinde bulunduktan sonra hayatının sonlarına doğru deneyimli bir devlet adamı olarak Sadrazamlık görevinde bulunmuştur. (*İkdam*, S. 5086, 23 Temmuz 1908, s. 1).

⁴⁷ Bu heyet şu isimlerden oluşuyordu: Erkan-ı Harp Binbaşısı Cemal ve Hakkı Beyler, Necip, Talat, Rahmi, Cavit ve Hüseyin Beyler. (*İkdam*, S.5097, 4 Ağustos 1908, S. 1).

⁴⁸ *İkdam*, S.5097, 4 Ağustos 1908, s. 1.

⁴⁹ Birçok kaynakta Harbiye Nezareti olarak geçiyor. Bkz. *İkdam*, S.5097, 4 Ağustos 1908, s. 1.

⁵⁰ *İkdam*, S.5101, 7 Ağustos 1908, s. 1.

⁵¹ Hocaoglu, *İktidar Muhalefet İlişkileri*, s. 58-59.

⁵² *İkdam*, S.5093, 30 Temmuz 1908, s. 1.

denetleme unsuru olan bu yapıların görevlerini düzgün icra etmeleri gereğinden ve meşrutiyetin aslında bu demek olduğundan bahsediliyordu.⁵³

Meşrutiyet ilan edildiği zaman Sadrazam Sait Paşa hükümeti görev başındaydı.⁵⁴ Ne var ki mevcut yapı değişmiş ve bu “eski devrin” hükümetinin meşruiyeti sorgulanmaya başlamıştı. Genel af ilan edilmiş ve basın üzerindeki sansür de ortadan kalkmıştı.⁵⁵ Basın tüm kuvvetiyle hükümeti eleştirmeye başlamıştı. Ayrıca genel af ilanı sonucunda sürgünde olan siyasi suçlular veya Jön Türkler ülkeye yani İstanbul’a dönünce bu durumun da hükümet üzerinde baskı oluşturduğunu söyleyebiliriz. Meşrutiyetin ilanından bir gün önce kurulmuş olan Sait Paşa Kabinesi tüm bu zorluklar altında başladığı hükmetme vazifesini 31 Temmuz tarihine kadar devam ettirebilmiş ve istifa etmişti. Sait Paşa önderliğinde kurulan hükümette başarılı olamayınca hükümet kurma vazifesi devrinin deneyimli ve önde gelen devlet adamı Kamil Paşa’ya⁵⁶ verilmişti. Bu dönemde ilan edilmiş Hatt-ı Humayuna göre hükümet kurma görevi Sadrazama ait olacak, Harbiye ve Bahriye Nazırlarını seçme yetkisi ise Padişaha ait olacaktı. Bu şekliyle Padişah da kendi şahsının güvenliğini sağlamaya çalışıyordu.⁵⁷

Kurulan ilk hükümetlerde büyük bir belirsizlik hâkimdi. Önceki kabinelerin müstebit paşaları bundan sonra var olmaya devam edecekler miydi, yoksa el mi çektirilecekti. En büyük tartışma konularından birisi de sadrazam üzerinden yapılıyordu. İttihad ve Terakki Cemiyeti padişahın atadığı sadrazam tercihlerine mahkûm mu olacaktı? İTC sadece meşrutiyet rejiminin muhafızı mı olacaktı, yoksa devlet idaresine doğrudan ortak olan bir yapıya mı dönüşecekti? Bu ortaklık aleni mi olacaktı, yoksa muhalefetin de seslendirdiği ve şikâyet ettiği gibi “Hükümet içinde

⁵³ Meclisi-i Mebusan Kanun gücüdür. İcra edici kuvvet ise “Heyet-i vükeladır”. Bu iki kuvvet birbirine karışacak olursa toplum ve devlet hayatında düzen kalmaz. Bu konuyla ilgili bkz. *İkdam*, S.5090, 27 Temmuz 1908, s. 1.

⁵⁴ II. Meşrutiyet’in ilanından bir gün önce Said Paşa’nın Sadrazam olmuştur. Geniş bilgi için bkz. *İkdam*, S. 5086, 23 Temmuz 1908, s. 1.

⁵⁵ *İkdam*, S.5091, 27 Temmuz 1908, s. 1.

⁵⁶ Kamil Paşa Yüzbaşı Salih Ağa’nın oğludur. Küçük yaşta Rum mektebinde ibtidai eğitim almış daha sonra abileriyle beraber Mısır’a giderek hidivin sarayına kadar girmiş ve buradan İngiltere’ye prenslerle beraber gitmişti. Salisbori ile beraber aynı mektepten mezun oldu. Daha sonraki yıllarda Kıbrıs’a dönerek bazı memuriyetlerde bulunmuştur. (*İkdam*, S.5091, 27 Temmuz 1908, s. 1).

⁵⁷ Muhammet Emin Çaycı, “Osmanlı Basınında 31 Mart Olayı”, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir, 2009, s.8.

hükümet” modelinde mi olacaktı? Meşrutiyetin ilanından sonra ilk iki aylık süreç her ne kadar sükûnetli görünse de, zaten mağduriyetler vesilesiyle veya meşrutiyete dini referans getirememeleri sebebiyle muhalif tavır sergilemeye açık görünen toplumsal kitleleri harekete geçirecekti.

1.5. İttihat ve Terakki’nin Hükümete Müdahaleleri

Cemiyet hükümetle ilk temasını Dersaadet’in elit temsilcilerini ziyaretleri vesilesiyle yapmıştı. Bu görüşme ilk olarak Şeyhülislam Cemaleddin Efendi ile yapılmış, sonrasında ise devamı gelmişti. 28 Temmuz tarihinde İttihad ve Terakki Cemiyeti üyesi bir grup dönemin Şeyhülislamı Cemaleddin Efendi’yi ziyaret etmişti. Bu ziyarette Cemaleddin Efendi, padişahla görüştüğünü ve meşrutiyetin Zat-ı Şahanelerinin garantisi altında olduğunu belirterek bu durumdan kimsenin hiçbir şüphesi olmaması gerektiğini açıkça belirttiğini kendisini ziyarete gelen heyete söylemişti.

28 Temmuz 1908 tarihinde gazetelerde bir bildiri yayımlayan İttihad ve Terakki Cemiyeti artık herkesin işiyle gücüyle uğraşmasını söyleyerek, cemiyetin ülkede büyük bir devrim yaparak bütün ülkeyi ittihad bayrağı altında topladığını söylemiştir. Ve bu şekilde vatani zincirlerinden kurtardığını belirtiyordu. Bu yazıda ayrıca “cemiyetin herkese bir ihtarıdır” denilerek ve heyecanlı nümayişlere karşı olunduğu, asayiş bozmamak gerektiği, kimsenin canına, malına, ırzına karışılmaması gerektiği belirtilmiştir. Aynı zamanda ecnebilerin Müslüman toplumun garantisi altında oldukları belirtilmiştir. Aynı zamanda bu bildirisine tüm milletin iştirak etmesini isteyen Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti, bu kaidelere uyulmaması takdirde büyük mesuliyet doğacağını belirtmiştir.⁵⁸

Normal şartlarda 2 Ağustos 1908 günü İstanbul’da olması beklenen Edirne’den gelecek olan İttihad ve Terakki heyetinin içerisinde Kolağası Ruşeni, Drama eşrafından Rıza, Cemal, müdde-i umumi(savcı) muavini Azmi, Drama Jandarma Yüzbaşı Hüseyin ve Nedim gibi isimler vardı. Gerekçesi belirsiz bir şekilde vaktinde İstanbul’a varması mümkün olmayan bu heyet gelemese de Selanik’ten İstanbul’a birçok telgraf geliyordu. Bu telgraflarda belirtilen ana tema

⁵⁸ *İkdam*, S.5091, 28 Temmuz 1908, s. 1.

İstanbul'dan bakarak Selanik'in durumunun anlaşılamayacağı idi. Selanik adeta bir bayram alanına dönüşmüş, şenlikler ve kutlamalarla insanlar vakit geçiriyordu. Papazlarla Müslümanlar kucaklaşıyor, çevre şehirlerden ve kasabalardan deniz ve kara yoluyla binlerce izleyici geliyordu. Heyetin gelmeyişi üzerine Doktor Rıza Tevfik bir konuşma yapmıştır. Zira bekleyenler arasında yüksek dereceli bürokratlar hatta Harbiye Nazırı Ömer Rüştü Paşa ve Zaptiye Nazırı Ziver Bey gibi isimler de vardı.⁵⁹

Öte yandan istibdat döneminde sürgünde olanlar birer birer geri dönüyorlardı. Bunlardan birisi de Ebuzziya Tevfik idi. Konya'da sürgüne gönderilmiş olan Ebuzziya, Yeni Osmanlılar'ın da ileri gelenlerindendi.⁶⁰ Sonraki günlerde ne zaman gelecekleri merakla beklenen İttihad ve Terakki heyeti İstanbul'a Sirkeci tren garına geldi. İleriki dönemde cemiyette önemli noktalara gelecek olan Cemal ve Talat gibi isimlerde heyetin içindeydi.⁶¹

Meşrutiyeti tekrar ilan eden Padişah Abdülhamid'in beklentisi muhtemelen kendisine sadakatiyle öne çıkacak bir kabine ve sadrazamdı. Nitekim en başta Sait Paşa ile çıkılan yolculuk Kamil Paşa'da karar kılmış ve bir nevi istediği olmuştu.⁶² Aslında İttihad ve Terakki Cemiyeti II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bir bildiri yayınlarak hükümet işlerine karışmayacağını bildirmişti. Ancak daha önce belirttiğimiz gibi kabinede istibdat döneminin yadigârı bazı adamların varlığı ve padişahın kabine üzerinde hala iradesinin çok kuvvetli bulunması, cemiyetin kendi kendine müdahale yetkisi vermesini netice verecekti. Devamında İstanbul'a bir heyet gönderen cemiyet, Said Paşa'yla görüşerek bu tarz kişilerle ve Padişah baskısıyla kabine kuramayacağını ilettiler.⁶³

Ortadaki bir diğer sıkıntı da, istibdat devri olarak nitelendirilen dönemde Trablusgarp'a bir nevi sürgün gitmiş olan Recep Paşa'nın, Kamil Paşa kabinesine harbiye nazırı olarak girmiş olmasıydı. Bu durum Padişahı ziyadesiyle rahatsız etmişti. Ne var ki Kamil Paşa'nın teminatı altında Recep Paşa'nın Abdülhamid ile

⁵⁹ *İkdam*, S.5097, 3 Ağustos 1908, s. 2.

⁶⁰ *İkdam*, S.5097, 3 Ağustos 1908, s. 2.

⁶¹ *İkdam*, S.5098, 4 Ağustos 1908, s. 1.

⁶² *İkdam*, 5101, 7 Ağustos 1907, s. 1.

⁶³ Hocaoglu, *İktidar Muhalefet İlişkileri*, s. 58-59.

bizzat görüşüp bağlılık yemini etmesi sonrasında Padişah ikna olmuştu.⁶⁴ Ancak görüşmeden sadece bir gün sonra Recep Paşa öldü⁶⁵ ve yerine Ali Rıza Paşa geçti.⁶⁶ Bu ölümün ardındaki sır perdesi aydınlatılamamıştır. Ancak bilinen bir gerçek varsa o da, Recep Paşa'nın yıllarını hürriyet mücadelesine vermiş değerli ve tecrübeli bir asker ve devlet adamı olduğudur. Jön Türklerin hemen ekserisinin gençlerden oluştuğu düşünüldüğünde Recep Paşa'nın ölümünün Cemiyet için ne büyük bir kayıp olduğu anlaşılır. Padişahın karşısında İttihat ve Terakki kökeninden gelen deneyimli bir devlet adamı kalmamıştır.⁶⁷ Cemiyet böylece padişah ile ilişkilerini düzenleyecek ve bir nevi müdahalesini engelleyecek deneyimli bir insanı ve hürriyetperveri kaybetmiş oldu.⁶⁸ Ancak şu var ki Recep Paşa gibi ve sair kimselerin ölümünden cemiyet pek te müteessir oldu denilemez. Aynı döneme şahitlik eden Hüseyin Kazım Kadri Bey'in hatıralarında bahsettiği üzere, Cemiyet üyeleri artık yönetimin tamamen gençlerden oluşması gerektiğinden bahsediyorlardı. Yani aslında cemiyete genç nesiller gerekiyordu.⁶⁹

Recep Paşa'nın ölümü meşrutiyet sevdalılarını adeta kahretmişti. Cemiyetin bir üyesi olan ama aynı zamanda tecrübeli ve karakterli bir devlet adamı ve samimi bir “Hürriyetperver” olan Recep Paşa'nın ölümü ülkeyi yasa boğmuştu. Gazetelerde “Felek bize Recep Paşa'yı çok gördü” gibi cümlelerle taziye yazıları yayınlanıyordu. İttihad Terakki'de gazetelere bir tebliğname gönderip, cemiyetin ileri gelenlerinin istisnasız cenaze merasimine katılmasını istemişti.⁷⁰ Belki de Recep Paşa'ya verilen değeri göstermek adına “şeyhülislam Hazretleri” Sultan Süleyman'ın naaşı üzerindeki örtüyü cenaze töreninde kullanılmak üzere ödünç almış ve sonrasında yerine koymuştu.⁷¹

Meşrutiyetin ilanından sonra ilk kez Dersaadet'e gelen ve buraya açıktan yerleşmeye çalışan cemiyet, hükümetin nasıl bir şey olduğunu ilk kez tecrübe ediyordu. Bu tecrübe onların hükümet veya “hükümet içinde hükümet” işlerini

⁶⁴ Ali Cevad, *İkinci Meşrutiyetin ilanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi*, s. 8-9.

⁶⁵ *İkdam*, S.5111, 17 Ağustos 1908, s. 1.

⁶⁶ Ali Cevad, *İkinci Meşrutiyetin ilanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi*, s. 10.

⁶⁷ Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, s. 250.

⁶⁸ Bayram Kodaman, “II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)”, *Türkler*, C.13, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 298.

⁶⁹ Hüseyin Kazım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, s. 74.

⁷⁰ *İkdam*, S.5111, 17 Ağustos 1908, s. 1.

⁷¹ *İkdam*, S.5111, 17 Ağustos 1908, s. 1.

ziyadesiyle sevmeleriyle sonuçlandı. Nitekim muhalif kesimin en önde gelen iddialarından biri İTC'nin bu durumuydu. Meşrutiyetin ilanına gidilen süreçte büyük bir çaba sarf etmiş olan İttihad ve Terakki Cemiyeti üyesi subaylar, ilana gidilen süreç içerisinde bir dizi suikast girişiminde bulunmuş ancak bunların bazıları başarısız olmuştu. II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki ilk günlerde İTC'nin içerisindeki en deneyimli ve yaşça en büyük devlet adamı olan Recep Paşa'nın kurulan kabinede Harbiye Nazırı olması İTC için büyük bir kazanım olarak görünüyordu. Ne var ki Recep Paşa'nın aniden ölümü İTC içerisindeki dengeleri de temelinden sarsmıştı. Büyük bir güç olan cemiyet, kuvvetini ne şekilde kullanacağını henüz bilmiyordu. Bu durum ilerleyen aylarda daha da değişecek, bir "genç subaylar" hareketi olan İttihad ve Terakki Cemiyeti devletin kadim geleneği ve kendisine veya meşrutiyete karşıt gruplar arasında sıkışacaktı. Meşrutiyetin ilk günlerinde dengelerin tam oturtulamaması ilerleyen günlerde farklı birçok sorunun kaynağı olacaktı.

2. MEŞRUTİYETE KARŞI TOPLUMSAL HAREKETLERİN KAYNAKLARI

Bu bölümde toplumsal hareketlere zemin hazırlayan ve karşıtlığı doğuran sebepleri incelerken aynı zamanda toplumsal karşıtlığın merkezi haline gelmiş grupları inceleyeceğiz. Meşrutiyetin ilanından sonraki ilk iki aylık süreçte toplumsal karşıtlığın oluşmasına zemin teşkil edecek kitleleri ilgilendiren sebepler oluşmamıştı. Sadece siyaseti ve İTC'yi ilgilendiren bakanlıklarla ilgili veya güç dengeleriyle alakalı bazı olaylar meydana gelmişti. Ancak bu olaylar bölgesel etkiler yaparak kitlesel ve toplum karşıtlığını oluşturabilecek güçte değildi. Biz ise sekiz buçuk aylık süreç içerisinde meydana gelen olayların toplumsal karşıtlığın oluşmasında ne denli etki ettiğini çalışmamızda göstermeye çalışacağız.

2.1. Ülkenin Durumu ve Otorite Boşluğu

II. Meşrutiyet öncesi farklı kesim ve kişilerin karşı olduğu şey II. Abdülhamid ve hafiyelerinin baskısı, jurnalleri, sürgünleri, yıldırmalarıydı; muhalefet edilecek ve edilmesi için yeterli sebebin olduğu kişi de II. Abdülhamid'di. Ve II. Abdülhamid rejimi son bulmalıydı ki ortak ideal de işte tam buydu. Meşrutiyetin ilk aylarından sonra ise toplum ve devlet içerisinde taşlar yerinden oynamıştı. Toplumsal kesimlerin karşıtlığının hedefi haline gelen şey İttihad ve Terakki'ydi. II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra İttihad ve Terakki Cemiyeti hedef haline gelmiş ve karşıtlık yön değiştirmişti. Muhalif kesimlerin tek bir çatı altında birleştiği iddia edilemese de bazı durumlarda ve bazı simge şahsiyetlere karşı birleştikleri rahatlıkla görülebilir. “Karşıtlığı” doğrudan meşrutiyet karşıtlığı ve dolaylı meşrutiyet karşıtlığı olarak ikiye ayırmamız gerekir. Dolaylı karşıtlık ise yukarıda bahsi geçtiği gibi İttihad ve Terakki karşıtlığında gizliydi. Karşıtlığa zemin hazırlayan sebepler arasında sayabileceklerimizden birisi de meşrutiyet ilanının hemen başlarında devlet otoritesinin neredeyse çökmüş olmasıydı.

Meşrutiyetin ilanıyla birlikte Osmanlı toplumunda büyük bir umut doğmuştu. Bu umut şenlikler, gösteriler, nümayişler, alayışlarla kendini gösteriyordu.

Tüm umutlarını meşrutiyete bağlamışlardı. Meşrutiyet gelince zaten her şey kendi kendine düzelecekti. Bu sebeple 24 Temmuz'dan sonra dahi cemiyet asla siyasetten ayrılmamıştır. Meşrutiyet'in muhafızlığını da sadece ve sadece kendisi üstlenmişti. Aslında meşrutiyet ilan edilmiş ve ortada cemiyetin devamını gerektirecek gerçekçi bir sebepte yoktu. Bu durum daha sonraki aylarda basında da bir tartışma konusu haline gelecek ve cemiyet ise resmiyete bürünmek zorunda kalacaktı. Tabii bu durum muhalefetin şiddetlenmesinde etkin bir rol oynayacaktı. Siyasi bir şekil aldıktan sonra İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yapması gereken asıl iş, herkesi meşrutiyet idaresine taraftar yapmak için çalışmaktan ibaret olmalıydı. Böyle olsaydı, meşrutiyete taraftar olan herkes maddeten ve manen cemiyete de intisap etmiş olurdu. O zaman meşrutiyet idaresiyle gelen güzellikler vesilesiyle şu veya bu grubun istibdata ve eski rejime taraftar olma ihtimali kalmazdı. Ve böylece muhalefet sınırlı kalarak tüm halk kitlesine yayılmazdı. Ne var ki durum tam da istedikleri gibi olmadı. Beklentileri yerine gelmemiştir. Alaylı askerler hayal kırıklığına uğramışlardı, medreseliler askere alınmaları ve uzun süredir yapılmayan mezuniyet imtihanları zorlaştırılması sebebiyle istedikleri gibi rahatça kadroya giremiyor, ulema ise meşrutiyetten beklentilerini karşılayamıyordu. Eski makamlarına ve saygınlıklarına sahip olamıyorlardı. Artık toplumu yönlendiren tek kitle kendileri değildi. Bir de bunun yanına meşrutiyetin çok taze olması ve memurlarla veya işleyişle alakalı sorunların bulunması eklenince zaten muhalefete yatkın hale gelmiş bulunan toplumsal kesimler tetiklenmiş oluyordu.

II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı Devleti'nde yönetsel ve kanunsal açıdan yeni bir yapılanma getirmişti. Dahası zihinleri ve algıları da doğrudan etkilemişti. Tüm bu değişimler beraberinde büyük bir memnuniyetsiz kesimin oluşumuna zemin hazırlamıştı. Muhalefetin oluşumunda birçok değişik faktör ve kesim etken olmuştu. Bu da meseleyi tek düze ve tek tip okumalarla anlaşılamayacak kadar girift bir hale sokmaktadır. Askerler, ulema, medreseliler, hamallar, aşiretler ve çeşitli gazetecilerden oluşan bu toplumsal gruplar İttihad ve Terakki muhalefeti sebebiyle meşrutiyete de muhalefet eder hale gelmişti. Toplumsal muhalefetin birden fazla kesimden oluştuğu bir gerçektir. Çok yelpazeli bir görüntü sergileyen muhalefet grupları bazı olaylarda birleşmiş bazı olaylarda ise ayrı hareket etmiştir. Tam olmasa da bir bütün olarak hareket ettikleri tek hadisenin 31 Mart İsyanı'dır. Aslında

muhalefeti üç temel sebeple genelleştirmek mümkündür. Bunlardan ilki İttihad ve Terakki ile beraber II. Meşrutiyet'in temelini atan "yazar aristokratlar" sınıfıydı ve bunlar meşrutiyetin ilanından sonra kendilerini dışlanmış olarak hissediyorlardı. İkincisi ise meşrutiyetin temel özelliklerinin halka tam anlatılamaması sonucu, özellikle dini hassasiyetlerin tetiklenmesiyle oluşan ulemanın bir kısmının karşıtlığıdır. Üçüncüsü ve belki de en etkili olanı ise alaylı zabitlerdi.

Öte yandan II. Meşrutiyet'in ilan edildiği esnada hükümeti sarsan dış hadiseler de artmıştı. Makedonya'daki durum, Avrupa devletleri arasında Osmanlı Devleti'ne karşı ortak bir hareketi netice vermişti. Avrupa gözlemi ve himayesi altında devam eden bir anarşi ortamının bölgenin parçalanmasına ve Osmanlı Devleti içerisinde kalan toprakların da elden çıkmasına sebep olabilirdi. Bölge için alınacak bir tedbir kalmamıştı. İttihad ve Terakki, bu sırada İstanbul'da teşkilatı bulunmayan, II. Meşrutiyet ilan edildiği sırada mevcudu son derece az olan bir cemiyetti.⁷² Aslında bazı kesimler tarafından meşrutiyet ilan edilip düzen sağlandıktan sonra cemiyetin kendini fesih etmesi bekleniyordu.⁷³ Ancak inkılabın doğurduğu ihtiraslar ve kişisel menfaatler buna izin vermedi. Cemiyetin en önemli savunucuları askerlerdi kendi çabaları ile ortaya çıkan meşrutiyeti sahipleniyorlardı. Zaten memleketteki herhangi bir inkılabın dayanacağı yegâne kuvvet orduydı. Ancak savaşa hazırlanmak ve ülke güvenliğini sağlamaktan başka bir vazifesi olmayan ordunun siyasete alet edilmesi onarılması hayli güç felaketlere yol açabilirdi. Bu durum ülkedeki sivil memurlar arasına da sıçramıştı. Daha sonraki yıllarda bu durumun fenalığı anlaşılacak ve Osmanlı Harbiye'sinin tesisinde etkin bir rol alan Golç Paşa'nın *Neue Freie Presse* gazetesinde yayınlanan makalesinden sonra Mahmut Şevket Paşa Edirne'de askerlerin siyasetten uzak durmaları yönünde bir nutuk irad etmişti. Ancak bu nutuk tesirsiz kalmış, bu konudaki alışkanlıklar devam etmişti.⁷⁴

Bütün bu karışıklıkların neticesinde artık siyasi mücadelenin merkezi Mabeyn-i Şahane değil; fikirlerin ve insanların tüm toplanma alanlarıydı. Öncesi dönemde müspet veya menfi sohbet malzemesi dahi olamayacak siyaset mevzuu,

⁷² Hüseyin Kazım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, s. 70.

⁷³ Rıza Nur cemiyetin kollayıcı rolünün devam etmesini arzulamakla beraber Selanik ve Manastır merkezine çekilmesi gerektiğinde bahseder. Bu bilgi için bkz. Sina Akşin, *31 Mart olayı*, 1. Basım, İstanbul: Sinan Yayınları, 1972, s. 48.

⁷⁴ Hüseyin Kazım Kadri, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, s. 71-72.

yeni dönemde herkesin ilgi alanı haline gelmişti. Üstelik “şahsiyat” denen özel yaşamlar da irdeleniyor ve gazeteler vasıtasıyla herkese duyuruluyordu.⁷⁵ Kahvehanelerin bile eski havası kalmamış, anlayan anlamayan herkes dönemin tabiriyle “siyasiyyun” olmuştu. Esnaftan hamala temel mesele siyaset haline gelmişti. Şiir, musiki ve edebiyat artık mevzu bahis değildi.⁷⁶

2.2. Jön Türklerin Fikri Yapısının Muhalefete Etkisi

19. yüzyılın sonlarından ve 20. yüzyılın başlarına doğru gelinirken çok milletli bir yapı sergileyen Osmanlı Devleti, tam da milliyetçilik akımlarının ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ayrılıkçı eğilimlerin hedefi haline gelmişti. Parçalanmış imparatorluklardan küçük devletler ortaya çıkıyor ve bu durum İmparatorluğa bağlı diğer küçük toplulukların da iştahını kabartıyordu. İmparatorlukta bu hava hâkimken, Yeni Osmanlılar’ın devamı niteliğindeki Jön Türkler imparatorluğun kurtuluş çarelerini netleştirmişlerdi. Meşrutiyet kelimesiyle şekillenen bu “çare”, ilhamını I. Meşrutiyet’ten almıştı. Siyasi figür olarak kendisine “Mithat Paşa(18 Ekim 1822- 8 Mayıs 1884) ve Namık Kemal⁷⁷(21 Aralık 1840-2 Aralık 1888)” gibi yakın dönem tarihi şahsiyetleri seçmişlerdi. Osmanlı’nın en yetenekli subaylarının toplanma yeri olan Makedonya, Jön Türk subaylarının ve Terakki ve İttihad Cemiyeti’nin merkezi haline gelmişti. İlk defa 1902 yılında yapılan “I. Jön Türk Kongresi’nde” gündeme gelen ihtilal fikirleri, ancak Makedonyalı Osmanlı subaylarının eliyle hayata geçecekti.⁷⁸ Ne var ki Yeni Osmanlılar’ın kaynağını dinden alan Avrupa-İslam sentezi teorileri, İttihad ve Terakki Cemiyeti üyeleri arasında kadim şekliyle muhafaza edilmemişti. Bu durum Niyazi Berkes’in ifadesiyle “Üç uzlaşmaz önerme” şeklinde ifade edilebilir. “Terakki, Din ve Meşrutiyet” şeklinde olan bu önermenin en azından “Din” kısmında İttihad ve Terakki mensuplarının bir kısmının kafalarında soru işaretleri oluşmuştu. II. Meşrutiyet öncesi muhalif siyasi oluşumun

⁷⁵ *İkdam*, S.5104, 10 Ağustos 1908, s. 1.

⁷⁶ Ali Birinci, “31 Mart Vakası’nın Bir Yorumu”, s. 335- 336.

⁷⁷ 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış ve dönemi boyunca ve sonrasında derin etkiler meydana getirmiş vatan ve hürriyet şairi, dava ve mücadele adamı, edip, yazar, gazeteci ve idareci. Aynı zamanda “Yeni Osmanlılar”ın en önde gelen şahsı. (Ömer Faruk Akün, “Namık Kemal”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C. 32, 2006, s. 361-378).

⁷⁸ Necmettin Alkan, *II. Abdülhamid ve Jön Türkler*, İstanbul: Selis Kitaplar, 2009, s. 119-120.

ve Abdülhamid karşıtlığının adı İttihat ve Terakki idi. Ancak Jön Türkler de homojen bir yapıda değildi. Ayrı kültürlerden, farklı inançlardan ve farklı yaşayışlardan birçok insan barınmaktaydı. İttihad ve Terakki Paris şubesi ve diğer bazı Avrupa devletlerine yayılmış olan Jön Türkler, merkezîyetçilik, İslamcılık, Türkçülük, devletçilik, adem-i merkezîyetçilik, teşebbüs-i şahsi, hak ve hürriyetlerin gelişmesi, sömürgeci devletlere düşmanlık ve liberal devletlere dayanmak gibi düşünceleri kendi aralarında gazeteler yoluyla hem Avrupa hem de Osmanlı kamuoyunda tartışıyorlardı. Yurtdışında bulunanlar yazı-çizi ve düşünsel faaliyetleri öncelerken, yurtiçindeki arkadaşları özellikle Makedonya'daki subaylar ve diğerleri fiili ihtilal sürecini hazırlamak ve bunun gereklerini yerine getirmekle meşguldüler. Zira o dönem hafiyeliği ve baskıları onları sürekli gözetim altında tutuyordu. Ayrıca işlerinin yoğunluğu da fikri faaliyetler içerisine girmelerini engelliyordu. Diyebiliriz ki, aslında ihtilal sürecinin Makedonya'dan başlamasının yegâne sebebi de buydu. Ayrıca yurt dışında uzun süre kalmış olanlar nazariyeler üzerinde düşünmeleri, ülkedeki gerçekliklerden uzaklaşmalarına sebep olmuştu.⁷⁹

Cemiyetin heterejon yapısını mensuplarının bazı özelliklerinden de görmek mümkündür. Mesela ileri derecede August Comte şakirdi, pozitivist ve milli bir duruşa sahip Türk Ahmet Rıza; biyolojik materyalist Kürt Abdullah Cevdet; Türklerden nefret ediyorum diyebilecek, Arnavut çetelerine yardım edecek kadar Arnavut milliyetçisi ve materyalist Arnavut İbrahim Temo; Pantürkizm manifestosu olarak kabul edilen Üç Tarz-ı Siyaset'in yazarı Türkçü Yusuf Akçura; İttihad-ı İslam'ı savunan ve meşveretin kaynağını şeriatta arayan Mizancı Murad; Liberal, Anglosakson geleneğe bağlı adem-i merkezîyetçi ve dış müdahale taraftarı Prens Sabahaddin; Maruni Hıristiyan Halil Ganem; dönme ve Mason locası üstadı Emanuel Karasu; İslam'ı referans alan modernist Hoca Kadri; ulemadan ve sonradan Şeyhülislamlık yapacak olan Ürgüplü Hayri ve Şeyhülislam Musa Kazım Efendi". Yani İttihad ve Terakki'ye mensup olanların veya ileri gelenlerinin farklı milletlerden hatta dinlerden oldukları rahatça görülebilir. Ancak yine de aksiyoner kesimin Müslüman ve Sünni oldukları aşîkârdır. İttihatçıların ön saflarını teşkil eden Enver Paşa, Cemal Paşa, Talat Bey, Kazım Karabekir vb. örnek gösterilebilir.

⁷⁹ Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, s. 244-245.

Bu farklılıkların da gösterdiği gibi Jön Türkleri tanımlayan, hepsini kapsayan genel bir ideolojiden⁸⁰ bahsetmek çok zordu. Hemen hepsi kendine has bir fikre ve zihni dünyaya sahipti. Bu fikirler genellikle “derin bir teori” veya “orijinal bir siyasi formül” veya zihinleri devamlı olarak uğraştırmış bir ideolojiye dayanmıyordu.⁸¹ Avrupa’da tartışılmakta olan fikirlerin popüler hallerinin etkisine girmişler ve gerçek manada bir doktrin ortaya koyan düşünürlerin değil de, onlarla halk arasında aracı olan bazı tebei düşünürlerin arkasından giderek taklit etmişlerdir.⁸² Bu durum doğal olarak halk ile entelektüeller arasında mesafenin açılmasına neden olarak muhalefet oluşumunu besliyordu. Zira bu hareket kendi milli ideolojisini teorilerle destekler hale getirebilmiş olsa idi muhalif hareketlerde de bir yumuşama söz konusu olabilirdi. Burada göze çarpan nokta fikirlerin Avrupa’dan alınırken hiçbir süzgece tabi tutulmamasıdır. Bu durum ham haldeki fikirlerin ham haldeki zihinlerle birleşmesinden doğan bir uyuşmama halini doğurmuştur.⁸³ Ve bu durumu özellikle muhafazakâr çevrelerin muhalefetine önemli bir faktör olmuştur.

Muhafazakar çevrelerin muhalefet etmesinde, Batı hayranlığının önemli bir etkisi olmuştu. Ve bu durum “fikir ve inanca” da yansımıştı. Jön Türkler’in, milletin kurtuluşunun bilim ile olacağını düşünüyorlardı. Bu durumu kendilerine en uygun fikir ile toplumu açıklamaya çalışmışlardı. Bu konuda isteklerini karşılayan kuram ise “Sosyal Darwinizm”di. Darwinizm’in tıbbiyeliler arasında hızla yayılmıştı. Biyolojik materyalistlerin tıbbiye giren inançlı öğrencileri etkilemek için ilk başta Darwin’in kitaplarını verdikleri biliniyordu. Çok sınırlı eleştirilerine halkı etkileme amacıyla yayınlanmış yazılarda karşılaştığımız bu düşüncenin toplumsal yaşama uygulanması sık sık işlenmiştir. Gerçi yukarıda belirttiğimiz gibi hemen hepsi

⁸⁰ Şükrü Hanioğlu, “Jön Türkler”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, C.23, s. 587.

⁸¹ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 22.

⁸² Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, s.22-23.

⁸³ Dönemin etkin şahsiyetlerinden Said-i Kürdi Jön Türklerin fikri meyillerine temas etmiştir. Bkz. Hâlbuki siz iki kıyas-ı fasitle, yani taşrayı İstanbul’a ve İstanbul’u Avrupa’ya kıyas ederek, efkar-ı umumiyei bataklığa düşürdünüz ve şahsî garazları ve fikr-i intikamı uyandırdınız. Zira elifba okumayan çocuğa felsefe-i tabiiye dersi verilmez. Ve erkeğe tiyatrocı karı libası yakışmaz. Ve Avrupa’nın hissiyatı İstanbul’da tatbik olunmaz. Akvamin ihtilafı; mekânların ve aktarın tehalüf, zamanların ve asırların ihtilafı gibidir. Birisinin libası, ötekinin endamına gelmez. Demek, Fransız Büyük İhtilali bize tamamen hareket düsturu olamaz. Yanlışlık, tatbik-i nazariyat ve mukteza-i hali düşünmemekten çıkar. (Bediüzzaman Said Nursi, *Tarihçe-i Hayat*, İstanbul: Yeniasya Yayınları, 2009, s. 58).

kendisine has bir zihni dünyaya sahiptir. Bu fikirlerin de zihinleri devamlı uğraştırmış derin teoriler olduğu söylenemez.⁸⁴ Tam da burada kanun-u tabii kavramı ortaya çıkmakta ve toplumun gelişimi buna bağlanmaktaydı. Bu anlayışlara sempati duyulması Cemiyet içinde de rahatsızlıklara sebep oluyordu. Cemiyetin Mısır şubesi “Pozitivizm”e yapılan bu vurgu gerekçesi ile ayrı çalışmaya başlamıştı. Sabahaddin Bey’de bu minvaldeki açıklamalarında “Doğal gelişim ve mükemmellik doğal olaylarda olduğu kadar sosyal hayatta da vardır. Ve bu kanun işlerin en iyi ellere verilmesini zorunlu kılar. Mademki bu kanunu değiştirmek elimizde değil arzu edilen yol bizde ise onu keşfederek devam ettirme çaresini aramalıyız ki esirliğin ve ölümün hakaretine uğramayalım” demiştir.⁸⁵

Cemiyet’in insan kaynağını oluşturan mektepliler, II. Mahmud döneminde başlayan sürecin yetiştirdiği birer literati idiler. II. Mahmut döneminde kurulan Mekteb-i Harbiye, kuruluşundan itibaren batılı tekniklere aşina öğrenciler yetiştiriyordu. Ne var ki II. Abdülhamid döneminde sayıları bir hayli artmış olan bu okulların mezunları artık Avrupa kültürüne sempatiden ziyade, batılı değerleri sahiplenmiş askerler haline gelmişlerdi. Harbiye mezunu öğrenciler ideolojik birikimle mezun oluyorlardı. Bu birikimin de üç ayağı vardı. Bunlardan birincisi, II. Abdülhamid’in saltanatına muhalefet; ikincisi, pozitivist fikirlere ve değerlere sempati duymak; üçüncüsü ise, milliyetçi/Türkçü fikirlere sahip çıkmaktı. Özellikle idadide başlayan muhalefet, Harbiye’ye geldiğinde ideolojiye dönüşüyordu.⁸⁶

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Jön Türkler’in fikirleriyle halk arasında, daha doğrusu halkın bir nevi temsilcileri olarak gördükleri ve itimat ettikleri ulema arasında fikrî bir imtizaçsızlık gelmişti. Bu sebeptendir ki ulemanın bir kısmının en önemli çıkış noktaları ve halka empoze etmeye çalıştıkları meşrutiyet karşıtı argümanların başında ise İttihat ve Terakki Cemiyeti’nde ön plana çıkan bazı isimlerin pozitivist⁸⁷ akımın etkisi altında olmalarıydı. İşte bu sebeptendir ki Osmanlı

⁸⁴ Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, s. 22.

⁸⁵ Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 51-52.

⁸⁶ Ölmez, *Alaylılar ve Mektepliler*, s. 230-231.

⁸⁷ Pozitivizm, Olgularla desteklenen ya da olgularla ilgili verilere dayanan bilginin en sağlam bilgi türü olduğunu düşünen fikir akımının adıdır. Deney konusu edilebilecek bilginin en sağlam bilgi türü olduğuna inanır. Geleneksel felsefeye metafizik diyerek karşı çıkarlar.

Devleti'nin son yıllarında halkın tek güvendiği nokta olan dini inançlarının değiştirilmek istendiği hatta yok edileceğine dair söylemler muhalefetin hızla yayılmasına sebep olmuştu.⁸⁸ Meşrutiyete aykırı görüş beyan edenlerden başı çeken kişiler İttihat ve Terakki Cemiyeti önde gelenlerinden “Ahmet Rıza Bey’in Pozitivist olduğu ve Prens Sebahattin Bey’in ise Fransız Katoliklerinin hatta Orkans Hanedanının emellerine hizmet ettiği propagandasını” yapıyorlardı.⁸⁹ Paris’e gitmeden önce pozitivism ve Auguste Comte düşüncesiyle ilgilenmiş olan Ahmet Rıza, Paris’te bir yandan Sorbonne Üniversitesi’nde tarih-i tabii derslerine, bir yandan da Pierre Laffitte’in verdiği pozitivism derslerine devam etti. Aynı zamanda pozitivistlerin cemiyetine üye oldu. Cemiyetin düsturu olan “Ordre et progres” (Nizam ve terakki) esasına da sonuna kadar bağlı kaldı. Hatta bu ilkenin cemiyetin adında yer almasını sağladı.⁹⁰ Pozitivistlerin yayın organı olan *La Revue Occidentale*’de İslâmiyet’i tanıtıcı ve yüceliğini belirtici makaleler yazmaya başladı. Ahmet Rıza Bey ileriki yıllarda tekrar Avrupa’ya gittiğinde belli kitaplar yoluyla batı felsefecilerinin gözünden İslamiyet’in hakikatiyle alakalı neşriyat yapmıştır.⁹¹ Bu “İntizam ve Terakki” teorisi o derece etkili olmuştu ki, “Harbiyeli subay genetiğinde” adeta “kök hücreler” meydana getirmişti. Artık her mektepli zabıt bu teoriyi kendi iç dünyasında yeşerttiği ideolojisinin değişmez bir parçası kılacaktı.⁹²

Cemiyetin dinden uzak hali meşrutiyet taraftarı din adamlarının gündemindeydi. Meşrutiyetin ilanında Jön Türklerle birlikte hareket eden Bediüzzaman Said-i Kürdi, meşrutiyet döneminde Jön Türklerin dine laübailiklerini eleştirmeye başlamıştı. Öte yandan “onların masonluğa girmeyenlerinin maksatlarının dine zarar olmadığını” belirtmişti.⁹³ Ayrıca, Mekteb-i Harbiye’deki dini içerikli derslerin kaldırılması ve Arapça ve Farsça gibi İslam literatürüyle bütünleşmiş dillerin okutulmaması, öğrencilerin lakayt ve dinden uzak bir hale

(Ebru Karakaya, “Pozitivism”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007, C.34, s. 335-339).

⁸⁸ Ömer Duman, “II. Meşrutiyet’e tepkiler”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Erzurum, 2008, s. 41.

⁸⁹ Duman, “II. Meşrutiyet’e tepkiler”, s. 44.

⁹⁰ Ziyad Ebuzziya, “Ahmet Rıza”, s. 126.

⁹¹ Ziyad Ebuzziya, “Ahmet Rıza”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C.2, 1989, s. 126.

⁹² Ölmez, *Alaylılar ve Mektepliler*, s. 231.

⁹³ Bediüzzaman Said Nursi, *Eski Said Dönemi Eserleri*, 1. Baskı, İstanbul: Yeniasya Neşriyat, 2009, s. 236-237.

girmesine sebebiyet verdiği iddia edilmekteydi. Bazı mektep mezunu öğrenciler ise inançsızlık temelinde farklı fikir akımlarının sempati olarak değil, değer olarak etkisine girmişlerdi. Bu durum, toplumsal karşıtlığın eyleme dönüşmesinde çok önemli bir etken olmuştu. Cemiyetin sembol isimlerinin halk kesimlerini temsil etmekten uzak olması geniş halk kesimlerinde derin bir muhalefetin oluşmasına katkıda bulunmaya başlamıştı.⁹⁴

2.3. Tensikat Sorunu

Meşrutiyet döneminde halk kitlelerinin toplumsal karşıt bir hareket sergilemesinin sebeplerinin ana gövdesini İttihatçıların arzusuyla başlatılan “Tensikat” oluştuyordu. Bu yöntemle eski dönemde hafiyelik sistemine dâhil olanlar veya köhneleşmiş devlet adamlarından ve memurlardan kurtulmak mümkün olacaktı. Ancak durumun çapı tüm bu bileşenleri aşıyordu. Herhangi bir kötü hali olan mesela rüşvetçilik ve hırsızlık gibi olumsuz durumlara bulaşmış olan veya bulaşmamış olan herkesi bu durum tedirgin ediyordu.⁹⁵

Meşrutiyet öncesi dönemde memurluk kadroları çeşitli nedenlerle gereğinden fazla doldurulduğu ve şişirildiğinden ve “Yeterlilik gözetilmeden” terfiler ve kıdemler dağıtıldığından bunların tasfiyesi ve yeterlilik(liyakat) temelinde terfiler verilmesi ve vazifelendirmeler yapılması gerekiyordu. Bunun için de “Mektepliler” öne çıkarılmalıydı. Bundan zarar görenler veya görececek olanlar, “Her fesat mektepten çıkar” şeklinde askerler arasında propaganda yapıyorlardı. Böylece alaylı subaylar gibi bir takım memurların kadro dışı bırakılması çok ciddi güven bunalımı meydana getirmiştir.⁹⁶

İttihad ve Terakki memurlar için başlattığı “tensikat” uygulamasının bir sonucu olarak II. Abdülhamid dönemi memurları ve devlet adamları jurnalci, rüşvetçi ve hırsızlık iddiasıyla tasfiye edilmekte ve görevden alınmaktaydı. Ancak

⁹⁴ Elmalılı Hamdi Yazır, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Makaleler*, 2.Baskı, İstanbul: 2013, Klasik Yayınları, s.111.

⁹⁵ Birinci, “31 Mart Vakası’nın Bir Yorumu”, s. 335.

⁹⁶ Nazmi Eroğlu, “Hareket Ordusu”, *Köprü Dergisi*, Yaz 2008, S.103, s. 2.

binlerce kişiyi kapsayan ve çoğunu işinden eden bu olay itiraz ve şikâyetlerin ayyuka çıkmasına ve bir “mağdurlar kitlesinin” oluşmasına neden olmuştu.⁹⁷

Tensikat meselesine yazılarında yer verenlerden biriside Hüseyin Cahit idi. Bu vesileyle Kamil Paşa kabinesini eleştirmeye başlamıştı ve bunda en önemli argümanı da tensikat kanunuydu. Tensikat uygulamasına taraftar olmakla beraber bu işlerin aceleye getirilmemesi gerektiğinden bahsediyor ve bütçe görüşmeleri ve Kanun-i Esasi’nin tadili gibi meselelerden bu tensikat görüşmelerine geçilmesinin hayli zaman alacağını ve daha önemli işlerle uğraşmak gerekliliğinden bahsediyordu. Cahit’in bu mesele hakkında bahsettiği bir başka önemli durum da tensikatın amacından saptığı durumuydu. Bu işin gerektiği gibi yapılmadığını ve memuriyetlerde eskiden rahatça görülen işlerin görülemez olduğunu ve memurların sanki atılmayı bekleyerek fazla bir şey yapmadıklarından yakınıyordu. Öyle bir durum oluştu ki tensikat yapmak devletin en mühim vazifesi haline geldi diyerek ekliyordu.⁹⁸

Tensikat sonucu adeta bir mağdurlar ordusu veya tensikatzedegan bir zümre meydana geliyordu. Dönemin gazetelerinde, özellikle İttihad ve Terakki karşıtı olanlarda bunların içerisinde de hususi olarak *Volkan* gazetesi’nde mağdurlar köşesi nev’inden bir köşede mağdur mektupları ve mağdur telgrafları yayınlanıyordu. Bu durum sonucu sonradan 31 Mart İsyanı ile ilişkilendirilecek kişiler isyan sonrası tutuklanacaklardı. Bu da tensikatın ne kadar derin etkileri olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.⁹⁹ Netice olarak Meşrutiyet memnuniyetsizlerinin çoğalmasına ve İttihat ve Terakki muhalefetine ortaya çıkışında tensikatın tayin edici bir etkisi olmuştur.

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra yapılan icraatlardan biri de alaylı subayların ordudan çıkarılması hadisesidir. Muhalefetin önemli bir müttefik kadro dışına çıkarılmış bulunan subaylardı(Zabitan). Bu subaylardan bir bölümü er kıyafetinde 31 Mart İsyanı’na da katılmışlardı.¹⁰⁰ Müttefik derken aslında kendi iç

⁹⁷ Faruk Çakır, “Hüseyin Cahit’in Tanin’deki Makalelerine Göre 31 Mart Olayı”, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmış Doktora Tezi*, Trabzon, 2014, s.19.

⁹⁸ Çakır, “Hüseyin Cahit”, s. 46.

⁹⁹ Birinci, “31 Mart Vakası’nın Bir Yorumu”, s. 2.

¹⁰⁰ Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 129.

dinamikleri yüzünden asker bu hale gelmişti. Harbiyeli subayların II. Meşrutiyet’in ilanından sonra Harbiyeli olmayan yani alaylı olarak er-erbaş iken belli vasıfları veya isteği sonucu orduda subay olarak görevi bulunan askerleri 1. Ordudan uzaklaştırmaları ve bu münasebetle 1400 subayın ordudan atılmaları başlıca sorun haline gelmiştir. Bu durumun başka etkileri de olmuştu. Alaylı zabıtlerin doğrudan temas halinde oldukları kişiler Hassa ordusu askerleriydi. Kadro dışı kalan alaylı zabıtlar büyük bir asker kitlesini harekete geçirmek için kuvvetli bir amil olarak 31 Mart hadisesinde önemli rol alacaktı.¹⁰¹

Özellikle alaylı subayların başlarında bulunan Ferik Refik Paşa’nın zabt u rabt edilerek altı ay hapse mahkûm edilmesi kadim köklere dayanan bu kitlenin galeyana gelmesine sebebiyet verdi. Süreç içerisinde alaylı subayların çoğunun tasfiye edilmesi de 31 Mart İsyanının bir başka önemli sebebini oluşturdu.¹⁰² Bu durum, aynı zamanda ordudaki ilişkileri de karma karışık hale getirmiş ve ileriki yıllarda yaşanan yenilgilerde önemli bir pay sahibi olmuştu.¹⁰³

1908-1911 Arasında Tasfiye Edilen Alaylı Zabıt Sayısı¹⁰⁴

	1908 Aralık	1911 Ocak	Tasfiye Edilen
Zabıt Sayısı	26.310	16.121	10.189

Bu minvalde olarak, alaylı askerlerin ordudan tasfiye meselesi başka başka isimler altında yapılıyordu. “Tahdid-i Sin, Tasfiye-i Rütüb, ve Tensikat” kanunları sadece alaylı zabıtanı tasfiye için kullanılmıyor¹⁰⁵, aynı zamanda İttihad ve Terakki

¹⁰¹ Tursun, “II. Meşrutiyetin ilanı ve 31 Mart Olayı”, s. 24.

¹⁰² Ziya Kazıcı, “Alaylı”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C. 2, 1989, s. 350.

¹⁰³ Kodaman, “II. Meşrutiyet Dönemi”, s. 305.

¹⁰⁴ Ölmez, *Alaylılar Mektepliler*, s. 262.

¹⁰⁵ Bu duruma örnek için bkz. Amerika’nın askeri musikasında çalışan Abdülhamid’in özel iradesi ve on lira maaşla Musika-i Hümayun flüt muallimliğine tayin edilen “Josef Milyaçoğlu” tensikat sonucu yirmi beş senelik memuriyeti sona ermiş, ancak sonradan sefaretin araya girmesi sonucu görevine iade edilmiştir. (BOA, BEO, 3462/259622, H-03-12-1326).

muhaliflerini tasfiye için de hazır bir enstrüman olmuştu. Karesi Mebusu Abdülaziz Mecdi Efendiye göre bu kanunlar “dezenfeksiyon” görevi görüyordu.¹⁰⁶

Tüm bu hadiselerin dışında kalıpta bir şekilde orduda kalmak isteyen er ve erbaşlar da olaydan tedirgin olmuşlardı. Ayrıca talimlerin çok sıkı Prusya tipinde olması, gevşekliğe ve rahata bir derece alışmış askeri daha da zor durumda bıraktı ve namaz ve hamamda yaşanan sıkıntılarla beraber memnuniyetsizliklerinin dini yönünü de kurmuş oldular.¹⁰⁷

Alaylı zabitlerin ordu içerisindeki etkinliklerin giderek azalmış ve II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte toplu tasfiyeler başlamıştı. Tensikat mağduru binlerde askerin bir kitle halinde sokaklarda ve başkentte bulunuyor olması alaylı erlerin durumunu da zor bir hale sokmuştu. Sürekli olarak ordudan atılma tehdidi hissetmeyen başlayan askerler toplu bir şekilde meşrutiyet karşıtı olan bir kitle oluşturmuşlardı. Er ve erbaşların alaylı komutanlarının atılması, askerin basına da etki etmesine sebep olmuştu. Ve bunun sonucu olarak toplumsal karşıt grupların toplam mağduriyeti oluşmuş ve birçok noktada birlik sağlamışlardı.

2.4. İstanbul’da Nüfus Artışı ve Asayişin Bozulması

Meşrutiyet’in ilanından sonra İstanbul’da ciddi bir nüfus artışı yaşanmıştı. Devletin her tarafından her milletten insan hürriyetin ilan edildiği günlerde İstanbul’daki hürriyet havasını solumak veya yeni ortamdan bir şekilde nemalanmak için buraya gelmişlerdi. Nitekim döneme şahitlik etmiş pek çok insan bu artışa atıfta bulunarak, bu durumun toplumsal hayatı ne şekilde etkilediğine dair bilgileri hatıralarında gündeme getirmektedir. Bunlardan tarihçi Abdurrahman Şeref Efendi, İstanbul’da nüfusun artmasını netice veren grupları sıralamaktadır. Ve birinci olarak Abdülhamid döneminde sürgün olanların ayla geri dönmeleri zikredilmektedir.¹⁰⁸

İhtilalin ardından umumi ayla hapishaneden çıkan ve İstanbul’da toplanan on beş bin civarında eski mahkum ikinci grubu teşkil etmekteydi. Hükümet, gündüzleri dahi soygunculuk yapmaya başlayan bu serserilerle başa çıkamaz

¹⁰⁶ Ahmet turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, 1. Baskı, İstanbul: Cedit Neşriyat, 1992, s. 150.

¹⁰⁷ Akşin, *100 soruda jön Türkler*, s. 120.

¹⁰⁸ Necmettin Alkan, *Selanik İstanbul’a Karşı*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s. 75.

olmuştu. Üçüncü gruptakiler, uzun süreden beri bitirme imtihanları yapılmayan ve bu sebeple İstanbul'a yığılan medrese talebeleri idi. Konferanslardan, mitinglerden ve gösterilerden dolayı meraklı veya gerçekten hürriyet taraftarı olarak her yerden İstanbul'a gelenler ise dördüncü grubu teşkil ediyordu. Bunların sayısı öylesine artmıştı ki, otellerde yatacak ve lokantalarda yemek yiyecek yer dahi kalmamıştı.¹⁰⁹

Abdurrahman Şeref Efendi, şehirde toplanan on beş bin “serseri, hırsız ve yağmacılar” hakkındaki bilgisini, dönemin Zaptiye Nazırı Sami Paşa'dan aldığını ifade etmektedir. Kazım Karabekir de anılarında “herkesin ilk iş olarak hapishanelerdeki yakınlarını kurtarmaya koyulduğunu” ve af kararıyla birlikte “hapishanelerin boşaldığını” belirtmektedir.¹¹⁰

Aynı günlerde Sadaret koltuğuna yeni oturmuş olan Kamil Paşa'da *İkdam* gazetesinin yaptığı bir mülakatta da bu konuya değinilmiştir. Kamil Paşa mülakatına adeta bazı durumlardan veryansın ederek başlamış ve “pek müessif bir şekil almış olan intizam-ı umumi” diyerek durumun kaos içinde olduğunu en üst düzeyden ifade etmiştir.¹¹¹

Aslında başlangıçta sabık dönemde mahkûm edilen siyasi suçlular, yani Jön Türkler için düşünülen affın kapsamı Said Paşa sadarettayken genişletilmiş ve bu şekliyle tamim edilmişti. Siyasi suçluların yanı sıra adi suçlular ve cezanın üçte birini çekenlerin bu şekilde serbest bırakılması şehirde belli bir rahatsızlığa neden olmuştur. Suçluların bu şekilde cezalarını çekmeden salıverilmesi, en fazla mağdur yakınlarını rahatsız etmiştir.¹¹² Nitekim bunlar durumu protesto için Bâb-ı Âli önünde bir gösteri yapmışlardı. Abdurrahman Şeref Efendi, serbest bırakılan mahkûmlar hakkında “Amma bir yandan da hapishaneler boşanıyor, caniler ve ipsiz sapsızlar halk içinde yayılıyor” diye yazmaktadır. Devamında ise İstanbul'da asayiş olaylarının arttığını, tütüncü ve attar dükkânlarında dahi bol miktarda tabanca satıldığını, gündüzleri mahalle aralarında insan soyan hırsızların türediğini iddia etmektedir. O sıralarda genç bir Jön Türk subayı olan Fethi Okyar ise, ihtilal sonrası İstanbul'un durumunu tasvir ederken “Devlet merkezindeki kargaşalık havası”

¹⁰⁹ Alkan, *Selanik İstanbul'a Karşı*, s. 76.

¹¹⁰ Karabekir, *İttihat ve Terakki*, s. 398.

¹¹¹ *İkdam*, S.5102, 8 Ağustos 1908, s. 1.

¹¹² *İkdam*, S.5091, 27 Temmuz 1908, s. 1.

tabirini kullanmaktadır. Bu kargaşalığın her geçen gün “Dozunu” arttırdığını, “Sükûn ve asayişin temelinden oynadığını” belirterek; bu şartlar altında bir şeylerin beklendiğini anlayabilmek için dahi olmaya lüzum olmadığını da eklemektedir.¹¹³

Basında çıkan haberlerde bazı insanların silah veya kama gibi cana kastedilebilecek aletlerin ruhsatsız(bilaruhsat) bir şekilde taşındığını ve bu durumdan halkın büyük tedirginlik duyduğundan bahsediliyordu. Hatta bu intizamsız ortamdan istifade eden bu gibi kişilerin revolver ve kamalarını açıktan göstermek veya insanları tehdit etmek suretiyle halka korku saldıkları bizzat devletin ağzından bu gibi kişilerin kanunen cezalandırılacağı belirtiliyordu.¹¹⁴

Halkın büyük bir sevinç ve ümitle karşıladığı meşruti yönetimin henüz daha ilk günlerinde, başta İstanbul olmak üzere bazı şehirlerde ciddi bir kargaşa ve asayiş sorunuyla karşılaşılıyordu. Böylesi bir neticenin ortaya çıkmasında üç nedenin etkili olduğu yukarıdaki bilgilerden anlaşılmaktadır. Birinci neden, meşruti yönetimden ve hürriyetten beklentilerin abartılı olmasının getirdiği lakaytlıktır. Bu lakaytlığın neden olduğu şehirdeki otorite boşluğu ve buna paralel olarak yaşanan asayiş olayları ikincisini teşkil etmektedir. Sonuncu sebep ise şehrin nüfusunun artması olmuştur. Böylece Osmanlı başşehri İstanbul’da her şeyin alt üst olmasıyla birlikte yaşanmaya başlanan olumsuz hadiseler, halkın geniş kesimlerinde büyük hayal kırıklıklarının yaşanmasına ve toplumsal rahatsızlıkların duyulmasına yol açmıştır. Bu rahatsızlıklar, toplumsal karşıt hareketlerin patlak vermesinde belli bir neden olarak karşımıza çıkmıştır.¹¹⁵

İttihad Terakki Cemiyeti politikaları sebebiyle muhalefet eden en önemli toplumsal kesimlerden birisi de Fedakaran-ı Millet Cemiyeti üyeleri idi. Bu cemiyet çevresinde birleşen, siyasi mahkûm olarak gönderildikleri sürgünden veya baskılar dolayısıyla kaçtıkları yurtdışından dönen “Jön Türkler” idi. Meşrutiyetin doğurduğu umutla ülkelerine dönen bu kesim, kısa süre umduğunu bulamayan insanlar topluluğuna dönüşmüştü.

Meşrutiyetin ilanından kısa bir süre sonra yani 29 Temmuz 1908 tarihli gazetelerde “siyasi suçlulara af kanunu” yayınlanmıştı. Bu vesileyle ailelerine

¹¹³ Alkan, *Selanik İstanbul’a karşı*, s. 76-79.

¹¹⁴ *İkdam*, S.5104, 10 Ağustos 1908, s. 1.

¹¹⁵ Alkan, *Selanik İstanbul’a Karşı*, s. 80.

kavuşan siyasi mahkûmların meskûn olduğu mahallerde adeta bir bayram havası esmekteydi. Ermenilerden de siyasi olarak sürgün cezasına çarptırılmış olanlar geri dönmüşlerdi.¹¹⁶ II. Meşrutiyetin ilanından sonra Padişah üzerinde ciddi kamuoyu baskısı oluşmuştu ve bu baskı neticesinde 25 Temmuz'da “hafiye teşkilatı” kaldırılmıştı. Padişahın tüm memleketten haber alma mekanizması olan “Hafiye teşkilatının” kaldırılması İttihat ve Terakki lehine Padişahın sınırlarını ciddi biçimde küçültüyordu. Bu ve benzer icraatlar Meşrutiyeti ilan eden Padişahın samimiyetine olan inancı kuvvetlendiriyordu. Zaten ilan-ı hürriyetin hemen akabinde Sait Paşa'nın kabine kurması bu inancı takviye etmişti. Ne var ki siyasi mahkûmlar ve sürgün meselesi hala belirsizliğini koruyordu. Siyasi mahkûmlar için af ilanı sadece Rumeli'yi kapsayacak biçimde düzenlenmişti. Bir kötü niyet eseri olarak algılanan sürgün meselesi 28 Temmuz 1908 günü ancak çözüme kavuşabilecekti.¹¹⁷ Aff-ı Umumi ilanı ile beraber ülke içindeki ve dışındaki tüm siyasi mahkûmlar ve sürgünler fevç fevç yurtiçine dönmeye başladılar. Bu mahkûmların ve sürgünlerin bir kısmı gerçekten hürriyetin kazanılması için çalışmışken diğer bir kısmı hakkında hangi ülkede ne yaptıkları ise meçhuldü fikri hâkimdi. Hatta bir kısmı sadece şahsi menfaatlerine çalıştığı ve şimdi de vatana döndüğü iddia ediliyordu. Bu iddialar bir fikre dönüşerek, ülkenin ve milletin bu zor günlerinde bu şahıslar kendi menfaatlerini düşünüyor ve birer mansıp ve makam bekliyor olduklarına inanılmaya başlanmıştı.¹¹⁸

Meşruti rejime geçilmesine belki de en çok sevinenler, II. Abdülhamid döneminde istibdat muhalifi faaliyette bulundukları için menfaya(sürgüne) gönderilen bu menfiler olmuşlardır. Uğruna memleketlerinden uzaklarda yaşamak mecburiyetinde kaldıkları meşrutiyete ve hürriyete en sonunda kavuşmuşlardı. Ancak sonradan gelişen olaylar hiç de beklentilerini karşılamamıştı; tam tersine “hayal kırıklıkları” yaşamaya başlamışlardı. Nitekim Hilmi Kamil Bayur'un belirttiğine göre bu şekilde sürgünden dönenlerin sayısı “binleri” bulmuştu ve sürgünden dönenlerin bir işte veya memuriyette istihdam edilme meselesi çözülememişti. Aralarından pek

¹¹⁶ *İkdam*, S.5093, 30 Temmuz 1908, s. 1.

¹¹⁷ Hasan Taner Kerimoğlu, “İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında Sürgün ve Firariler Sorunu ve Fedakaran-ı Millet Cemiyeti”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S.2 (2007), s. 134.

¹¹⁸ Kerimoğlu, , “İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında Sürgün ve Firariler Sorunu ve Fedakaran-ı Millet Cemiyeti”, s. 2.

azı bir memuriyete yerleştirilmişti. Toplum en zor zamanlarda hürriyet mücadelesi vermiş ve sürgün gibi ağır şartlarda ömür geçirmiş bu insanlara “sahip çıkamamış” ve “yüz” çevirmişti.¹¹⁹

Bu durumun birkaç misalini vermek gerekirse; mesela sürgünden dönen Mehmet Nuri'nin bir işe yerleştirilmesi olayı pek az rastlanan bir durumdu. Bahriye yoklama kâtibi iken menfaya sürülen Mehmet Nuri, vatana avdetinden sonra “bir vilayet polis müdüriyetine” tayin edilmişti.¹²⁰ Buna benzer bir hadise de, eski dönemde Mekteb-i Tıbbiye talebesi iken Trablusgarp'a sürülen Hüseyin Veli Efendi'nin, Meşrutiyet'in ilanından sonra Vatana avdet etmesi ve geçmişte yaşadığı mağduriyeti esas alınarak tabip yüzbaşılık rütbesi verilmesi meselesidir.¹²¹

Bir başka hadise de Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi Bey'in Fizan'a sürgünüdür. Beyrut'ta Posta Müdürlüğü sırasında hürriyet adına Mısır'a giderek Çaylak Gazetesi'ni yayınlayan Ahmet Hilmi 1901 yılında İstanbul'a dönmüş fakat arkadaşının jurnaliyle Fizan'a sürülmüştü. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte İstanbul'a dönen Ahmet Hilmi, Darü'l-Fünun'da felsefe hocalığına başlamıştı. Aynı yıllarda bugünkü Darüşşafaka'nın temelini teşkil eden Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin azalığını da yapmıştı.¹²²

Bu örneklerin yanında Fedakaran-ı Millet Cemiyeti'ne bazı yardımlarda bulunulmuştu. Bu yardımların listesi cemiyetin muhasebe müdürü Ali Vefa Bey tarafından hazırlanarak cemiyetin yayın organı olan *Hukuk-i Umumiye* gazetesinde yayınlanmıştı. Ali Vefa Bey'in hazırladığı çizelgedeki bilgiler aşağıdaki gibidir.

108.000 kuruş padişah tarafından, 4320 kuruş Reşat Efendi Hazretleri tarafından Kolağası Ziya Bey vasıtasıyla, verilmiştir. Şehzadelerden 2160 kuruş Yusuf İzzettin Efendi Hazretleri tarafından Kolağası Ziya Bey vasıtasıyla, 2700 kuruş diğer şehzade Reşat Efendi Hazretleri tarafından ikinci defa Saib ve Rıfat Beyler vasıtasıyla verilmiştir. 324 kuruş azadan İskender Bey tarafından, 108 kuruş bir hanım tarafından Refik Bey eliyle teslim alınmıştır. 40 kuruş efrattan Ahmet Ağa

¹¹⁹ Alkan, *Selanik İstanbul'a Karşı*, s. 80-81.

¹²⁰ 20 12 1326 tarihinde Bahriye yoklama kâtibi iken Kastamonu'ya sürülen ve ilan-ı hürriyetten sonra vatana avdet eden Mehmet Nuri'nin bir vilayet polis müdüriyetine tayin istidası. (BOA, BEO., 3471/260262, H-20-12-1326).

¹²¹ BOA, BEO, 3673/275441, H-24-11-1327.

¹²² Ahmet Hilmi, *Muhalefetin İflesi*, İstanbul: Nehir Yayınları, 1991, s. 9.

tarafından, 108 kuruş ise Miralay Mehmet Ali Bey tarafından verilmiştir. 3640 kuruş Şuray-ı Devlet azasından Hüseyin Bey eliyle Haydarpaşa konserinden gelen gelir verilmiştir. 3240 kuruş Çerkez Mahmut Paşa Hazretleri tarafından, 1080 kuruş Fuat ve Hüseyin Bey vasıtasıyla, 540 kuruş Düyun-ı Umumiye memurlarından Zihni Efendi vasıtasıyla Ahmet Zülküf Paşa Hazretleri tarafından, 1620 kuruş Cemal Bey yeddiyle Halil Paşa Hazretleri tarafından, 540 kuruş İsmail ve Fuat Beyler yeddiyle Ethem Paşa Hazretleri tarafından verilmiştir.

Yekûn: 132700, Yalnız yüz otuz iki bin yedi yüz kuruştur 8 Aralık 1908(25 Teşrin-i Sani 1324)¹²³

Tüm bu yardımlara rağmen Fedakaran-ı Millet Cemiyeti üyeleri meşrutiyet rejiminden beklediklerini bulamamışlardı. İrtem'in belirttiğine göre, sürgünden dönenlerin, Bab-ı Ali'nin ve nezaretlerin kapılarına dayanmışlar ve mütemadiyen birçok talepte bulunarak devlet yöneticilerini hayrette bırakmışlardı. İstedikleri iane ve makamları alamayan sürgünler, meşrutiyetin ilanından bir ay kadar sonra Sultanahmet'te toplanarak "siyasi mağdurların hukukunu müdafaa maksadıyla" cemiyet kurma isteklerini söyleyerek Fedakaran-ı Millet Cemiyeti'ni 25 Ağustos 1908'de kurmuşlardı. Cemiyet, sürgünden vatana avdet edenlerin tercih ettikleri bir kadroya yerleştirilmelerini bununla beraber okuma ve yazma bilmeyenlere de münasip bir maaş bağlanması taleplerini iletmek için Sadrazama ve Dâhiliye Vekâletine heyetler göndermişlerdi. Fakat cemiyetin mensupları umdukları iltiması göremediklerinden gün geçtikçe bu yöndeki şikâyetlerini artırmışlardı. Hürriyet'in ilanından sonra kurulan birçok cemiyet ve gazeten biri olan Fedakaran-ı Millet Cemiyeti ve *Hukuk-i Umumiye* gazetesi istibdat döneminde sürgüne gönderilmiş menfilerin, menfadan döndüklerinde kurdukları bir cemiyetti. Yemen, Hicaz, Fizan gibi uzak sürgün yerlerinden dönen menfilerin çoğu bu cemiyete intisap etmişti. Daha doğrusu bu cemiyeti onlar kurmuştu. İstibdat mağdurlarına iş ve yardımda bulunmak için kendi aralarında bir yardım fonu oluşturmuşlardı. Çıkardıkları "*Hukuk-i Umumiye* Gazetesi" ile bir baskı grubu oluşturarak İttihat ve Terakki Aleyhinde kuvvetli bir muhalefet yapmaya başlamışlardı. Cemiyetin Süleymaniye'deki merkezi her gün öfkeli ve ajite olmuş kişilerle dolup taşmakta,

¹²³ *Hukuk-i Umumiye*, S.85, 22 Aralık 1908, s. 1.

kalabalık gruplar halinde nezaretler önünde hak arama nümayişleri yapmakta idiler. Aff-ı Umumi vasıtasıyla hapisten çıkmış ıpsız sapsız bazı kişiler de bu cemiyetin nümayişlerine katılarak etrafa dehşet saçıyorlardı. Cemiyetin başkanı da Sinop sürgününden yeni dönen Avnullah El-Kazımi Bey idi.¹²⁴ Derviş Vahdeti dahi bu çalkantılı günlerde İttihat ve Terakki'ye başvurusu reddedilince bu cemiyete girmiş, fakat “*üç günde bütün amal-i nalayıklarına vakıf olduğunu*” belirterek cemiyetten ayrılmıştı. İşte bu çalkantılı günlerde Zaptiye Nezareti, sonradan uydurma olduğu anlaşılan bir ihbar üzerine Cemiyet merkezini basarak, üyelerini tutuklamış ve *Hukuk-i Umumiye* Gazetesi de kapatılmıştı. Meclis-i Mebusan'da bu tutuklamalar üzerine ciddi tartışmalar olduğu bilinir.¹²⁵ 31 Mart Hadisesi'nden sonra başa geçen Hüseyin Hilmi Paşa hükümetinin olayın nedenlerinin araştırılması için aynı zamanda Divan-ı Harb-i Örfi Mahkemeleri reislerinden Hurşit Paşa başkanlığında teşkil ettiği kurulun raporunda da, sürgünden gelenlere ve istibdattan zarar görenlere gerekli yardımların yapılmamasına temas edilmiş ve bunun son isyandaki nedenlerden biri olduğu üzerinde durulmuştur.¹²⁶

Cemiyetin yayın organı olan *Hukuk-i Umumiye* Gazetesi'nin Prens Sebahattin Bey'le ciddi ilişkileri göze çarpıyordu. Mesela gazetenin sütunlarını adem-i merkeziyet ve teşebbüsü şahsi konusunu işleyen yazılar süslüyordu.¹²⁷ Bizzat Sebahattin Bey'in konuşmacı olduğu konferanslar da baş sütunlara alınıyordu.¹²⁸ Gazetenin Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi Cemiyeti'nin yayın organı gibi davranılması İttihatçı kadroların pek hoşuna gittiği iddia edilemez. Yukarıda bahsedilen tutuklamaların ilk gerekçesi olmasa da, daha derinlerde bu gibi durumlar da yatıyordu.

Sürgünden dönenlerden taltif beklentisi içerisinde olup ta devletin maddi olarak zor durumda oluşundan veya başka sebeplerle bu kişilerin çoğuna kadro vermemesi, bahsi geçen insanların bir şekilde İttihad ve Terakki karşıtı gruplara

¹²⁴ Sinop sürgünündeki günlerinden bir fotoğrafı görmek için bkz. (Ek-3).

Sürgün kalebentlik cezası şeklinde uygulanmıştır. Kalın ve ağır zincirler ve prangalara bağlı olarak uzun yıllar sürgünde kalmıştır. (*Hukuk-i Umumiye*, S. 2, 17 Eylül 1908).

¹²⁵ Ali Cevad, *İkinci Meşrutiyetin ilanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi*, s. 223.

¹²⁶ Alkan, *Selanik İstanbul'a Karşı*, s. 80-81.

¹²⁷ *Hukuk-i Umumiye Gazetesi*, S.16, 1 Ekim 1908, s. 1.

¹²⁸ *Hukuk-i Umumiye Gazetesi*, S.16, 1 Ekim 1908, s. 1.

yaklaşmasına neden olmuştu. Yukarıda zikredilen Mehmet Nuri Bey gibi birtakım insanlar ise işe yerleştirilen nadir kişilerdendi.¹²⁹

Cemiyetin dağıtılmasından sonra cemiyetin başındaki isim olan Avnullah El-Kazımi Kerkük mutasarrıflığına tayin edilmiş bir nevi sürgün edilmiştir. Abdülhamid döneminde de Sinop'ta çok kötü şartlarda sürgün yatmış olan Kazımi Bey için değişen hiçbir şey olmamış meşrutiyet dönemi de şartları biraz daha iyi olmakla beraber sürgünde geçmiştir. Hâlbuki bir fırka bile olmayan cemiyet siyasi rakip manasında değildi. Ancak siyasi mağdurlar yani sürgünden dönenlerin iane toplanması için çalışmış ve kalabalık bir taraftarı olması dolayısıyla rakip olarak görülmüştü.¹³⁰

2.5. Şark Aşiretleri'nin Tavrı

Meşrutiyet karşıtlığında en önemli konulardan birisi de şark aşiretleriydi. Zira meşrutiyetin ilanıyla beraber II. Abdülhamid döneminde sahip oldukları ayrıcalıklı konumlarını kaybeden aşiretler ve en önemlisi de Hamidiye Alayları, karşıt bir tutum sergiliyorlardı. Mevcut konumlarını kaybetme korkusu alayları farklı farklı ilişkiler kurma ve olaylar karşısında değişik tavırlar sergilemeye itiyordu. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihad ve Terakki'nin önündeki en büyük sorunlardan birisi de buydu.

20. yüzyılın başlarında Kürtlerin yerleşik düzene uyumu, gasp, yağma ve eşkıyalık faaliyetlerinin önünü kesme, eğitimi yaygınlaştırma, askerlik ve eğitim yoluyla bir eğitim modeli uygulama gibi konular özellikle II. Abdülhamid'le beraber faaliyete geçirilmeye çalışılmış, ancak bu konularda pek te başarılı olunamamıştır. II. Meşrutiyet ile beraber milli bir duruş kazanmaya başlayan imparatorluk, sınır güvenliğini temel alarak ulus-devlet modelinde şekillenen yapının sınır güvenliğini şark aşiretlerine yükleme çabasına girmiş ve aşiretleri daha büyük bir planın parçası haline getirmeyi amaçlamıştır. Şark aşiretleri başlığında, bu aşiretlerin dönem içerisindeki genel durumu, güç dengeleri, ilişkileri gibi özelliklerini, meşrutiyet veya

¹²⁹ Alkan, Selanik İstanbul'a Karşı, s. 82.

¹³⁰ Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", s. 2.

İttihad ve Terakki muhalefeti perspektifinden inceleyeceğiz. Ve bu muhalefetin kitlesel ve toplumsal bir yelpazeye dönüşmemesi için verilen çabaları sunacağız.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla beraber Yıldız bürokrasisi bir dönüşüme girmiş ve eski dönemin nüfuzlu devlet adamları bir bir görevlerinden alınmıştı. Bunlar arasında en önemlisi, II. Abdülhamid'in Kürdistan sorumlusu ve Hamidiye Alayları'nın genel yöneticisi Zeki Paşa idi. Zeki Paşa'nın azli aşiret reisleri arasında hayli korkuya yol açmıştı. Zira eski sistemde ellerinde tuttukları birçok çıkar ve menfaat yeni rejimle beraber yok olma tehlikesiyle karşı kaşıya kalabilirdi. Tam da bu sıralarda İbrahim Paşa ve diğer bazı Hamidiye reislerine karşı yapılan harekâtlar ve birçoğunun tutuklanması endişeleri artırmıştı.¹³¹ Gerçekten de bu sırada Milli Aşireti reisi İbrahim Paşa İstanbul'a çağırılmıştı. Ve buna gerekçe olarak ta Hamidiye Alayları'nın Islahatı meseleleri görüşülmek istendiği belirtilmişti.¹³² Hamidiye Alaylarında tüm bu gelişmeler yaşanırken bir düzenleme de Adliye Nezareti'nden gelmişti. Önceki dönemde ahali ile alay askerleri, alay tüzel kişiliğinin ve bireylerin arasındaki davalar aşiret içinde halloluyordu. Bu uygulamanın hayli sorunlu olduğu aşikârdı zira alayların “Zora dayalı” güç kullanımı ve adalet üzerindeki baskısı tartışmasızdı. Adliye Nezareti'nin yayınladığı “Düstura” göre artık ahali ve alaylar arasındaki davalara Adliye Mahkemeleri'nin bakması kararlaştırılmıştı. Yeni rejimden şüpheleri olan alaylar için bu durum işleri daha da zorlaştırıyordu.¹³³

II. Meşrutiyet ile beraber sistemin daha açık ve şeffaf hale gelmesi, basın üzerinden sansürün kalkması, anayasal sisteme geçilmesi dolayısıyla artık alaylar hakkında merkeze şikâyetler ulaşabiliyordu. Nitekim Dersaadet'e yapılan başvuruda Hamidiye Alayı binbaşlarından Said, biraderi Mülazım Ahmet ve Kolağası İsmail Ağa hakkında Bitlis'in İskender Köyü'nde gasp ve tehdit faaliyetlerinde bulunduklarına dair köy muhtarı Yusuf imzalı bir telgraf gelmiş ve itibara da alınmıştı.¹³⁴

Bu sırada bölgede sadece Müslüman ahali ile değil azınlıklarla da sorun yaşayan alay mensuplarının bölgede gasp faaliyetlerinde ara vermediklerini arşiv

¹³¹ Janet Klein, *Hamidiye Alayları*, 2.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 218-219.

¹³² BOA, *BEO*, 3379/253384, H-23-07-1326.

¹³³ BOA, *DH.MKT.*, 2704/8, H-18,12,1326.

¹³⁴ BOA, *DH.MKT.*, 2757/69, H-11-02-1327.

belgelerindeki şikâyetlerden anlıyoruz. Bu tür olaylar 19. yüzyılın sonlarından beri huzursuzlukları devam eden Ermeniler ile ilişkileri daha da kötüleştiriyordu.¹³⁵ Şark aşiretlerinin meşrutiyet karşıtlığının oluşumunda azınlık gayr-i Müslimlerle olan ilişki örgüsü mühim bir yer tuttuğu söylenebilir. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İTC'nin bölgedeki faaliyetlerinde bunun ipuçlarına rastlıyoruz. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra çok sayıda Kürt kulüpleri taşrada kurulmuştu. Ayrıca İstanbul'da da başka başka isimlerde kurulmuştu. İTC'nin “Şeriatı” yeni rejime dayanarak bundan sonraki zamanda korumama politikası algısı,¹³⁶ Diyarbakir gibi şehirlerde özellikle Kürt kulüplerinde hoş karşılanmamış ve yeni rejime karşıtlık hatta düşmanlık oluşmasına sebep olmuştu.¹³⁷ Daha sonra 31 Mart İsyanı sırasında Rasim Efendi'nin mecliste ifade edeceği istekler arasında da örneklerini göreceğimiz gibi, aşiret alayları ve şark aşiretleri gayr-i Müslim tebaa ile olan ilişkilerini ve anayasa önünde eşitlik, müsavat, askerlik, eğitim gibi problematiklerini bir türlü aşamamışlardı.¹³⁸ Seyit Abdülkadir ve Bediüzzaman Said-i Kürdi şark aşiretlerini ve aşiret alaylarını gezerek bu bölgede II. Meşrutiyet ve anayasanın getirdiği yenilikler ve değişimler üst başlığında ikna ve irşat gezisine çıkmışlardı. Özellikle dönemin şahitlerinden Bediüzzaman Said-i Kürdi'nin *Münazarat* isimli eserinde aşiretlerle olan diyaloglar işlenerek temel sorunsallar ve bunlara getirilen çözüm önerileri işlenmiştir. Bediüzzaman Said Kürdi(Nursi), “Hürriyet bayramını” memnuniyetle karşılamıştı. Bunu yaparken de, meşrutiyeti din dışı bir uygulama olarak gören ulemaya karşı çıkmıştı.¹³⁹ Bu bağlamda aşiretlerin dile getirdikleri temel çıkmazların gayr-i Müslim tebaanın nasıl asker olacağı, gayr-i Müslimlerle nasıl eşit olunacağı, II. Meşrutiyet'in temel sloganlarından olan “Uhuvvat” yani herkesin kardeş olması durumunun gayr-i Müslimlerle nasıl uygulanacağı, gayr-i Müslimlerin kaymakam ve

¹³⁵ BOA, DH.MKT., 2789/89, H-17,03,1327.

¹³⁶ Aşiretlerin Şeriatı muhalefet algısı için Bkz. Nursi, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s.221. Bediüzzaman Said-i Kürdi'nin aşiretlerle yaptığı tartışmalarda, hükümetin bundan sonra da Şeriatı hizmet edeceği beyanları için bkz. Nursi, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 234.

¹³⁷ Klein, *Hamidiye Alayları*, s.219. Türklerin yönetiminden dolayı rahat edemedikleri algısı ve Bediüzzaman Said-i Kürdi'nin bu algıyı yıkmak adına yaptığı konuşmalar için bkz. Nursi, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 224-225.

¹³⁸ Yazır, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Makaleler*, s. 110-111.

¹³⁹ Adem Ölmez, *Uzun Yürüyüş*, 1. Baskı, İstanbul: Nesil Yayınları, 2012, s. 5-6.

vali olmaları, meşrutiyetin dine aykırı olup olmadığı, tek kişinin yönetiminden meclis sistemine geçilmesi gibi açmazlar olduğu görülür.¹⁴⁰

Yeni rejimden hızla soğuyan aşiret alaylarının liderleri protestolarını önceden olduğu gibi İstanbul'daki temsilcileri vasıtasıyla değil, bilakis bizzat kendileri KTTG'ye¹⁴¹ gönderiyorlardı. Meşrutiyet muhalefetine sebep olan durumlar arasında bu mektuplarda vardır. Bu mektuplardan büyük çoğunluğu, statü kaybına uğramış ve ümitsizliğe kapılmış Hamidiye reislerinden geliyordu.¹⁴² Mesela Karakeçili aşireti reisi Halil, gazetede çıkan bir mektubunda Milli Aşireti reisi İbrahim Paşa'ya yapılacak operasyon için kendisinin kullanıldığını ve boşu boşuna o kadar aşiret mensubunun öldüğünü ve kendisine ödül olarak uygulanan muamelenin tutuklama olduğunu söylüyordu. Akabinde dediği şey ise daha da ilginçti. Üzerinde resmi elbisesi olduğu halde tutuklanarak hapsedildiğini söylüyordu.¹⁴³

İTC'ye kuşkuyla bakanlar sadece aşiret alayları ve Kürt kulüpleri de değildi. Bölgede bulunan Avrupalı gözlemcilerin izlenimlerine göre bölgedeki İTC üyeleri dahi hükümete sıcak bakmıyordu. Hatta Hristiyan komşularıyla olan ilişkilerinin bile daha iyi olduğunu iddia edenler de vardı. Bu durumun oluşmasında İTC'nin bölgede güçsüz olmasının ve kendisinden tamamen farklı Kürt kulüplerinin de etkisi vardı. İTC'nin bölgede izlediği politikalar ve bölgedeki Kürt kulüplerinin etkileri sonucu şehir halkları bölgesel kulüplerin İTC teşkilatından güçlenmesini istiyorlardı.¹⁴⁴

Yukarıda saydığımız olumsuz durumların bir sonucu olarak “Kürtlerin yeni rejime toptan muhalif ve homojen bir kavim olduğu” düşüncesini ortadan kaldırmak amacıyla Seyit Abdülkadir ve Bediüzzaman Said Kürdi şark aşiretleriyle görüşmek ve ikna etmek amacıyla doğu seyahatine çıkacaklardı. Bediüzzaman Said-i Kürdi'nin ulema kisvesi ve İstanbul'da bulunduğu dönemde kendisi istemediği halde oluşmuş şöhreti vesilesiyle “Ulema ve aşiretlerle” ile ve Abdülkadir'in de soyundan getirdiği

¹⁴⁰ Nursi, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 208, 224.

¹⁴¹ Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi.

¹⁴² II. Meşrutiyet sebebiyle şark aşiretleri içerisinde itibar kaybına uğrayan şeyhlerin, ağaların ve Hamidiye reislerinin durumu için bkz. Nursi, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 216.

¹⁴³ Klein, *Hamidiye Alayları*, s. 213.

¹⁴⁴ Klein, *Hamidiye Alayları*, s. 219.

imtiyazları kullanarak daha çok “alay aşiretleriyle ve nüfuzlu kişilerle” görüştüğü aşikârdır.¹⁴⁵

İTC yönetimi, bölgesel refleksler, aşiret alaylarının durumu, Kürt kulüplerin muhalefeti, aşiret alaylarının statü ve çıkar kayıpları sebebiyle huzursuzlukları ve muhalefetleri vb. gerekçelerle bölgeye müdahale etmeği ve bu büyük kesime seslenmeyi amaçladı.¹⁴⁶ Bu vesileyle Bediüzzaman Said-i Kürdi bölge halkı üzerindeki nüfuzunu meşrutiyet lehinde kullanmak ve yeni rejime Kürtleri entegre etmek amacıyla imparatorluğun bu stratejik bölgesinde bulunan “Hamidiye alaylarına” 50-60 adet telgraf çekti. Bu telgraflarla doğabilecek muhalif hareketlerin önüne geçmeye çalışmıştır.¹⁴⁷ Tüm bu telgrafların neticelerinin geri dönüşünün olumlu olduğunu kendisi belirtmektedir. İttihad ve Terakki ile bu olayın ilişkisi açısından “Telgrafların sadaret vasıtasıyla gönderilmesi” de ayrı bir önem taşımaktadır. Bu şekilde umum şarkı uyandırdığını belirterek başka bir surette bir istibdatın Kürtleri esir etmesinden endişe ettiğini ve buna engel olmaya çalıştığını vurgulamıştır.¹⁴⁸ Bediüzzaman Said-i Kürdi telgraflarla yetinmeyip ilerleyen dönemde bizzat kendisi de bölgeye giderek aşiretlerin bazılarıyla bizzat görüştü.¹⁴⁹

II. Meşrutiyet’in ilanından kısa bir sonra bölgeye temsilciler gönderen İTC’nin bu çabalarında başarılı olamaması, İTC’yi Kürt müttefikleriyle işbirliğine itmişti. Bu sebeple bölgeye gönderilen veya biraz da kendisini sorumlu hissederek giden önemli kişilerden biri olan Seyit Abdülkadir Şemdinan aşiretinin nüfuzlu bir reisi konumundaydı. Uzun zamandır bölgede olmamasına rağmen bölge üzerindeki etkinliği devam ediyordu. 1880 isyanının lideri olan Şeyh Ubeydullah’ın oğlu olan Seyit Abdülkadir, Van’a giderek bölgenin “Kürt reislerine” yeni hükümete “itaat nasihatinde” bulunmak ve yeni anayasa ve rejimi anlatmak üzere Vali Bekir Sami Bey’den de yardım alarak bir dizi planlamada bulundu. Van bölgesindeki Kürt ağalarının hemen hepsi çağrılara olumlu yanıt vererek Van’a geldiler. Toplantıya Ermeni cemaat önderleri de hazır bulunmuştu. Toplantıda alınan önemli kararlar

¹⁴⁵ Klein, *Hamidiye Alayları*, s.213.

¹⁴⁶ Klein, *Hamidiye Alayları*, s.220.

¹⁴⁷ Selim Sönmez, “II. Meşrutiyet Bediüzzaman Bilinmeden Anlaşılabilir mi?”, *Köprü Dergisi*, S.104, (2008), s.4.

¹⁴⁸ Nursi, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 122.

¹⁴⁹ Klein, *Hamidiye Alayları*, s. 196.

arasında, Kürtlerin işgal ettikleri Ermeni topraklarının iadeleri, Kürtler ve Ermenilerin dostluk için ortak icraatlarda bulunmaları ve köylerde sanayi mektepleri açılması gibi kararlar alınmıştı. Daha sonra Dersim’e geçen Seyit Abdülkadir, burada 35 aşiret reisiyle hükümet komiserlerinin huzurunda görüşerek “Yeni rejime ve hükümete itaati” tavsiye etti. Belki de bunun sonucunda bazı aşiret reisleri Dâhiliye Nezareti’ne ortak telgraflar çekerek kendilerinin yanlış ünlendiğini, aslında “Sadık Osmanlılar” olduklarını belirten mesajlar göndermişlerdi.¹⁵⁰

Meşrutiyet döneminin getirdiği yönetim zafiyeti sebebiyle bir bilinmezliğe doğru yol alan aşiretler ciddi bir karşıt kitleyi teşkil ediyordu. Bu kitlenin rahatsızlıkları, provokatif planları olan kesimlerin ilgisini çekmiş, tam da bu süreçte hükümet ve İTC’nin desteğiyle, Bediüzzaman Said-i Kürdi(Nursi) ve Seyit Abdülkadir gibi karizmatik şahıslar bölgeye ikna turlarına gönderilmiş ve aşiretlere bunlar tarafından telgraflar çekilmiştir. Hükümetin bölgeye bu yöntemlerle ilgi göstermesi aşiretlerin üzerinde olumlu bir tesir yapmıştı. Ve uzun süreden beri var olan meşrutiyet üzerindeki kafa karışıklıklarının önüne geçmişti.

2.6. Ulema ve Medreseler

Dönem içerisinde büyük bir kitleyi oluşturan ulema ve medreseler hem kitlesel hacmi hem de ilim yönü dolayısıyla karşıt hareketlerde çok etkili olmuştur. Özellikle askerlik ve sınav sistemiyle alakalı konulara tepki vermiş olan talebeler, zamanla İttihad ve Terakki karşıtı grupların en önemlilerinden birisi haline gelmişlerdir.

Osmanlı sosyo-kültürel sisteminde medreselerin ayrıcalıklı bir yeri vardı. Nikâh akdinden hukuki işlere, dini ihtiyaçların giderilmesinden diğer birçok başlığa kadar geniş bir yelpazede görev ve sorumlulukları ve yetkileri olan bir kesimi teşkil ediyorlardı. Ancak yenedünya düzeni, pozitif fenlerdeki ilerleme, bilimlerin çeşitlenmesi gibi birçok etken medreselerin geri kalmasını, asra ve insanlığa hitap edememesine neden olmuştu. Belki de tüm bu sebeplerle medreseleri ıslah projeleri geliştirilmiş ve programlarına kadar girmişti. Mesela Ahrar Fırkası programında

¹⁵⁰ Klein, *Hamidiye Alayları*, s. 194-195.

“şariat hükümlerini iyi bilen uzmanların yetiştirilmesi, medreselerin yeniden ıslah edilmesi ve bu düzenlemelerin acil olduğu” belirtilmiştir.¹⁵¹

Dönemin birçok aydını ve düşünürü de bu konuda fikir beyan etmişler ve çözüm çareleri aramaya girişmişlerdi. Bunlardan birisi olan Bediüzzaman Said-i Kürdi, Meşrutiyet düşüncesini yaymak ve şarkı uyanışa getirmek için çıktığı doğu seyahatinde yazdığı *Münazarat* isimli eserinde konuya temas etmiştir. Döneme şahitlik eden Said-i Kürdi, fen bilimlerini medreselere sokmak için bir yol ve medreselilerin nefretini engelleyecek bilimsel alan açmak gerektiğini söylemişti. Bu meseleyi de sürekli vurguladığını ancak yanlış bir algı ve uğursuz bir vehim şüana kadar bu önemli meseleye set çektiğini belirtmiştir.¹⁵² Belki de medreselerin bu genel görüntüsü bir isyanın nüvesine bir harç malzemesi teşkil edebilirdi ve edecekti. 1908 ve öncesinde; yani tesis-i meşrutiyet ve öncesinde muhalefet oluşumlarına baktığımızda ulemanın önemli bir rol oynadığını görüyoruz. Meşrutiyet düzenini oturtma çabaları, eski düzenden nemalananların çıkarlarının kesilmesi, bir İslam Devletinde İslamiyet-Meşrutiyet¹⁵³ ilişkisinin oturtulamaması, ilmiye sınıfının ordu ile beraber siyasete yön vermeyi geçmişten o güne kadar bir gelenek haline getirmesi, fakirlik cehalet, zıtlasma gibi birbirinden hem bağımsız hem de bağımlı faktörler karşıtlığın ve bunun sonucunda oluşan kargaşa ortamının ontolojik kökenini ortaya koyuyordu.

Tüm bu geri kalmışlığın yanında bir de İttihat ve Terakki’nin laik, bir derece pozitivist ve materyalist imajı olması ve mason teşkilatıyla ilişkisi eklenince, özellikle ulemada yani klasik eğitim yeri olan medrese mezunlarında pek de iyi karşılanmamıştı. Hatta cemiyeti dinsizlikle özdeşleştirecek kadar ileri gidenler de yok değildi. Bunun sonucu olarak medreseliler muhalefet safında toplanmaya başladılar.¹⁵⁴ Gerçi işin aslına bakıldığında İTC’nin yukarıda sayılan özellikleri biraz barındırırsa da, bu kesimin İTC içerisinde küçük bir gruba has olduğu söylenebilir.

¹⁵¹ Oğuz Kaan, “II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul, 2008, s. 143.

¹⁵² Nursi, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 271.

¹⁵³ Yeni Osmanlılardan II. Meşrutiyet’in ilanına kadar ve sonraki dönemde bu tartışmalar yaşanmıştı. Özellikle Yeni Osmanlılar özelde ise onların karizmatik yüzü ve edip olarak nitelendirebileceğimiz Namık Kemal bu konu üzerinde hassasiyetle durmuş ve dini açıdan ispata çalışmıştır. Daha sonraki dönemde de bazı ulema ve aydın bu konu üzerinde hassasiyetle durmuştur. Bkz. *Hürriyet*, No.41, 5 Nisan 1869, s. 1.

¹⁵⁴ Kodaman, “II. Meşrutiyet Dönemi”, s. 301.

Ama uzaktan bakarak üstünkörü değerlendirme yapanlar ve bilgi eksikliği sebebiyle işin mahiyeti değişmişti ve istenmeyen bir noktaya varmıştı.¹⁵⁵

O dönemin siyasi ve toplumsal şartlarına baktığımızda değişik kesimlerin farklı reflekslerini de görmekteyiz. Bir yanda hürriyet ve meşrutiyeti yoğunca savunan İttihad ve Terakki Cemiyeti, diğer yanda ise meşrutiyeti İslam'la bağdaştırmakta güçlük çeken dindarlar vardı. İttihad ve Terakki Cemiyeti mensupları, meşrutiyeti savunmakla beraber, oldukça çeşitli bir gündelik hayat pratiğine sahiptiler. Yani içlerinde masonlar da vardı, dindarlar da... Talat Paşa'da, Enver Paşa'da, Şeyhülislam Musa Kazım da bu cemiyete destek veriyorlardı. Buna karşılık dindar görünümlü entelektüellerin meşrutiyete bakışı oldukça problemler içeriyordu. Batı'dan gelen bu yönetim biçimi, acaba İslam'ın reddetmeyeceği bir yönetim biçimi miydi? Yoksa batı modernizminin ürettiği İslam karşıtı bir bid'at mıydı? Bu gibi soruların içerisinde İlmiye öğrencilerinin de yeni düzenden yakınmaları aşıkardı.¹⁵⁶ Ulemanın bir kısmının Meşrutiyet karşıtı tezleri; Parlamento usulü şeriatı uygun değildir. Akla da tecrübeye de muvafık değildir. Hilafete uygun değildir. Zira halife Osmanlıdır. Eğer meclis olursa gayr-i müslimler meclise girer¹⁵⁷ ifadeleriyle özetlenebilirdi. Meşrutiyete itiraz eden gruplar arasında Bazı dini nitelik taşıyanları da belirtebiliriz. "Cemiyet-i İttihadiye-i İslamiye" adında din propagandası yapan ve Fatih Camii tanınmış müderrislerinden Tokatlı Mustafa Sabri'nin kurduğu cemiyeti görmekteyiz. Ardından 9 Kasım 1908'de Cemiyet-i Naciye-i İslamiye kurulmuş ve bu da dini siyaset konusu yapmaya çalışmıştı.¹⁵⁸ Bu çeşit harekete elverişli olanlar medrese talebeleriydi.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Nursi, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 189.

¹⁵⁶ Duman, "II. Meşrutiyet'e tepkiler", s. 80.

¹⁵⁷ Duman, "II. Meşrutiyet'e tepkiler", s. 44.

¹⁵⁸ Duman, "II. Meşrutiyet'e tepkiler", s. 63.

¹⁵⁹ Aslında Bediüzzaman Said-i Kürdi ibni mirza o zamanda ki rahatsızlığı görmüş olmalı ki Abdülhamid'e *Volkan* gazetesinde şu tavsiyelerde bulunuyordu: "Münhasif Yıldız'ı dâr-ül funun et, tâ Süreyya kadar a'lâ olsun! Ve oraya seyyahlar, zebaniler yerine, ehl-i hakikat melaike-i rahmeti yerleştir; tâ cennet gibi olsun! Ve Yıldız'daki milletin sana hediye ettiği servetini, milletin baş hastalığı olan cehaletini tedavi için büyük dinî darülfünunlara sarf ile millete iade et ve milletin mürüvvet ve muhabbetine itimat et. Zira senin şahane idarene millet mütekeffildir. Bu ömürden sonra sırf ahireti düşünmek lâzım. Dünya seni terk etmeden evvel sen dünyayı terk et! Zekât-ül ömrü, ömr-ü Sâî (Ömer-i Sâî) yolunda sarfeyle. (Nursi, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 129).

Kamil Paşa'nın 13 Şubat 1909 da güvenoyu alamayarak düşmesi ve yerine Hilmi Paşanın geçmesi muhalefet çevrelerinde büyük bir huzursuzluk oluşturdu. Kamil Paşa'nın konağı ve İngiliz elçiliği önünde yapılması tasarlanan gösteriler olduğu gibi, dini çevrelerin de bu meseleye dâhil olması arzulanmıştır. Tüm bu gelişmeler yaşanırken Eski Sadrazam Kamil Paşa, Sadarettin çekilmesinin sebeplerini açıklayan bir izahnameyi basın yoluyla neşretti. Bu mülakatında, Avrupa ülkelerinin sadarette yapılan bu değişiklikten hoşlanmayacaklarını belirtmiştir.¹⁶⁰ Kamil Paşa'nın bu söylemleri muhalefet üzerinde yabancı etkisi mi var sorusunun doğmasına sebep olmuştur. Tüm bu sebeplerden ötürü, 31 Mart sonrasında isyanın İngiltere güdümlü olduğuna dair kitaplar ve yazılar çıkmıştır.

O sıralarda Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki'den rahatsız olan sadece hamallar değildi. Medreseyi temsil eden ulema ve talebeler de meşrutiyet, anayasa, hürriyet gibi kavramlara, İslâmiyet'e aykırı gördükleri için içten içe rahatsızdı. Bu rahatsızlığın farkında olan Said-i Kürdi, o devirde yayınlanan bütün gazetelerde makaleler yazarak, İslâmiyet'in Meşrutiyet'i reddetmediğini ve dört hak mezhebin klasik kaynaklarına dayanan delillerle ispat ediyor, medrese mensuplarının toplanma alanlarında etkili hitap ve nutukları ile onları ikna etmeye çalışıyor ve bu şekilde meşrutiyet aleyhine doğabilecek ciddi bir muhalefeti engellemeye çalışıyordu.¹⁶¹

Medrese ve ulema "El İslam cemiyeti ve gazetesi" çevresinde kümelenmişlerdi. Öğrencilerin durumu zaten belli süreden beri kötüleşmişti. Hatta yüzyılın son çeyreğinde modern eğitim kurumlarının açılması medreselileri ciddi anlamda etkilemişti. Bu etki ciddi sonuçlar doğurmuş zeki öğrenciler medreselerde eğitim görmemeye başlamışlardı. Bu durum medreselerin ve müderrislerin kalitesini ciddi anlamda etkilemişti.¹⁶²

3 Nisan 1909 Cumartesi günü İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti tarafından tertip edilen organizasyonda Ayasofya camiinde İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin

¹⁶⁰ Ali Cevad, *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi*, s. 232.

¹⁶¹ "Bediüzzaman Özel Sayısı", *Köprü Dergisi*, S. 70 (2000), s. 1.

¹⁶² Evet vücutlarından zarar gelmemiş, istediğimiz ulemanın ademinden gelmiştir. Zira zekiler galiben mektebe gittiler. Zenginler, medresenin maişetine tenezzül etmediler. Medrese de intizam ve tefeyyüz ve mahreç bulunmadığından- zamana göre Ulemayı yetiştiremedi. Sakınınız! Ulemaya buğzetmek, büyük bir hatardır. (Nursi, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 217).

resmen açılması ve Mevrit okunmasından önce Cemiyet adına Bediüzzaman Said-i Kürdi ve Derviş Vahdeti tarafından nutuklar irad edildi.¹⁶³ Konuşmacılardan Bediüzzaman Said-i Kürdi(Said Nursi) o dönemdeki izlenimlerini belli eserlerde toplamıştır.¹⁶⁴ Öğrenciler ittihad-ı Muhammedînin mevluduna, Hasan Fehmi'nin¹⁶⁵ cenazesine ve son olarak Ayasofya'da toplanan askere büyük bir topluluk ile katılmış durumda idiler.¹⁶⁶ Gazeteci Hasan Fehmi Bey'in cenazesi¹⁶⁷ nedeniyle "Matbuat Mitingine" öğrencilerin büyük bir ilgi gösterdiği ve bir kısmının örgütlü bir muhalefet hareketi içerisine girdiği görülmüştü.¹⁶⁸ Bu "Hasan Fehmi Bey'in" katli meselesi 31 Mart hadisesinde büyük bir amil olmuştu ve dönemin şartlarına bakıldığında büyük bir infial meydana getirdiğini görülmektedir. Hasan Fehmi Bey uzun müddet Mısır'da Abdülhamid idaresine karşı mücadele etmiş namuslu bir vatanperverdi. Hasan Fehmi Bey Teselya Arnavutlarından zengin bir aileye mensuptu. Mülkiye eğitiminin ardından Jön Türkler âlemine katılmış ve önce Paris, sonrasında Mısır'a giderek "Emel" isimli bir gazete çıkarmıştır.¹⁶⁹ Fehmi'nin öldürülmesi hadisesi üzerine yeterli tetkikat yapılmamış, katiller tutuklanmamıştı.¹⁷⁰ Mühim Ulemeden ve *Volkan* yazarlarından Said-i Kürdi'de "Divan-ı Harb-i Örfi" adlı eserinde 31 Mart İsyanı'nın nedenlerini sıralarken en önemli nedenin belki de "Pek çok büyütülen Hasan Fehmi Bey'in katilini meydana çıkarmaktı" ibaresini düşmüştür.¹⁷¹

Hasan Fehmi Bey'in katli hadisesi üzerine, katillerini ortaya çıkarmak için 7 Nisan Çarşamba günü Meclis-i Mebusan'da soru önergesi verilmesi kararlaştırıldı. Ve akabinde Darü'l-Fünun talebeleri şehir önemli noktalarında ve Meclis önünde protesto gösterileri düzenledi.¹⁷² Akabinde Hasan Fehmi Bey taraftarlarınca yani fail-i meçhullerin artmasından rahatsız olan ve siyasi baskının kırılmasını isteyenler

¹⁶³ Ali Cevad, *İkinci Meşrutiyetin ilanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi*, s. 233.

¹⁶⁴ Nursi, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 54, 67, 69, 75, 202.

¹⁶⁵ *Serbesti* gazetesi başyazarı Hasan Fehmi Bey 6 Nisan 1909 Salı günü gece vakti Galata köprüsü üzerinde meçhul bir şahıs tarafından revolverle öldürülmüştür. (*Serbesti*, S.142, 8 Nisan 1908, s.1).

¹⁶⁶ Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s.129.

¹⁶⁷ Cenaze fotoğrafı için bkz. (EK-8).

¹⁶⁸ Çaycı, "Osmanlı Basınında 31 Mart Olayı", s. 15.

¹⁶⁹ Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", s. 3.

¹⁷⁰ Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap hareketleri*, s. 510.

¹⁷¹ Nursi, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 133.

¹⁷² Ali Cevad, *İkinci Meşrutiyetin ilanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi*, s. 233.

büyük bir cenaze töreni düzenlediler; ancak bu cenaze töreni adeta bir gövde gösterisine dönüştü. Bu törene medrese öğrencilerinin ve diğer mekteplerde eğitim gören öğrencilerin, ulemanın ve siyaset olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif grupların ve gazetecilerin yoğun bir şekilde katıldıkları görülmüş olması siyasi iradeyi temsil eden, dahası Meşrutiyet'in ilan edilişinde ana güç unsuru olan İttihat ve Terakki Cemiyet'i nezdinde tepkilere yol açmıştı.¹⁷³

Medrese talebelerini karşıtlığa iten en önemli sebep olarak, sınava tabi tutulacak olmaları gösterilebilir. Kitlese bazda harekete müsait olan ve El-İslam Cemiyeti kartı bulunduran talebeler, en geniş kesimlerden birini teşkil ediyordu. Tüm medrese talebeleri kuruluşundan itibaren bu cemiyetin doğal üyesi sayılmış ve gizli tutulması şartıyla üyelik kartı verilmiştir.¹⁷⁴ Sınavlara kimlerin gireceği tam bilinmiyordu yani bir karışıklık vardı. Sadece bu sene medreselere dâhil olanlar mı, yoksa daha önceki yıllarda mezun olanlarda mı sınav olacağı tam belli değildi.¹⁷⁵ Talebeler bir kitle halinde teşkilatlandılar.

Talebelerin teşkilatlanma alanları ekseriyetle üç cemiyet altın ada oldu. Birincisi Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye'dir.¹⁷⁶ İkincisi İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ve *Volkan* gazetesi altında daha doğal ve teşkilatsız bir toplanma alanı bulmuşlardı. Üçüncüsü belki de aralarında 31 Mart İsyanı'na açık destek veren tek cemiyet diyebileceğimiz El-İslam Cemiyeti'ydi. Aynı isimde bir de gazetesi vardı ve gazetenin başyazarı da "Adanalı Hayret" isminde birisiydi.¹⁷⁷ Mitinglerle ve gazetelere yazılan mektuplarla sınavları ve sınavlardaki belirsizlikleri protesto ediyorlardı. Talebeler imtihanların tehiri için 27 Şubat 1909 günü Bayezid Camii'nde bir miting organize etmişlerdi.¹⁷⁸ Medrese talebelerinin yanı sıra Darü'l Fünun talebeleri de dönem içerisinde siyaseti ciddi manada etkilemişti. Hatta Mekteb-i Harbiye talebeleri "Hürriyet var" diyerek yabancı dil ve bazı derslere itiraz etmiş, mesele pek çok büyümüş ve yüz kadar öğrencinin mektepten atılmasıyla sonuçlanmıştı. Medrese talebelerinin büyük bir kitleyi teşkil ettikleri düşünülürse

¹⁷³ Ali Cevad, *İkinci Meşrutiyetin ilanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi*, s.233.

¹⁷⁴ Halis Ayhan, "Cemiyet-i İlmiyye-i İslamiye", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, C.7, s.332.

¹⁷⁵ *Volkan*, S.85, 26 Mart 1909, s.3.

¹⁷⁶ Halis Ayhan, "Cemiyet-i İlmiyye-i İslamiye", s.332.

¹⁷⁷ *El-İslam*, S.5, 4 Nisan 1335/17 Nisan 1909, s.1.

¹⁷⁸ *Volkan*, S.36, 5 Şubat 1909, s.1.

baskının ne derece fazla olduğu hayal edilebilir. Bunun yanında ulemanın doğrudan etki alanında olan medreseliler, doğru bir yönlendirmeye tabi tutulamamışlardı. Meşrutiyet konusunda daha kendi arasında fikir birliği yapamamış ulema bu konuda olumsuz etki etmiştir.

Osmanlı sosyal hayatında büyük bir kitleyi oluşturan medrese talebeleri bazı cemiyetler çevresinde öbeklenmişlerdi. Özellikle İstanbul’da etkili olan talebeler farklı vesilelerle zamanın hükümeti olarak gördükleri İttihad ve Terakki Cemiyeti aleyhine bazı büyük gösteriler organize etmişler veya organize edilen bazı gösterilere dâhil olmuşlardır. Bazen ulemanın yönlendirmesiyle bazen de kendi hisleriyle hareket eden talebeler dönemin karşıt hareketlerinde önemli bir yer teşkil etmişlerdi. Özellikle atanamama ve sınavlar gibi sorunlarla sebebiyle ortaya çıkan karşıtlık zaman zaman yerini şiddet eğilimlerine bırakmıştır.

2.7. Hamallar

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bulunan askerlerden sonra belki en büyük gruplardan birisi de hamallardı. Hamalların ayırt edici bir özelliği kitle halinde Osmanlı başkentinde bulunuyor olmalarıydı. Hamalların bulunduğu sosyo-kültürel çevre genelde ticaretle uğraşan kesimlerdi. Zira bu insanlar farklı sınıflara ayrılmakla birlikte temel görenleri “Taşıyıcılık” idi. Bu taşıma hizmeti karşılığında alacakları ücretler yetkili birimler tarafından belirlenmişti. Hatta hamalların duracakları yerler bile belliydi. Fıtraten güçlü ve işleri gereği yapılı olan bu insanlar karşıt çevreleri cezbeden en önemli tarafı kitlesel hareket etme ve tek bir yerden emir alma potansiyeliydi. Uzun bir süre Ermeni hamallarla çekişen Kürt hamallar 19. yüzyılın sonlarına doğru hamal piyasasına hükmede hale gelmişlerdi.

Osmanlı Devleti’nin başkentinde binlerce Kürt hamalı bulunmaktaydı. Başka işler yapan Kürtler olmakla birlikte, Kürt topluluğunun büyük bir kısmını hamallar oluştuyordu. Aslen Bitlis’in Hizan kazasından olan ve aynı zamanda dönemin meşhur ve büyük âlimlerinden Bediüzzaman Said-i Kürdi, Kürt hamallarının sayısını bir yerde yirmi bin, bir yerde ise 40 bin olarak ifade etmiştir.

Hürriyetin ilanı zamanında Hamallar İstanbul'daki alayış ve nümayişlere katılmışlardı.¹⁷⁹

Şeyhülislam Musa Kazım Efendi de bu durumu şöyle örneklendirmişti: “bakıyorsunuz bir hamal oturmuş, yanı başındaki hamala siyasiyattan bahseder. Hamalın işi yük taşımak iken vükelanın, erkan-ı hükümetin icraatını tenkit ediyor” diyerek bu duruma karşı eleştirisini göstermişti.¹⁸⁰

Hamalların o günkü cahil ve gafil durumunu özetleyen pek çok olaydan biri belki de Halide Edip'in aktardığı Filozof Rıza Tevfik'in hamallarla olan diyalogudur.

Meşrutiyetin nimetlerinden yararlanarak sağda solda bol bol nutuk atanlardan biri de filozof Rıza Tevfik idi. Halide Edip onun etrafını çeviren Kürt hamallara nutkunu şöyle anlatıyor:

Hamallar: Söyle bize, Meşrutiyet ne demektir?

Rıza Tevfik: Meşrutiyet öyle büyük bir şeydir ki onu bilmeyen eşektir.

Hamallar: Biz hep eşegiz.

Rıza Tevfik: Babanızda bilmiyordu. Siz eşek oğlu eşek olduğunuzu söyleyiniz bakalım!

Hamallar: Biz hepimiz eşek oğlu eşegiz.¹⁸¹

Kahir ekseriyetle eğitim görmemiş olan bu hamallar iaşeleri için geldikleri İstanbul da siyaset kargaşası içerisinde kandırılmaları muhtemel olduğundan ve herhangi bir isyanda cehaletleri ve gazete okumamaları dolayısıyla fikirler arasında karşılaştırma yapamamaları sebebiyle temel unsuru teşkil etme riski bulunmaktaydı. Bu durum hakkında Said Nursi “ İstanbul'daki hemşerilerinin yani hamalların

¹⁷⁹ Said-i Nursi 31 Mart İsyanını anlattığı eserinde “bizim hemşeriler gafil ve safdil” diyerek bir topluluk olarak hamalların da isyanda dahli olduğunu belirtmiştir. (Nursi, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 126).

¹⁸⁰ İsmail Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, İstanbul: İz Yayınları, 1994, s.200. Said Nursi hamal ve benzeri siyasetten uzak insanların siyasete atıldıklarını ve asıl ehil olanların baştan çekildiğini belirtmiştir. Bkz. Mart'ın otuz birinci gününde dehşetli hareketi, iki-üç dakika uzaktan temaşa ettim. Müteaddit metalibi işittim. Fakat yedi renk sür'atle çevrilirse yalnız beyaz görüldüğü gibi, o ayrı ayrı matlaplardaki fesadâtı binden bire indiren ve avâmı anarşilikten kurtaran ve efrad elinde kalan umum siyaseti mucize gibi muhafaza eden lâfz-ı şeriat yalnız görüldü. Anladım iş fena, itaat muhtel, nasihat tesirsizdir. (Nursi, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 126).

¹⁸¹ Halide Edip Adivar, *Mor Salkımlı Ev*, İstanbul: Özgür Yayınları, 2004, s.149.

cehalet ve gafillikleri sebebiyle, bazı siyasi aktörlerin oyunlarına gelmemeleri için hamalların temel toplanma yerlerini ve kahvehanelerini gezdiğini ve onların anlayacakları dilde Meşrutiyet'i onlara anlattığını aktarır. Babasının da bir hamal¹⁸² olduğunu belirten Said Nursi hamalları yalnız bırakmaz o dönem. Hamallara seslenirken “dost olup(Ermenilerle)¹⁸³ el ele vereceğiz” uyarısında bulunur.¹⁸⁴

Dinamik bir güç olan bu insanlar, zaman zaman ekonomik, siyasi ve etnik saldırıların hedefi haline gelmiş, hem de kendileri bilgisizlik ve çaresizlik yüzünden bazı olaylara karışmışlardır. Bu olumsuzluklar yüzünden hamalların bazı olaylara karışmalarının koşulları her zaman vardı. Doğal olarak hamallar üstünde farklı çevrelerin hesapları vardı. Hamalları kışkırtan bazı çevreler böylece onları kendi çıkarlarına alet etmişlerdi. Bu hesapların her zaman tutmadığını da belirtmek gerekir.¹⁸⁵

II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti yanlıları ile onlara karşı olanlar arasında çalkantılı bir siyasi atmosfer yaşanıyordu.¹⁸⁶

Dönemin İstanbul’unda, birçok siyasi ve sosyal olay meydana geliyordu. İttihat ve Terakki ile ona muhalefet eden siyasi ve sosyal çevreler, belki de mecliste muhalefet yeter sayısına ulaşamadıklarından veya başka sebeplerle meclis dışı araçlar kullanma gayretindelerdi. İttihat ve Terakki ise zaten kendisini meşru hükmedici olarak görüyor ve asker içerisindeki örgütlenmelerine hızla devam ediyordu. Hamalların, İttihatçılara ve Meşrutiyete karşı bir ekonomik engelleme hareketi olarak başlattıkları boykot da bu olaylardan biriydi. Aynı günlerde rıhtım hamallarının grevleri gerçekleşiyordu. II. Meşrutiyet dönemi grevleri bol olan bir

¹⁸² Said Kürdi’nin babasının bir hamal olması muhtemel olsa da “hamal” terimini kendisinin mütevazı geçmişini tasvir etmek için mecazi olarak ta kullanmış olabilir. Said-i Kürdi Osmanlı İmparatorluğunda bir memuriyet için başvurduğunda, sülale-i marufeden gelmediğini belirtmiştir. Ayrıca Kürdi, Arapça, farsça, Kürtçe ve Türkçeyi akıcı bir şekilde konuşuyordu. (Hakan Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s.145).

¹⁸³ Ermeni ve Kürt hamalları arasında büyük bir çekişme vardı. Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla ocağa intisap etmiş olan Kürt hamalları Ermenilere karşı güç kaybeder ve piyasayı yine Kürtlerin memleketlerinden gelmiş olan Ermeniler ele geçirir. Daha sonra dünyanın en çok yaşayan insanı(160 yıl) kabul edilen Zaro ağa önderliğinde ve Abdülhamid’in yardımıyla teşkilatlanırlar ve piyasayı ele geçirirler. (Rohat Alakom, *Eski İstanbul Kürtleri*, s. 145).

¹⁸⁴ Nursi, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 126.

¹⁸⁵ Rohat Alakom, *Eski İstanbul Kürtleri*, s. 145-155.

¹⁸⁶ Sina Akşin, *31 Mart olayı*, s. 51.

dönemdi. Hatta tarihimizde bu kadar kısa dönem içerisinde meydana gelen en çok grevin olduğu bir dönem daha olmamıştı. Grev hareketleri birçok yerde sakince bastırılmasına rağmen İstanbul'daki rıhtım hamallarının bulunduğu yerlerdeki grevler Zabtiye Nazırı Sami Paşa tarafından sert müdahalelerle bastırılmıştı. Boykot ne kadar Avusturya-Macaristan mallarına karşı olsa da bu ülkelerden gelen her şeye karşı boykot başlatılmıştı. Hatta Varna'dan gelen bir gemide yüz elli kadar mülteci olmasına rağmen kayıkçılar ve hamallar sırf oradan geldiği için bunu da boykot ediyorlardı. Siyasi olarak iki ana bloktan tezimizin diğer bölümlerinde zaten bahsetmiştik.¹⁸⁷ İşte bu iki ana blok bu meselede de etkisini göstermiş ve *Ahrar-Volkan-Mizan-İkdam-Serbesti* bloğu bu işten karlı çıktığını söyleyebiliriz. İttihatçılar ise bu boykot hadisesinden daha az karlı çıkmışlardı. Hamallarla ciddi ilişkileri olduğu bilinen *Volkan* gazetesi ise “İşte ittifak böyle olur, işte gayret-i milliye böyle olmalıdır” diyerek bu durumu sadece milli bir mesele değil aynı zamanda siyasi bir çekişme malzemesi haline getiriyordu.¹⁸⁸

Böyle hareketli bir ortamda, İstanbul'da yaşayan ve hamallık yapan Kürtlerin kandırılarak anarşik olayların içine çekilmesinden endişe eden Said Kürdi, hamalların yoğun olarak bulunduğu yerleri, özellikle kahvehanelerini gezmişti. Onlara Meşrutiyeti anlatıyor ve boykotu sadece o sıralarda Bosna Hersek'i ilhak eden Avusturya'nın mallarına karşı yapmalarını tavsiye ediyordu. Ve bu sayede meşrutiyete ve İttihad ve Terakki'ye muhalefetlerini engellemeye çalışıyordu.¹⁸⁹ Bu görüşmeler sonucunda hamallar ikna olarak boykotlarını yalnızca Avusturya mallarına karşı uyguluyorlardı. Böylelikle Bediüzzaman, hem çıkması muhtemel bir anarşiyi önlemiş, hem de Avusturya mallarına karşı boykot başlatarak Osmanlı Devleti'nin Milletlerarası politikada Avusturya'ya karşı mesafe kazanmasına öncülük etmişti.¹⁹⁰ Hamallar diğer bazı toplum kesimleri gibi siyasi amaçlara alet olma potansiyeli yüksek bir kesimdi. Burada temel nokta belki de, sürekli hareket halinde olan ve bir karınca yuvası gibi şehri baştanbaşa dolaşan bu aksiyoner grubun başka amaçlara alet olması tehlikesiydi.

¹⁸⁷ Mustafa Özbey, *Basın Yönetiminde Sansür*, Ankara: Minel Yayınları, 2008, s. 17.

¹⁸⁸ *Volkan*, S.1, 11 Aralık 1908, s. 3.

¹⁸⁹ Avusturya – Macaristan'ın tüm anlaşmaları yok sayarak Bosna Hersek'i işgal etmesinin Avrupa'da meydana getirdiği güven bunalımı için bkz. Ali Kemal, “Berlin Muahedesine Son Bir Nazar”, *İkdam*, S. 5346, 31 Mart, 1325, s.1.

¹⁹⁰ “Bediüzzaman Özel Sayısı”, s. 1.

İşgal üzerine Hüseyin Cahit Bey *Tanin* gazetesindeki köşesinde “Osmanlı Devleti’nin sakince çalışmaya muhtaç olduğu şu sırada, alçak bir hırs ile Bosna-Hersek üzerine saldıran Avusturya’nın çürük metalarını almayınız”¹⁹¹ demişti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Avusturya ile her türlü münasebetlerine son verdi ve asla doğrudan temasa geçmedi. Hamallar ve esnaf Avusturya bandıralı gemilerden mal almıyor ve taşıyor yani boykot ediyordu. Avusturya hükümeti de bu durumdan ciddi manada rahatsızlık duymuş ve Osmanlı hükümetinin bu boykota karşı hiç bir şey yapmamasına karşı, Osmanlı Devleti ile ilişkileri iyi olan İngiltere’den bir şeyler yapmasını beklemişti.¹⁹²

Bir başka örnek te Sebilürreşad’tır. Bosna-Hersek meselesinde Avusturya mallarına karşı başlatılan boykot girişimini desteklemişti. Bu boykot aynı zamanda Müslümanların mallarının korunmasına yönelikti. Avusturya mallarına yönelik boykotun kazandığı kısmi başarıdan sonra yazarlar, Trablus meselesinde İtalya’ya, Girit meselesinde de Yunanistan’a karşı boykotu etkili bir silah olarak görmeye başlayacaklardı.¹⁹³

Yapılan boykotun devam etmesi hususunda *Serbesti* gazetesindeki “boykotaj devam etmeli” başlıklı makalede “Menafi-i Osmaniye hukuk-u milliyemiz ancak bu suretle muhafaza olunabilecektir” denilmiştir.. Aynı şekilde ilerleyen günlerde de hamalların boykotajda göstermiş oldukları hal ve hareketlerinde övgüyle bahsedilmiştir. “Tarihi Osmani yeryüzünde kaldıkça namları hürmetle yâd edilecektir” ifadeleri ile boykotaja büyük destek vermeye devam ettiğini göstermişti.¹⁹⁴

Hamalların boykotu temelde ekonomi odaklıydı ve ciddi etkileri olmuştu. Bu kadar hareketli bir ortamda hamallar her malı boykot etmiyorlardı. İttihatçılarda dâhil muhalif siyasi kesimlerinde öneyak olduğu boykota hamallar yığınsal olarak katılmışlardı. Boykotun etkileri dünyada da yankı uyandırmıştı. Bu boykotun çatışmasızlık ilkesinin güzel bir örneği olması, Osmanlı’nın dünya kamuoyunda elini bir hayli güçlendirmişti. Hamalların başını “Kürt Ali” adında bir hamal çekmekteydi.

¹⁹¹ *Tanin*, S. 34, 21 Ağustos 1324, s. 1.

¹⁹² Hilmi Kamil Bayur, *Sadrızam Kamil Paşa*, Ankara: Sanat Basımevi, 1954, s.279.

¹⁹³ Esther Debus, *Sebilürreşad: Kemalizm Öncesi ve Sonrası Dönemindeki İslamcı Muhalefete Dair Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, İstanbul: Libra Kitap, 2009, s. 151.

¹⁹⁴ Kaan, “II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası”, s. 174.

Boykotla oluşan Avrupa ilgisi sonucu bir Avusturya gazetesi Kürt Ali ile Röportaj dahi yapmıştı.¹⁹⁵

Hamallar Osmanlı başkentinde sosyal yaşamın değişmez bir parçası olarak kitlesel bir kesim halinde bulunuyorlardı. Hamallar dönemin siyasi karışıklıkları içerisinde karışıtlığın bir oğesi haline gelmiş ve birçok olayda aktif yer almışlardır. Zamanın önemli kişileri hamalların bu durumuna eserlerinde yer vermiştir. Özellikle meşrutiyet karıştı eylemlerde hamallar sıkça görülür olmuş ve 31 Mart Olayı'nda da etkileri gözlenmiştir.

2.8. Meşrutiyet Karıştı Basın

II. Meşrutiyet dönemi her yönüyle olduğu gibi basın hayatı açısından da hareketli bir dönemdi. 1908-1909 arasında sadece İstanbul'da 353 gazete ve dergi yayın hayatına başlamıştı.¹⁹⁶ Dönemin en önemli kitlesel haberleşme aracı olan gazetelerin dönem içerisindeki birçok olayda etkileri olmuştu. Meşrutiyetin ilk günlerindeki İttihad ve Terakki Cemiyeti ile ilgili belirsizlikler zamanla ortadan kalkmaya başlamıştır. Ancak bu belirsizliklerin ortadan kalkması bazı gazetelerde olumsuz yönde olmuştur. Bu durum ise dönemin tabiriyle muvafık-muhafif veya meşrutiyet yanlısı basın ve meşrutiyet karıştı basını ortaya çıkarmıştır. İki kutuplu basın hayatı hem basını karışıt hale getirmiş hem de meydana gelen meşrutiyet karıştı toplumsal hareketleri doğrudan etkilemiştir. Ancak meşrutiyet karışıtlığı çoğu yerde İttihad ve Terakki karışıtlığıyla i içe geçmiş bir şekilde ortaya çıkıyordu.

1908-1909 dönemi basın tarihinde özgürlüklerle beraber basın üzerinde yoğun siyasi baskı ve siyasi çekişmelerin de yaşandığı bir dönemdir. II. Meşrutiyet'in ilanı ve tatil edilmiş olan Kanun-u Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesiyle basın hayatı da değişmiş, her türlü yayım üzerindeki denetim yok olmuş basın serbest olmuştur. Bu dönemde çıkan gazeteler deyim yerindeyse baskı ve suskunluk döneminin acısını çıkarmaya yönelmişlerdi. Her türlü fikir söylenebiliyor

¹⁹⁵ Güray Kırpık, "Osmanlı'da Hamallık Mesleği Ve İlgili Arşiv Belgeleri", *Emek ve Toplum Dergisi*, C. 2, yıl. 2, S.3, s. 227.

¹⁹⁶ zbey, *Basın Yönetiminde Sansür*, s. 17.

ve yazılıyordu.¹⁹⁷ Yaklaşık iki buçuk ay gibi kısa bir zaman dilimi içinde gazete çıkarmak için başvuru sayısı 200'ü geçmiş, adeta bir rekabet baş göstermiştir. Dönemin yayın hayatına ilk başlayan gazeteleri ise *Yeni Gazete* ve *Tanin* gazetesi olmuştur. Önceden yayınlanmakta olan *Sabah*, *İkdam* ve *Tercüman-ı Hakikat* gibi gazeteler de sayfa, sütun ve baskılarını çoğaltmıştı. II. Meşrutiyet'in ilanından sadece iki gün sonrasında sansürün kaldırılması hem basın rejimi değişikliğinin hem de basın özgürlüğünün bir nişanesi olmuştur. Farklı dil ve düşüncelerde yüzlerce gazete yayın hayatında bir patlamaya neden olmuştur. Eskiden yayın hayatında olanlardan başka; *Tanin*, *Volkan*, *Mizan*, *Serbesti*, *Şuray-ı Ümmet*, *Sırat-ı Müstakim*, *Sebilürreşad*, *Saday-ı Din*, *Tarik-i Hidayet*, *Genç kalemler*, *Yeni mecmua*, *Türk Yurdu* gibi pek çok gazete ve dergi de yayın hayatına başlamıştır. Bu yüzlerce basın organının pek azı uzun süreli olabilmiş çoğu üç beş sayı çıkartılıp kapatılmıştır.¹⁹⁸

Dönemin bütün bu gazeteleri II. Meşrutiyet'in savunuculuğunu yapmış; yani halkın bilinçlenmesinde etkin rol oynamışlardı. Hürriyet, müsavat, adalet, uhuvvet konuları üzerinde dönemin şartları gereğince sıklıkla durulmuştu.¹⁹⁹ 18 Temmuz 1909 tarihinde yürürlüğe giren Matbuat Kanunuyla ülke basını üzerinde olumlu bir hava oluşmuştur. Hatta Türkiye Cumhuriyeti bu Matbuat Kanunu'nu yeterli görmüş ki, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına rağmen bu kanun 1931 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.²⁰⁰

Ancak bu özgürlük ortamı tek düze gitmemiş tarihi süreci içerisinde sürekli değişmiştir. II. Meşrutiyet ile beraber gelen özgürlük havası ve bunun basına yansısı 13 Nisan 1909'a kadar devam etmişti. 31 Mart Vak'ası neticesinde zaten daha önce var olan kutuplaşmalar keskin hale gelmişti. İsyanı gidilen yolda basının doğrudan veya dolaylı etkisi olmuştu. Yeni rejim açısından deneyimsiz fertler ve basındaki siyasal kutuplaşma, karşıtlığa ve anarşiye zemin hazırlamıştır. Bu durum basına da yansımıştır.²⁰¹ Bu çerçevede basın meşrutiyet veya İttihat ve Terakki karşıtları, meşrutiyet taraftarları ve İttihat ve Terakki ve meşrutiyet taraftarları olarak

¹⁹⁷ Alpay Kabacalı, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Sansür", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, C.3, s. 615.

¹⁹⁸ Özbey, *Basın Yönetiminde Sansür*, s. 16-17.

¹⁹⁹ Özbey, *Basın Yönetiminde Sansür*, s. 18.

²⁰⁰ Adem Ayten, "Türkiye'de Basın ve Rejimi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul, 2011, s. 18.

²⁰¹ Ayten, "Türkiye'de Basın ve Rejimi", s. 20.

üç ayrılmıştı. Meşrutiyet taraftarı olarak *Tanin*, *Neyyir-i Hakikat* ve *Şuray-ı Ümmet* gazeteleri görünürken ve bu iddiayı neşrederlerken, meşrutiyet karşıtı olarak *Volkan*, *İkdam*, *Serbesti* ve *Mizan* gazeteleri görünüyordu.

Örneğin 31 Mart Vak'ası'ndan bir-iki ay önce Pera Palas Oteli'nde İTC büyük bir ziyafet vermişti. Burada Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey tarafından muhaliflerin hain olduklarını ima eden konuşmasının ardından İttihatçılara karşı gelenlerin muhalefetlerini artırdığı ve buna karşılık İttihatçıların da muhalefete ve muhalif gazetecilere karşı şiddetini artırdığı görülmüştü. Basın içten içe kaynar hale gelmişti.²⁰²

Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi hadisesi meydana gelmeden önce de basın üzerinden ciddi çarpışmalar oluyordu. Ferah Tiyatrosu hadisesi de basın üzerinden çarpışmalar sonucu meydana gelmişti. Bu "Katl" hadisesinden ve muhalefetin "Tek vücut" olmasından birkaç gün önce, basının önemli simalarından *Serbesti* Gazetesi imtiyaz sahibi Mevlanzade Rıfat Bey ve *İkdam* Başyazarı Ali Kemal Bey Aksaray'da bir konferans sırasında İttihad ve Terakki Cemiyeti hakkında uygunsuz ve yakışsız kelimeler kullanmış ve bunu da İttihad ve Terakki üyeleri cemiyetlerine yönelik hareketleri aşağılama çabası olarak görmüştü. Meşrutiyet karşıtı basın başlığı altında inceleyeceğimiz gazeteler özellikle ifade edilmesi gerekir ki kargaşa ortamına doğrudan etki etmiş ve halk üzerinde ciddi tesir bırakmış olanlardır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra oluşan hürriyet ortamı aslında bir bakıma da kargaşa ortamını oluşturmuştu. Zira hürriyet ortamında mayalanmamış bir zümre bir anda sapandan fırlamış bir taş gibi hareketlerinin nereye gideceğini ne gibi sonuçlar doğuracağını hiç hesap etmeden basın yayın faaliyetine girişmişlerdi. Nitekim "Osmanlı siyasal hayatına baktığımızda az çok bir kargaşa ortamının varlığı ve tam bir anayasal düzene oturtulmamış bir firkalaşma ve cemiyetleşme durumunu görmekteyiz. Osmanlı basını da yaşanan olaylar içerisinde yer almış ve taraf olmuştur".²⁰³

2.8.1. Meşrutiyet Karşıtı Gazeteler

Meşrutiyet karşıtlığında en etkin olanlardan birisi de İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti etrafında kümelenen ve yayın organı olarak ta *Volkan* gazetesini kullanan

²⁰² Akşin, *31 Mart Olayı*, Ankara, s. 234-242.

²⁰³ Çaycı, "Osmanlı Basınında 31 Mart Olayı", s. i.

kesimlerdi. Özellikle medreseliler ve ilmiye talebelerinin yanı sıra ulemeden, askerden kitlesel destek gören cemiyet, diğer İslami cemiyetlere göre çok daha büyük bir kitleyi etkiliyordu.

İstibdat döneminde İstanbul'dan Diyarbakır'a sürülen Derviş Vahdeti işsiz güçsüz kalmıştı. Meşrutiyetin ilanının ardından o günlerin hürriyet ortamından yararlanıp, muhacirin komisyonundaki eski memuriyetine dönmek istemişti.²⁰⁴ Dâhiliye nazırı İbrahim Paşa'ya ardından da Hüseyin Hilmi Paşa'ya başvurmuş ancak İttihatçıların kadroları yandaşlarına tahsis etmeleri sonucu bir sonuç alamamıştı. Böyle her defasında kapıdan kovulur gibi eli boş dönmesi istibdat mağduru ve işsiz Vahdetinin gururunu incitmişti. Hiddet ve öfke ile nezaretten çıkıp gidecek ve kendi durumunda olanların haklarını savunmak adına Hadim-i İnsâniyyet isminde bir cemiyet kurmuş ve kendisinin de belirttiği gibi *Volkan* Gazetesi'ni çıkarmaya karar vermesi bu kızgınlık günlerinde olacaktı.²⁰⁵ Zaten Derviş Vahdeti kendisinin belirttiği üzere “Otuz yıldır tayine muvaffak olamadığını” ve “Hayatının gazetecilikte karar kıldığını” belirtiyordu. Ayrıca en garip noktalardan birisi Derviş Vahdeti'nin gazeteyi hem yazan hem çıkaran, hem tashih eden hem dağıtan kişinin kendisi olduğunu söylemesiydi.²⁰⁶

Tam tarihi belli olmamakla birlikte Derviş Vahdeti Yıldız'a müracaatta bulunarak “Rodos'tan geldiği, gazete çıkarmak istediği ve Zat-ı şahanelerinden bir miktar atıyye talep ettiğini” söylemişti. Ancak kendisine hal ve şartların nezaketinden dolayı, eskiden adet olarak verilmekte olan bu yardımın asla verilemeyeceği söylenmiş ve o da Yıldız'ı terk etmişti.²⁰⁷ *Volkan* isimli gazetenin kuruluşu için Zaptiye Nezaretinden izin isteyen Derviş Vahdeti bu izni 5 Aralık 1908 tarihinde almıştı.²⁰⁸

Volkan gazetesinin başlığı altında “İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti mürevvic-i efkarıdır” yazmaktaydı. İlk yirmi üç sayıda ayrıca “Journal *Volkan*”

²⁰⁴ Derviş Vahdeti'nin Muhacirin komisyonu eski memuru olduğu bilgisi için bkz, BOA, *DH.MKT.*, 2674/92, H-11-11-1326.

²⁰⁵ Ertuğrul Düzdağ, “İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013, c.43, s. 123-125.

²⁰⁶ *Volkan*, S.3, 13 Aralık 1908, s. 1.

²⁰⁷ Ali Cevad, *İkinci Meşrutiyetin ilanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi*, s. 60-61.

²⁰⁸ BOA, *DH.MKT.*, 3471/260262, H-20-12-1326.

yazmaktaydı. Gazetenin satış rakamları ise hayli ilginçtir. 500- 2000 satış rakamlarına ulaştıktan sonra 4000'e kadar çıkmış, önemli günlerde ise 20.000'e kadar ulaşmıştı. Dağıtımı İTC taraftarlarınca engellenmeye çalışılmış ve gazeteye mektup gönderen birkaç er ceza almıştı. 31 Mart'tan sonraki günlerde ise gazetenin yazarları ve mektup yollayan okuyucular tutuklanmıştır. Bu sebeple elde bulunan gazeteler yok edildiği için nüshalarına ve koleksiyonuna çok az rastlanmaktadır. Halkın anlayabileceği bir dil kullanıldığı için gazetenin dili oldukça sadedir. *Volkan*'da makalelerin dışında önemli haberler, okuyucu mektupları ve bunlara verilen cevaplar, birkaç sayının son sayfasında birer ilân bulunmaktadır. Aralarında Bedüzzaman Said Nursi'nin de (Said-i Kürdî) yer aldığı yazarların ekserisi dersiam veya din adamıdır. Vahdetî gazetesinde bir taraftan işsizlerin haklarını savunuyor, İttihatçılar'ın meclise, hükümete, muhalif cemiyetlere ve basına yönelik -cinayetlere kadar varan- baskıcı tutumuna karşı yazılar yazıyor, diğer taraftan basında çıkan yazıların ve kanunların dine ve hürriyete aykırı gördüğü yanlarını eleştiriyordu. Fakat yazılarında “meşrutiyeti, meclisi, eski Jön Türkler'i, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hürriyet kahramanlarını, hatta din karşıtlığıyla tanınan Abdullah Cevdet gibi kişileri” övüyordu. Bundan sonra istibdadın yeniden kurulamayacağını belirtirken aynı zamanda, “Millet eskiden esîr-i istibdat iken şimdi de esîr-i cemiyet mi olacak!” sözleriyle istibdadın diktatörlüğüne dönüştürülmemesi gerektiğine işaret etmekteydi. Ayrıca milleti teşkil eden unsurların “kavim” ayrımcılığını temel alarak kurdukları derneklerin devleti parçalayabileceğine dikkat çekiyordu. *Volkan*'ın bu muhalif tutumundan faydalanmak isteyen bazı kişiler Derviş Vahdetî'ye gelerek gazetesinin, İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti adıyla kurulan ve önemli İslâm merkezlerinde şubeleri açılmakta olan, imkânları geniş olan bir cemiyetin yayın organı olmasını teklif ettiler. Bunlar, mason locası gibi din aleyhtarı kuruluşlarla mücadele için bu cemiyeti kurduklarını söylüyorlardı. İlk aşamada bu duruma inanan ve bunu gazetede de yazarak cemiyet nizamnâmesinin ilk on maddesini yayımlayan Vahdetî kısa zaman sonra kendisine başvuran kişilerin hurafeci, karanlık düşünceli, irtica ve istibdat taraftarı olduklarını ilân edip onlarla alâkasını kesti ve kendileriyle yaptığı görüşmeleri anlattı. Bu kişilerin orduyu ele geçirme çabasında olan ve her türlü amaç için dini alet eden bir fesat ve melânet cephesi olduğunu açıkladı. Bununla birlikte onların başlattığı, geniş ilgi uyandıran harekete sahip çıktı; aynı isimle ancak faaliyet

noktası müspet bir cemiyet kurarak nizamnâmesini neşretti. Ancak dine lakayt²⁰⁹ ve namaza ve hamam gibi konularda askere zorluk çıkaran İttihatçı subaylardan şikâyet eden er mektuplarının gazetede yayımlanması ve bu mağdur askerlere sahip çıkılması daha sonraki süreçte irtica yanlısı şeklinde yorumlanmasına sebep olmuştu. Öte yandan Vahdetî masonluk aleyhine yazılar yazmakla birlikte mason locasının kapatılması için hükümete başvuruda bulunan ulemaya karşı çıkmış ve fikir hürriyeti adına masonları savunmuş, bu tür davranışların genel bir yasakçılığa ve tekrar yeni bir istibdada yol açacağını söylemiş, masonlarla fikrî olarak mücadele edilmesini istemiştir. Derviş Vahdetî'nin iç ve dış siyasete dair isabetli tespitleri ve ileri görüşleri vardır. Nitekim ve kavmiyet ayrılıklarının devamı halinde memlekette yıkıcı hareketlerin ortaya çıkacağını söylemiş ve Balkan savaşlarını üç yıl öncesinden haber vermiştir.²¹⁰

Kuruluşundan itibaren İttihat ve Terakki cemiyetine en şiddetli muhalefeti yapan gazetelerden biri de *Volkan* gazetesidir. Gazetenin en bilindik iki yazarı muhakkak Derviş Vahdeti ve Bediüzzaman Said-i Kürdi idi. Derviş Vahdeti'nin yazıları bazen muvazenesini kaybediyor ve saldırganlaşıyordu. Lakin her bir fikrinde itidali ihlal ettiğini ileri sürmek ise haksızlık olacaktır. *Volkan* misyonu ve vizyonu sebebiyle eleştiri oklarının hedefi oluyordu. *Volkan*'ın şeriatın sosyal hayata tatbiki ve ahlakın yükseltilmesi için şeriatın vesile yapılması tavsiyeleri bazı çevrelerde ciddi tepki çekiyordu. Selanik kökenli "*Zaman* ve *Asır*" gazeteleri bu durumu eleştiriyor ve bu durumu geçmişte yaşanan Kör Ali Vak'ası ile kıyaslıyordu. Bu yazılar üzerine *Volkan*'da Vahdeti tarafından çok sert bir tekzip yazısı kaleme alınıyordu. Yazısında "Ey zamanımızda saçma beyanlarda bulunanlar. Şeriatın ahlakta ve millette tatbikini isteyen âlimler neden Kör Ali ile beraber anılsın? Kör Ali şeriat istediği için değil, rejimi değiştirmek istediği için mahkûm oldu. Şeriat kelimesini kullanmaktan bu millet mahrum mu kalacak? Kanun-i Esasi'nin ve Meclis-i Mebusan'ın meşru²¹¹ olduğunu *Sırat-ı Müstakim*'ler, *Beyan'ül Hak*'lar her gün yazmakla bitiremiyorlar. Öyle ise bu idare şeklinin meşruiyetine dair fetva veren ulemanın karşısına hangi kuvvet çıkabilir ki idare şeklini değiştirmeye teşebbüs

²⁰⁹ Lakaytlığın aşiretlerdeki örnekleri için bkz. Nursi, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 236-241.

²¹⁰ Düздаğ, "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti", s. 123-125.

²¹¹ Buradaki "meşru" kelimesi "şartlara uyarlanmış, şeriata uygun" manasındadır. Yani İslami bir yönü vardır.

etsin? Fakat aklınızın aldığı terbiye şekli gereğince olmalı ki, Şeriat kelimesini işitince yıldırım çarpmışa dönüyorsunuz. Ancak hakikati ne yaparsanız yapın örtemeyeceksiniz” diyerek muhaliflerin iddialarını sert bir şekilde eleştiriyordu.²¹² *Volkan* Gazetesin doğrudan meşrutiyete karşı olmadığını güzel bir örneği de gazetenin kuruluş ve yayına başlama tarihi olarak Müslümanların bayram günü olan meclisin açılışına denk geldiğini belirtmesidir.²¹³

Volkan Gazetesi aynı zamanda İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti’nin resmi yayın organıydı. 48. Sayısından itibaren(17 Şubat 1909) İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti yayın organıdır alt başlığıyla çıkmaya başlamıştır. Gazetenin 75. Sayısında İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Nizamnamesi yayınlanmıştır. Nizamname 41 maddeden oluşmakta ve cemiyetin kurucu üyesi olarak kabul edilen cemiyetin Dersaadet merkezi meclis idare azaları toplam 26 kişidir.²¹⁴ Kurulduğu zamanda Cem’iyyet-i Muhammediyye olarak da adlandırılan fırka, Otuz Bir Mart Vak’ası’ndan on gün önce İstanbul’da kuruldu. Kurucusu Derviş Vahdetî, yayın organı *Volkan* gazetesiydi. Buna karşılık *Volkan* gazetesinin 70. sayısında, “İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti’nin tarih-i teessüsü, üç yüz yirmi yedi senesi Muharremü’l-harâmının on beşinci Cumartesi gününden (18 Safer 1327 / 26 Şubat 1324 / 11 Mart 1909) itibar olunmuştur” denilmektedir. Fırkanın kuruluşunda yirmi civarı kurucu ve merkez idare meclisi üyeleri arasında Feyzullah Efendizâde Mehmet Sâdık Efendi, Beyazıt dersiamlarından Mehmet Emin Hayretî, Fâtih dersiamlarından Divrikî Kadızâde Abdullah Ziyaeddin Efendi ve Bedüzzaman Said Nursi(Said-i Kürdi) gibi isimler de bulunuyordu.²¹⁵

Cemiyet o zamana kadar naşir-i efkârı *Volkan* gazetesi ile çalışmış ve 3 Martta siyasal programı gazete sütunlarında yayınlanmıştı. Programı “insanların yaptığı kanunlara değil, Kur’an’a dayanıyordu, Osmanlıcılık ülküsüne temelden karşıydı ve memleketin şeriatla idare edilmesi taraftarıydı. Tüm bu gerekçelerle, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Osmanlı Ahrar Fırkasının benimsediği batıcı

²¹² *Volkan*, S.74, 15 Mart 1909, s. 1.

²¹³ *Volkan*, S. 1, 11 Aralık, 1908, s. 1.

²¹⁴ Siddık Yıldız, “Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 2006, s. 251.

²¹⁵ Azmi Özcan, ”İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, c.23, s. 475-476.

ıslahatlara karşıydı. Cemiyetin fikirleri İmparatorluğun tutucu ve dindar unsurları arasında karşılık bulan fikirlerdi. Başlangıçta daha çok dinî duygulara hitap eden ve Osmanlı'yı yüceltme gayretlerinin yanında dünya Müslümanları arasında birlik ve yardımlaşma sağlamayı hedef alan milletlerarası bir oluşumun İstanbul şubesi olarak düşünülmüş, daha sonra müstakil bir siyasî fırka haline dönüşmüştür.²¹⁶

Bu verilerden anlaşıldığına göre aslında bu cemiyet siyasi olmaktan çok İslam'ı yüceltme gayretinde olan ve İslam'ı kamuoyunda lekesiz göstermek amacıyla kurulmuştu. Ancak Derviş Vahdeti gibiler cemiyeti muhalif bir siyasi hareket gibi kullanmıştır. Özellikle Bediüzzaman Said-i Kürdi gibi yazarlar ise cemiyeti ve *Volkan* gazetesini İslam'ı korumak ve yaşatmak için uygun bir zemin olarak görmüşlerdi.²¹⁷

Ayrıca geleneksel mebuslar ve ordunun erat kısmından taraftarları mevcuttu.²¹⁸ 3 Nisan 1909 günü Ayasofya'da büyük bir kalabalıkla mevlit okutuldu ve sonra da cemiyet merkezinin açılışı yapıldı. Softalar toplu halde buna dâhil oldular.²¹⁹ Ertesi günü ise Vahdeti 'yi ölümle tehdit eden ve onu "Adamakıllı korkutan" ve "Bir subay" imzası bulunan bir mektup yazıldı.²²⁰ Derviş Vahdeti ve diğer *Volkan* yazarları, II. Meşrutiyet'in ardından dönemin şartlarına uygun olarak başlangıçta İttihat ve Terakki Fırkası'nı desteklemişlerse de daha sonra İttihatçılar'ın hürriyetleri kısıtlayıcı uygulamalarını ve diğer politikalarını eleştirmeye başlamışlardı. İttihatçılar da onları istibdat ve irtica taraftarlığı ile suçlamışlardır.

²¹⁶ Özcan, "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti", s. 475-476.

Kurucu Üyeler şunlardır: "1- Fazl Pasa Hazretleri, 2- Şeyh Feyzullah Efendizâde Mehmet Sâdık Efendi, 3- Bayezid dersiamlarından Mehmet Emin Hayretî Efendi, 4- ibnünnafi' Ahmet Es'ad Efendi, 5- Şeyh el-Hac Mehmet Emin Efendi, 6- Nevşehirli Hafız Mehmet Sabri Efendi, 7- Bandırma naibi faziletli Şevket Efendi, 8- Bediüzzaman Said-i Kürdî ibni Mirza, 9- Hacı Hayri Beyefendi, 10- Reşit Efendi, 11- Ferik Rıza Pasa, 12- Fârukî Ömer Şevki Efendi, 13- Şeyh Seyyid Müslim Penah Efendi Dârendevi, 14 Binbaşı Refik Beyefendi, 15- Kadirî Şeyhi Veli Mehmet Efgani Efendi, 16- Ahmet Nazif Efendi, 17- Feriklikten mütekaid Hacı İzzet Pasa, 18- Sivas vilayeti nakibüleşraf kaymakamı Seyyid Abdullah el-Haşimi el-Mekki Efendi Hazretleri, 19- Memurinden ihsan Bey, 20- Memurinden Hayri Bey, 21- Abdullah Ziyaeddin Efendi, 22, Şeyh Ali Efendi, 23- Beylerbeyi Cami-i şerifi vaizi Hacı Kazım Efendi, 24- Şehzade Hacı Mehmet Efendi, 25- Müderrislerden Tevfik Efendi, 26- *Volkan* Muharriri Derviş Vahdeti". (*Volkan*, S.75, 16 Mart 1909, s. 1).

²¹⁷ Ölmez, "Darbeler Tarihi", s. 94.

²¹⁸ Ahmad, *İttihat Ve Terakki*, s. 71.

²¹⁹ *Volkan*, S.93, 3 Nisan 1908, s. 1.

²²⁰ Sina Akşin, *100 soruda jön Türkler*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1980, s. 122.

Nitekim *Tanin* gazetesinde çıkan böyle bir suçlamaya *Volkan*, şeriat talebinin esasen meşrutiyet talebi demek olduğunu belirterek cevap veriyordu.²²¹

Volkan'ın daha ilk sayısından itibaren özellikle *Tanin* gazetesi ile sürtüşmeler devam etmiştir. Derviş Vahdeti *Tanin*'e karşı Prens Sebahattin ve Mizancı Murad Bey'i savunuyordu. Özellikle bu iki şahsiyetin hürriyet uğrunda birçok fedakârlıklarda bulunduklarını hatta Sebahattin Bey'in annesini bu uğurda yitirdiğinden bahsederek Hüseyin Cahit'e karşı "sen ne yaptın muallimlik mi" diyerek yükleniyordu. Hüseyin Cahit'i "mektepten yeni çıkmış terütaze bir çocuk" benzetmeleriyle yüklenen *Volkan*, Cahit Bey'i hırçın bir çocuğa benzeterek "şahsi menfaati uğruna toplum hayatını karıştırmaktan kaçmayacak kadar ve sırf bu sebeple İngiltere ile Osmanlı'nın arasını açacak kadar çıkarcısın" diyordu.²²²

Volkan İttihad ve Terakki'nin bir nevi yayın organı olduğu iddiasıyla meydana çıkan *Tanin*'le sürtüşerek *Tanin*'in suçlamalarını reddederken diğer taraftan ise hürriyetin ve meşrutiyetin bir nevi simgesi haline gelen Niyazi ve Enver Beyleri ve namuslu askerleri cemiyet namına tek söz sahibi olarak tanıdıklarını söylüyordu. Hüseyin Cahit gibilerin Cemiyet'ten kendilerine pay çıkarma telaşına düştüklerini ve asla bunların karşısında eğilmeyeceklerini söylüyordu. Eğer dâhil oldukları bir cemiyetin dışladığı bir noktaya geliniyorsa olmaz olsun böyle hayat denilerek bu durumu "ikinci bir istibdat" olarak niteliyordu.²²³

Volkan ile *Tanin* arasında ciddi münakaşalar durulmuyordu. Kamil Paşa'yı İngiltere taraftarlığıyla suçlayan *Tanin*, ülkede İngiliz aleyhtarı kimse bulunmadığı halde İttihad ve Terakki'nin tamamının husumet ettiğinden bahsettiği sırada *Volkan* ise Almanya ile olan ilişkileri dolayısıyla neredeyse *Tanin* gazetesi'nin Almanya'nın mürevvic-i efkârı sandığını söylüyordu. Aynı zamanda ordunun meşrutiyet öncesi ve sonrası durumu kıyaslanarak gelinen noktayı Kamil Paşa'nın bir başarısı olarak gösteriyordu.²²⁴

²²¹ Özcan, "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti", s. 475-476.

²²² *Volkan*, S.1, 11 Aralık 1908, s. 1.

²²³ *Volkan*, S.1, 11 Aralık 1908, s. 1.

²²⁴ *Volkan*, S.3, 13 Aralık 1908, s. 2.

Derviş Vahdeti 31 Mart Vak'ası ile birlikte Hareket Ordusunun İstanbul'a gelişinden sonra bir Rus vapuruyla İzmir'e gitmişti.²²⁵ Ancak burada yakalandığını ve Zaptiye Nezareti'nin İzmir'den Derviş Vahdeti'yi talep ettiğini arşiv kayıtlarından anlıyoruz. Daha sonraki günlerde Zaptiye Nezareti İzmir'den Vahdeti'yi talep etmişti.²²⁶ Divanı- Harb-i Örfi'ce, 31 Mart Vak'ası ile ilişkisi olduğu gerekçesiyle Derviş Vahdeti 25-06-1327 tarihinde idam edilmiştir.²²⁷

Bazı hadiseler *Volkan*, *Serbesti*, *Sabah*, *İkdam* gibi gazetelerin birbirini kardeş²²⁸ olarak niteleyerek tanımladığını gösteriyordu. Bu durum aslında basın arasında ciddi bloklaşmaların daha Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra başladığını ortaya koyuyordu.

11 Aralık 1908 tarihli *Volkan* gazetesinde “*Serbesti* refikamızdan” başlığıyla yayınlanan haberde Sultanın Meclis-i Mebusan'da meşrutiyete yemin ettiğinden bahis ile mebuslarla sultan arasındaki olumlu ilişkileri ortaya koyuyor ve sultanın konumunun mebuslar yanında hiç değişmediğini hatta daha ziyade yükseldiğini anlatıyordu.²²⁹

Bir diğer önemli nokta İttihad ve Terakki vesilesiyle veya doğrudan meşrutiyete karşıt hale gelmiş olan basın ile Ahrar Fırkası arasındaki ilişkiydi. Seçimlerden sonra mecliste çok az sayıda mebus çıkarabilen Ahrar Fırkası yine de muhalefette önemli bir yer edinmişti. İçinde özellikle Arnavutların da olması ve İngilizlere yakın duruşu ayrıca Kamil Paşa'yı desteklemeleri İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin basın-fırka-İngiliz üçlemi arasında bağ kurmasına sebep oldu. Zaten Pera Palas otelindeki İTC'nin yemeğinde Ahmet Rıza'nın “Hain” iddiaları bunu açıklamaktaydı. Ahrar fırkası 7 Ekim 1908(24 Eylül 1324) tarihinde İstanbul'da kurulmuştu. Ahrar fırkasının programı Osmanlılığı kavrar bir tarzda hazırlanmış ve bir dereceye kadar Sabahaddin Bey'in fikirlerini yansıtmıştı. Fırkayı tesis edenlerin bazıları Sabahaddin beyin arkadaşları idi fakat prens bu fırkaya resmi olarak intisap

²²⁵ BOA, ZB., 332/35, R-9-02-1325.

²²⁶ Son askeri vakada dahli bulunan Derviş Vahdeti'nin Dersaadet'ten İzmir'e gittiğinden burada yakalanarak Zaptiye Nezareti'ne gönderilmesi talebi için bkz. (BOA, ZB., 628/48, R-9-02-1325).

²²⁷ BOA, İ.A.S., 87/35, H-25-06-1327.

²²⁸ *Volkan*, S. 10, 11 Aralık 1908, s. 1.

²²⁹ *Volkan*, S. 10, 11 Aralık 1908, s. 2.

etmiş değildi.²³⁰ Sabahattin Bey'in 3 Eylül 1908(21 ağustos 1324) tarihinde babasının tabutunu alarak Marsilya'dan İstanbul'a dönüşü halk tarafından sevgi gösterileriyle karşılanmıştı. Lakin İTC için aynısı söylenemezdi. Babasının cenazesi aile kabristanına defnedilirken, cenaze törenine birçok eşraf katılmıştı. Bunlardan bazıları Şeyhülislam Cemalettin Efendi ve Patrik idi. Sabahattin bey bu durumdan ziyadesiyle memnun olmuş ve Şeyhülislamı ziyarete gittiği gibi Patrik'i de ziyaret etmişti. Lakin bu durum İTC'ye yakın olan gazetelerce "Sabahattin bey Patrik'in elini öptü" şeklinde su-i tefsir edilmiş ve "Adem-i Merkeziyet Ve Teşebbüs-ü Şahsi Cemiyetini" çürütmek için bir araç olarak kullanılmıştı.²³¹

2.8.2. Meşrutiyet Karşıtı Basının Birleşmesi

İttihad ve Terakki'ye belki de en şiddetli karşıtlığı gösterenlerden biri de *İkdam* gazetesiydi. Gazete özellikle Ali Kemal Bey'in yurt dışından gelişiyle beraber şiddetli bir muhalefet içerisine girmişti.

Ali Kemal Bey, *İkdam* gazetesinin 30 Temmuz 1908 tarihli nüshasının belirttiğine göre uzun bir ayrılıktan sonra İstanbul'a avdet etmişti. Bu süreç zarfında geçen süreyi gazetenin "Paris muharriri" olarak niteleyen yazıda, bundan sonra Ali Kemal Bey'in yazar kadrosunda göreve başladığı belirtiliyordu.²³² Ali Kemal Bey'in başyazarı olduğu *İkdam* gazetesi Meşrutiyet'in ilanından sonra Padişaha yakın duruşuyla dikkat çekiyordu. Hatta *İkdam* gazetesinin 25 Temmuz 1908 tarihli nüshasının ilk sayfanın neredeyse yarısını kaplayacak biçimde "Padişahımız çok yaşa" ibaresi konulmuştur.²³³ İttihat ve Terakki Cemiyetinin Mizancı Murad Bey'den sonra belki de en çok dikkat ettiği ve tehlikeli olarak addettiği kişi veya gazeteci Ali Kemal Bey idi. Hatta 25 Temmuz tarihli *Tanin* gazetesinde Hüseyin Cahit, Ali Kemal'e ithafen şu satırlar yazmıştı:

Geçen gün huzur-u şahaneye kabul buyurularak mazhar-ı iltifat oldunuz. Dört yüz elli lira(altın) Atiye-i Seniye aldınız. Bu parayı bir ciheti hayra sarf edeceğinizi ümit ederek iki üç gündür bekledik. Fakat bu yolda bir ilanınıza tesadüf etmediğimiz için henüz cihet-i sarfını kararlaştıramadığınız anlaşılıyor. Şu ihsan-ı

²³⁰ Kuran, *Osmanlı imparatorluğunda inkılap hareketleri*, s. 498.

²³¹ Kuran, *Osmanlı imparatorluğunda inkılap hareketleri* s. 488.

²³² *İkdam*, S.5093, 30 Temmuz 1908, s. 1.

²³³ *İkdam*, S.5088, 25 Temmuz 1908, s. 1.

şahanenin iane-i milliye hesabına bank-ı Osmaniye buyurulması hamiyeti müsellimelerinden muntazırdır. Ali Kemal verdiği cevapta iki yüz altmış altını aldığını ve Padişahın halkına yardımda bulunması onun hakkı değilse geri vereceğini söylediğini ve padişahın bazı özel haller gereği vatana dönüşüne izin verilmesini istediğini söylüyordu. Hüseyin Cahit ise “tehlikenin en büyüğü” başlıklı bir yazı yayınlıyor ve Ali Kemal’in hayat hikâyesini uzun uzadıya anlattıktan sonra ve vatana dönüşünün casusluk yapmak amacı ile olduğundan bahsediyordu. Ali Kemal ise matbuatın vazifesi ve şahsiyatın²³⁴ çirkinliğini izah ederek *Tanin*’in yani Hüseyin Cahit’in iftiralarına karşı cevabının Avrupa ve Mısır’daki hayatı olduğunu söyleyerek yıllarca *Türk*, *Mecmua-i Kemal* ve *Mesele-i Şarkiye* adında çıkardığı gazeteleri delil olarak gösteriyordu. İstibdat devrinde casusluğa tenezzül etmediğini ve bu sebeple vatanından ayrı kaldığı ısrarla vurguluyordu.²³⁵

Bir diğer muhalefet sebebi olarak İttihat ve Terakki’nin hükümetle olan ilişkileri meselesiydi. İttihat ve Terakki hükümet içinde ayrı bir hükümet oluşturmakla suçlanıyor ve Hüseyin Hilmi Paşa Hükümetine karşı muhalefet gittikçe artıyordu. Özellikle *Yeni Gazete*, *İkdam* Gazetesi ve *Volkan* hükümeti suçlayarak ordu ve İttihad ve Terakki Cemiyeti’ni siyasete bulaşmakla suçluyordu. Meşrutiyet’in idare şeklinde çelişki oluşturan durumlar muhalefeti ve gazeteleri harekete geçirmişti. Muhalefetin bu iddialarının karşısında ise *Tanin* ve *Şuray-ı Ümmet* gazeteleri İTC’yi savunarak “Hükümet içinde ayrı bir hükümet” iddiasına karşı direniyorlardı.²³⁶

Toplumsal karışıklığın eyleme dönüşmesinde yatay ve dikey gelişmeler yaşandığını belirtmiştik.²³⁷ Bu yatay gelişme belli olaylar zinciriyle birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Bu bağlamda meydana gelen olaylardan birisi de 12 Mart 1909 tarihinde *İkdam* Gazetesi’nde çıkan “Görüyorum ki İş Fena” başlıklı yazısıdır. Aslında muhalif basın ve iktidar arasındaki net çatışma bu hadiseden sonra adeta feveran etmişti. Bu yazı Rıza Nur’un saydığı “Gazetecilerin sövüp saymaları,

²³⁴ Şahsiyat kelimesinin o günkü karşılığı kişiliklere hakaret ve bel altı vurma demektir. Şahsi hayatlarla ve kişiliklere yapılan bu saldırıların tümü “şahsiyat” olarak niteleniyordu. (*İkdam*, S.5104, 10 Ağustos 1908, s. 1).

²³⁵ Karabekir, *İttihat ve Terakki*, s. 397; *İkdam*, S.5104, 10 Ağustos 1908, s. 1.

²³⁶ Kodaman, “II. Meşrutiyet Dönemi”, s. 303.

²³⁷ Alkan, *II. Abdülhamid ve jön Türkler*, s. 20.

istibdatçı tutum, yolsuzluk, matbuat nizamnamesi, toplantıların yasaklanması, İTC'nin hükümet içinde hükümet oluşu" gibi maddelerden oluşuyordu. Enteresan olan o dönem muhalefетinin ne kadar kaotik bir yapıda olduğunu gözler önüne seren bir başka ilginç nokta ise, bazı muhaliflerin meşrutiyetin korunması için İTC'nin varlığını gerekli görmesidir. Bunun yanında bu koruma kollama işleminin Manastır ve Selanik'ten yapılabileceğini iddia ediyor ve Anadolu ve İstanbul teşkilatlarının kaldırılması gerektiğinden bahsediyordu. Bu yazı *Volkan* dâhil hemen hemen bütün muhalif gazetelerde yayınlandı. The Times dahi yazının iki sütununu aşan kısmıyla beraber bir yorumunu yayınladı.²³⁸

Meşrutiyet karşıtlığında birçok farklı toplumsal sınıfın ve meslek grubunun etkisi olmakla beraber basın iki ayrılmış yapısı ve aralarındaki münakaşalar tüm kesimlerin tek bir çatı altında toplanmasını netice vermişti. Meşrutiyet rejimini içselleştiremeyen veya İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne husumet besleyen bazı basın çevreleri durumu çıkırından çıkarmıştı. İttihad ve Terakki yanlısı basının oluşması ve karşıt gruplara hakaret içeren ifadeler kullanılması durumu daha da kötü hale getirmişti. 31 Mart Olayı'ndan önceki günlerde basının önemi daha da artmış özellikle İttihad-ı Muhammedi'nin mevlidi ve Hasan Fehmi Bey'in öldürölmesi toplumsal karşıt grupların tek bir hedefte birleşmesine araç olmuştu.

2.9. Askerlerde Meşrutiyet Karşıtlığı

Osmanlı Devleti'nin son döneminde aydınların savundukları fikirleri ve uygulanmasını istedikleri politikaları halka, yani tabana yaymadaki eksikleri, sonuçları itibariyle hayli sıkıntılı olmuştu. Fikirlerin yatay bir şekilde halkta yaygınlaşamaması, dikey bir şekilde tepeden inmeci politikalar geliştirmeyi zorunlu kılmış bu da askerin bir iç siyaset malzemesi olması sonucunu doğurmuştu. II. Meşrutiyetin ilanından sonra askerin gittikçe siyasetle meşgul olması muhalefетin tepkisini çekmeye başlamıştı. Zaten II. Meşrutiyet fenomeninin ana simgesi asker idi. Meşrutiyet'i süngülerin getirdiğı ve gerçekleştirdiğı düşüncesi askere duyulan güvenin ve ordunun ülkede sahip olduğı yerin vurgulanması bakımından

²³⁸ Akşin, *31 Mart olayı*, s. 48.

önemlidir.²³⁹ Bu güven zamanla karşıtlık halini almış ve alaylı-mektepli çatışması ortaya çıkmıştır.

2.9.1. Alaylı-Mektepli çatışmasının kökeni

Başlığın konusu olan ve tezimizde önemli bir yer işgal eden ve belki de en büyük toplumsal karşıt hareketi temsil eden askerler başlığı temelde iki ana gruba ayrılıyor diyebiliriz. Diğer tüm rütbelere, nişanlar, kıdem sonucu doğan makamlar fer'i ayrışmalar ve ayrıştırmalar olarak karşımıza çıkıyor.

Askerî düzen altındaki askerleri iki gruba ayıracak olursak karşımıza “Alaylı zabıtlar”²⁴⁰ ve “Mektepli zabıtlar” başlıkları apaçık çıkmaktadır. Alay kelimesi Yunancadaki “allagion” kelimesinden türemiştir. Terimin pratikteki anlamı ise Bizans ordu teşkilatındaki imparatorun maiyetindeki askerler anlamını ihtiva eder. Kelime Arapça ve Farsçaya “alay” şeklinde girmiştir. “kalabalık”, “topluluk”, “güruh”, “cemaat” anlamlarında kullanılan kelime Türkçede yapım eki alarak “alaylı” girmiş ve “alaya ait olan” anlamında “askeri okuldan çıkmayıp kıt’ada erlikten terfî ederek yetişen subay” ve “okul görmeden mesleğe giren kimse” anlamlarında kullanılmıştır. Kelime 19 Yüzyılın son döneminde ideolojik manalarda yüklenerek daha da zenginleşmiştir.²⁴¹

Köken itibarıyla “mektep” kelimesi Arapça yazmak anlamındaki “ke-te-be” kökünden türemiştir. “Yazacak yer”, “yazıhane”, büro” ve “öğrenim görecekteları toplu olarak devam ettikleri öğretim kurumu” anlamlarında kullanılmıştır.

²³⁹ Tursun, “II. Meşrutiyetin İlanı ve 31 Mart Olayı”, s. 33.

²⁴⁰ Abdülkadir Özcan “Zabıt” kelimesini şöyle yorumlamaktadır: “tutan, zabt u rabt altına alan kimse” demektir. Daha ziyade askerî bir unvan olarak kullanılmış, zâbitân şeklinde çoğulu da yapılmıştır. XVII. yüzyıldan itibaren bu unvan daha ziyade ordu subayları için kullanılmıştır. Yeniçeri ağası dışındaki subaylara bölük zâbitleri, diğer kapıkulu ocaklarının kumandanlarına ise topçu zâbitleri, top arabacı zâbitleri, humbaracı zâbitleri, süvari zâbitleri denilmekteydi. Naîmâ XVII. yüzyılın ortalarında, “Her asker taifesinin birkaç mertebe zâbitleri olur. A’lâ ve ednâyı zaptederek vara vara cümlemin zabturbatı bir başbuğa müntehî olmak tedbîr-i saltanat ve tertîb-i cüyûş kanunlarından bir kâide-i mühimmedir” der ve Yeniçeri Ocağı’nda her odanın kıdemlilerinin diğer erler için zâbit konumunda bulunduğunu bildirir. Yenileşme çabalarının yoğunlaştığı dönemlerde zâbit kavramı resmî/askerî bir şekle dönüşerek Avrupa dillerindeki subay kelimesini karşılamaya başladı. Subay yetiştiren Mekteb-i Harbiyye’den mezun olanlara mektepli, neferlikten gelme subaylara ise alaylı zabıt adı veriliirdi. (Özcan, Abdulkadir, “Zabıt”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C.44, 2013 s. 61).

²⁴¹ Ölmez, *Alaylılar ve Mektepliler*, s. 26.

Sonradan “-li” yapım ekini alarak Osmanlı Devleti’nin reform çağında modern okulları ifade için kullanılmıştır.²⁴²

Bu kavramlar ayrıntılı olarak Osmanlı modern döneminde yazılan bazı telif eserlerde açıklanmıştır. Özellikle Mahmut Şevket Paşa’nın 1909 yılında İstanbul’da yayımladığı üç ciltlik *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi* adlı eseri Kapıkulu ocaklarından başlayarak ordunun gelişimini ve teşkilatını incelemektedir. İkinci-üçüncü cildinde alaylı-mektepli kavramlarını anlamlarını vererek açıklamalar yapmıştır.

Kelime sonradan özellikle 19. Yüzyıl ve İmparatorluğun yıkılışına kadar olan süreçte yukarıda bahsedilen anlamlarını aşarak ideolojik, siyasal ve sosyal yeni alamlar kazanarak çağında iz bırakmış temel kavramlar arasındaki yerini sağlamlaştırmıştır. II. Meşrutiyet’ten sonrasında alaylı subay yetiştirilme usulüne son verilmiştir. Türk kültüründe alaylı tabiri, aslını kadim köklerinde taşıyan mecaz anlamında kullanılmıştır. Mektep medrese görmeden kendi kendini yetiştirmiş kimseler için günümüze kadar kullanılmaya devam etmiştir.²⁴³

Osmanlı tarihi birçok padişahın acı bir şekilde hal edilişiyle doludur. Özellikle Osmanlı yükselme döneminden sonra devletin gücünü biraz olsun yitirmesiyle, ordunun muharip gücü olan yeniçeriler belki de haddinden fazla bir otoriteye sahip oldu. Genç Osman’ın başına gelenler tekrarlanmaya başladı. Yeniliğe teşebbüs edenlerin cezalandırılacağı algısı, yeniliklerin önünde bir korku duvarı ördü. Sultan Osman olayından yaklaşık bir asır sonra Ordunun yenileştirilmesi fikri yeni bir anlayışla ele alındı. 18. Yüzyılın başlarında ilk kez “Batı tarzı metot ve müesseseler ”kurularak askerin geliştirilmesi fikri gelişmeye başladı. Padişahın seçkin askerlerinden seçilen 300 nefer Haydarpaşa sahrasında “”Batı tarzı” talimlere başladı. Bosnalı seçkin devşirmelerden oluşan bu ocağın varlığı, “Patrona Halil İsyanı”na kadar devam etti.²⁴⁴

19. Yüzyılın başlarında oluşturulmaya çalışılan Nizam-ı Cedîd askerleri önceki pratiklere göre çok daha köklü ve kapsamlı reformlara dayanıyordu. Ancak bu yenilik de Kabakçı Mustafa İsyanı ile sona erdi. 17. Yüzyılın ilk çeyreğinden

²⁴² Ölmez, *Alaylılar ve Mektepliler*, s. 26.

²⁴³ Ziya Kazıcı, “Alaylı”, s. 350.

²⁴⁴ Ölmez, *Alaylılar ve Mektepliler*, s. 14.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadar iki asrın geçen süre, muhafazakâr askerler ile yenilikçi yöneticilerin gizli ve açık çekişmesi ile geçti. 18. Yüzyılın ortalarında özellikle İngiltere ve Fransa başta olmak üzere birçok Batı ülkesinde subay yetiştiren okullar açılmaya başlanmıştı. Osmanlı Devleti'nde de Batıdaki bu okullar örnek alınarak Hendesehane ve Mühendishane-i Bahr-i Hümayun gibi okullar açılmıştı.²⁴⁵

1826 yılında yeniçeri ocağı kaldırılmış ve yerine yeni olan ne varsa ikame edilmek istenmişti. Ortadaki gelenek kaybı o kadar büyük olmuştu ki, Avrupa'dan getirilen üç beş talimci ile bu beş yüz yıl devam eden geleneğin yerinin doldurulması mümkün değildi. 1827'de Mekteb-i Tıbbiye ve eğitimi teknik bilen subay yetiştiren Mekteb-i Harbiye 1835'te açıldı. Bu okulların açılması sıradan bir subay yetiştirme faaliyeti anlamını çoktan aşmıştı. 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu okullar Osmanlı modernleşmesinin lokomotifleri olmuş ve reprezentasyon aracı haline gelmişti.²⁴⁶

Ulemanın medreseye sahip çıkma hesabına geleneksel olmayan mekteplere karşı duruş sergilemesi “mektep – medrese” çatışmasını ortaya çıkarmış; geleneksel askerlerin de mekteplere karşı duruşu “alaylı – mektepli” çatışmasını ortaya çıkarmıştı. “Bir anlamda Osmanlı modernleşmesinin iki kutbu böyle oluşmuştu”.²⁴⁷

Sultan II. Abdülhamid ise yenilikçi çabaları destekliyor ve bu doğrultuda “Terakki, ulum ve fûnun ile mekteplerden çıkan diplomalı efendilerin gayretleriyle hâsıl olacaktır” diyordu. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan yenilikçi ruh aslında alaylı askerlere hayat hakkı tanımıyordu. “Hürriyet döneminin” önemli simaları alaylı zabıtların mektep eğitimi görerek yenileştirilebileceğini düşünüyorlardı²⁴⁸. Ne var ki alaylı askerler hayli muhafazakârdılar. Mektepli subayların temsilcisi oldukları değerler onlar için hiçbir şey ifade etmediği gibi bu değerleri bir tehdit unsuru olarak görüyorlardı.²⁴⁹

Sultan II. Abdülhamid zamanında altın devrini yaşayan mektepler ve mektepliler bizzat Sultanın ciddi desteğini görmüş ve bir cihette medreseler ve

²⁴⁵ Ölmez, *Alaylılar ve Mektepliler*, s. 15.

²⁴⁶ Ölmez, *Alaylılar ve Mektepliler*, s. 18.

²⁴⁷ Ölmez, *Alaylılar ve Mektepliler*, s. 19.

²⁴⁸ Ölmez, *Alaylılar ve Mektepliler*, s. 239.

²⁴⁹ Ölmez, *Alaylılar ve Mektepliler*, s. 27.

medreseliler ikinci plana düşmüştü. Ne var ki terakki fikrini üssü'l esas kabul eden Sultan, terakki fikrini mekteplilere kaptırmış, hatta bu kelimeyi İttihat ve Terakki namıyla cemiyetlerinin ismi yapmışlardı. Ayrıca mekteplilerin alaylı subaylara cephe alması, alaylıların sultanın yanında mekteplilerin de cemiyetin yanında konumlanmalarına sebebiyet verdi. Aslında bu durum ontolojik olarak tüm askeri karışıklığın hatta üçüncü bölümde işlenecek olan 31 Mart Hadisesi'nin de hem habercisi hem de kökeniydi.²⁵⁰

2.9.2. Alaylı-Mektepli Çatışması

Bu konunun iki yönü vardır. Birincisi “Alaylı zabitlerin” dini hassasiyetleri ve geleneksel kökleridir. İkincisi ise, mektepli zabitlerin “Batıya temayülleri ve lakaytlıkları” durumudur. Tanzimat döneminden başlayan dine lakaytlık durumu, II. Abdülhamid döneminde ideolojik olarak da desteklenmişti. Özellikle Harbiye Mektebi'nden Arapça ve Farsça derslerinin çıkarılması ve idadi ve rüştiyelerin açılarak dini derslerin sadece bu okullarda verilmesi “Mekteb-i Harbiye”nin eğitimini tamamen sekülerleştirmişti.²⁵¹

Ayrıca subayların bu meşguliyetleri, onları askerin psikolojisini anlamaktan alıkoymuştu. Ayrıca Mahmut Muhtar Paşa'nın ordu kışlasına hocaların girip çıkmasını yasaklaması askerlerin dini hissiyatlarında daha da çok tahrik edici bir etken olmuştu.²⁵² Ve Avcı Taburlarının hassaten meşrutiyeti korumak için Makedonya'dan getirilmeleri akla doğrudan tüm bunlar meşrutiyetin sonucu imiş gibi bir izlenimi, zaten safi fitrata sahip askerin aklına getirmiyor değildi. Ayrıca Hürriyetin ilanından hemen önce, rütbesi diğerlerine göre daha küçük ve genç subayların kıdemli kumandanlara karşı ayaklanarak orduya hâkim olmaları, ordu içindeki emir-komuta zincirini sarstığı gibi askere de kötü örnek olmuştu.²⁵³ Ordudaki bu alaylı-mektepli çatışması imparatorluğun son yıllarına kadar devam edecekti. Hatta bu çatışma II. Meşrutiyet ile beraber diğer bir çatışma alanı da açmıştı. O da genç mektepli subaylar-yaşlı mektepli subaylar çatışması durumudur. Nitekim 1913 yılında, öncesinde yapılan Babıali baskını ve tüm Makedonya'nın

²⁵⁰ Ölmez, *Alaylılar ve Mektepliler*, s. 22.

²⁵¹ Ölmez, *Alaylılar ve Mektepliler*, s. 232.

²⁵² Duman, “II. Meşrutiyet'e Tepkiler”, s. 81.

²⁵³ Akşin, *100 soruda jön Türkler*, s. 120.

kaybedilişinden hiç bahsedilmezken, Enver'in "Edirne fatihi" olarak anılışı bu tespitimizi açıklamaktadır. Mahmut Şevket Paşa'nın Makedonya'nın hatta daha özelde Edirne'nin kaybına muhalefet etmesi ve akabinde 11 Haziran 1913'te öldürülmesi de hayli gariptir.²⁵⁴

Askerler de yeni yönetimin kendilerine yönelik uygulamalarından rahatsız olunca, kışla dışındaki heyecanlı havanın da tesiriyle üst ve amirlerine, özellikle de Harbiyeli subaylara karşı tepkilerini belirtmeye başlamışlar, meşrutiyetin ve İttihatçıların aleyhine yapılan toplantı ve mitinglerde boy gösterir olmuşlardı. Özellikle "Kadro dışına çıkarılmış olan askerler" Şehzadebaşı Fevziye kıraathanesinde bir miting tertip edip tüm bu yaşananları protesto ediyorlardı.²⁵⁵ Dönemin önemli şahsiyetlerinden bazıları bu alaylı-mektepli ayrımının ülkeyi hatta daha genelde halifeye bağlı tüm İslam âlemini sürükleyeceği vahim sonuçları görmüşlerdir. Ve gazetelerde bu istikamette yazılar yazmış ve askerlerin toplanma alanlarını gezerek nasihatleriyle tesir etmeye çalışmışlardır. Bu şahsiyetleri incelediğimiz zaman en aöik örnek olarak karşımıza çıkan kişi Bediüzzaman Said-i Kürdi'dir. Bu durumun askeriye'deki itaat ve disiplini bozarak telafisi mümkün olmayan tahribata sebebiyet vermekte olduğunu gören Bediüzzaman, İstanbul'un muhtelif yerlerindeki Avcı Taburları'nı dolaşarak onlara nasihatlerde bulunuyordu. Askerlere meşveret, meşrutiyet ve anayasanın İslami esaslara uygunluğunu, İslamiyet'in de üstlere, subaylara itaati emrettiğini ve siyasete karışmamaları gerektiğini anlatıyordu.²⁵⁶ 28 ve 31 Mart günü *Volkan* gazetesine er ve eratın İttihad-ı Muhammedi cemiyeti lehinde gönderdikleri yazılar askerin erat düzeyinde meşrutiyet karşıtı toplumsal hareketlere dâhil olduklarını göstermesi bakımından önemlidir.²⁵⁷ Hatta belki de bu durumun bir sonucu olarak ortaya çıkan 31 Mart hadisesi sırasında askerin bu isyanını gören ve dehşete kapılan Said-i Kürdi gazetelerde yazılar neşrediyor ve askere isyanından derhal vazgeçmesini telkin ederek "Ey İslam askerleri, peygamberin fermanını size söylüyorum ki subaylarınıza itaat farzdır. Askerlik ocağı geniş bir fabrika gibidir. Çarklardan biri aksaklık gösterse tüm fabrika dağılır. Sizin asker fabrikanız otuz milyon Osmanlı ve üç yüz

²⁵⁴ Ölmez, *Alaylılar ve Mektepliler*, s.283.

²⁵⁵ Ali Cevad, *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi*, s. 232.

²⁵⁶ "Bediüzzaman Özel Sayısı", s. 1.

²⁵⁷ *Volkan*, S.87,90, 28,31 Mart 1909, s. 3,2.

milyon Müslümanların desteğidir. Sizin iki büyük istibdatı inanılmaz bir şekilde yok etmeniz İslam'ın bir mucizesi olduğundan, inancı zayıf olanlara İslam'ın kutsiyetini iki delil ile gösterdiniz. Bu iki inkılap için binlerce şehit verseydik yine değerdı. Ancak subaylarınıza karşı itaatınız sarsılırsa bu bize çok pahalıya patlar. Zira tarih bize ispat eder ki, askerlerin siyasete müdahalesi devletçe ve milletçe pek çok zararları doğurmuştur. Tabii ki İslami gayretiniz sizi bu tür yanlışlardan alıkoyacaktır.²⁵⁸ Siyaseti düşünecek olanlar sizin düşünce gücünüz ve aklınız olan subaylarınız ve devleti idare edenlerdir” demiştir.²⁵⁹

Alaylı-mektepli çatışması Tanzimat'tan itibaren uzun bir dönemi içine alır. Ancak 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde mektepli subayların sayılarının artması ve alaylılar karşısında ciddi bir orana ulaşması ve siyasi gücü ellerinde bulundurmaları sonucu, çatışma şiddetlenmiş ve bazı olaylar gerekçe gösterilerek alaylı kıyımı yapılmıştır.

Mesela 11 Nisan 1909 tarihli yazısında Derviş Vahdeti, Harbiye Nazırının ordu komuta kademesindeki İTC üyelerini kayırdığını yazıyordu. Gerçekten de İTC'nin gençleştirme politikası sonucu birçok alaylı subayın emekli edilmesi ve bazı ordu mensuplarının sınava tabi tutulmak istenmesi, ordu içerisindeki rahatsızlıkları hayli artırmıştı. Nitekim orduya hâkim olan Harbiye Mektebi mezunu subayların, ordudaki alaylı subay sayısını azaltmak teşebbüsü yalnız alaylıları değil, orduda kalıp yükselmek isteyen erleri de tedirgin etmişti. Ayrıca orduda sert Prusya disiplininin uygulanması askerlerin şikâyetlerine dini bir rol vermesine neden olmuştu. Ve bu alaylı askerler şartlar itibarıyla meşrutiyete karşıt bir hale getirilmişti. 31 Mart ve diğer küçük çaplı isyanların hemen tümünde memnuniyetsiz asker profili karşımıza bir sütun gibi çıkmaktadır. Olası bir isyanın hazır kıta gibi bir enstrümanı halini almışlardı. Ayrıca II. Meşrutiyet'in ilanına kadar alaylı subayların daha çok tercih edilmeleri, saraya sadakatleri ve hassa ordusunun daha sık maaş alması ve terfilerinin

²⁵⁸ Said-i Kürdi 31 Mart İsyanı'nın boyutlarını bilmediğini hatta rast geldiği kişiler tarafından üç beş kişi öldü denilerek kandırıldığını ve gazetelerin isyanı meşru gösterdiklerini ve kamuoyunu aldattıklarını Divan-ı Harbi Örfi savunmasında mahkemeye anlatmıştır. İsyanın şiddetini anlayamayarak Bakırköy tarafına gitmiş oradan gittiği Kocaeli tarafında tutuklanmıştır. Yargılamalar sonucunda hadisede suçu olmadığı anlaşılmış ve Hurşit Paşa'nın başkanlığını yaptığı mahkemeden beraatla ayrılmıştır. (Nursi, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 126-127).

²⁵⁹ Nursi, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 127.

daha hızlı olması İTC ile alaylı subay tartışmasının bir başka yönüydü. Böyle bir ortam içerisinde II. Meşrutiyetin ilanından itibaren siyasal hayattaki çatallaşma, orduda da izdüşümlerini ortaya çıkarmaya başlamıştı. Bu dönemde iki şekilde “Tensikat” yapılmıştı. İlk dönem olarak niteleyebileceğimiz 31 Mart İsyanına kadar olan Kamil Paşa’nın sadrazamlığı döneminde kanuna tabi olmadan şahıs odaklı yapılan tensikatlar vardır. İkincisi ise 31 Mart İsyanı²⁶⁰ sonrası dönemde “Kanun” altında yapılan tensikattır. Her iki dönemde de alaylı zabitlerin aleyhine olan bu uygulamalar ikinci dönemde daha da şiddetlenmişti. Aslında kanun çıkartılarak yapılmasına rağmen ikinci dönemdeki “Tensikat” daha şiddetli olmuştu.²⁶¹

Meşrutiyet Başlarında Osmanlı Ordusundaki Zabit Sayısı²⁶²

Mektepli	Alaylı	Toplam
9.000	18.000	27.000

Osmanlı Devleti toplumsal ve siyasal hayatında kargaşa ortamının oluşmasında askerin rolü en kuvvetli bir biçimde hep olmuştur. Özellikle 19. Yüzyılın ortalarında başlayan ıslahat hareketleri sonucu yeni askeri mekteplerin açılması, geleneksel Osmanlı askerini rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlık 20. yüzyılın başlarına kadar süregelmiş ve en nihayetinde II. Meşrutiyet Döneminde mektepli subayların iktidara gelmesi en büyük çatışmaların sebebi olmuştur. Birden fazla toplumsal kesimin oluşturduğu karşıtlığın oluşmasında diğer askerler çok etkili ve belirleyici olmuşlardır. Adeta bir mektepli subay düşmanlığına dönüşen karşıtlık devletin huzurunun kaçmasına ve askerin içine siyasetin tamamen yerleşmesine sebep olmuştur.

²⁶⁰ Ek-9.

²⁶¹ Ölmez, *Alaylılar ve Mektepliler*, s.258.

²⁶² Buradaki rakamlara hekim, eczacı, cerrah, imam, kâtip dâhil değildir. (Ölmez, *Alaylılar ve Mektepliler*, s. 240).

3. MEŞRUTİYET KARŞITLIĞININ EYLEME DÖNÜŞMESİ

Meşrutiyet karşıtlığının eyleme dönüşmesi anlık bir olay değildir. Silsile halinde bazı hadiseler meydana gelmiş ve ülkede karışıklıklar dinmemiştir. Kaos dönemi olarak ta niteleyebileceğimiz bu dönem toplumsal karşıtlığın olgunlaşması için uygun bir zemin olmuştur.²⁶³ İsyanlar veya ferdi bazı hadiselerden oluşan bu dönemde “Din” algısının önemli bir rolü olmuştur. Bu hadiselerden en önemlisi hiç kuşkusuz 31 Mart’tır. Kimisi doğrudan “Meşrutiyet” karşıtı olan, kimisi ise İttihat ve Terakki karşıtlığı sebebiyle veya başka sebeplerle meydana gelen bu hadiseleri kronolojik olarak aktarmaya ve isyancıları bu duruma sevk eden sebepleri bulmaya çalıştık.

31 Mart İsyanı’na gidilen süreçte İstanbul’da birçok olay meydana gelmişti. Ve bu olaylar muhalefetin oluşumunda önemli rol oynamıştı. Özellikle askerlerin kendi arasındaki sürtüşmeleri ve bu sürtüşmelere siyasetçilerin de dahil olması, kitleleri birleştirmiş ve bir vücut gibi hareketini temin etmişti. Bu süreçte yaşanan en önemli olayları muhalefet bağlamında inceleyeceğiz.

3.1. Edirne Ayaklanması

İlk isyan olarak kabul edilen Edirne vakasının içeriği itibariyle doğrudan meşrutiyete karşı bir ayaklanma olmadığı, esas olarak askerın padişaha olan sevgisinden ve Padişahın İttihat ve terakki tarafından esir edildiği söylentisinden doğmuştu.²⁶⁴ Meşrutiyeti kutlamak için Selanik’ten Edirne’ye gelen İttihat ve Terakki heyetinden Erkan-ı Harp kolağası Ruşeni Bey’in bir davranışı sonucu patlak vermiştir. Farklı rivayetler olmakla birlikte Ruşeni Bey’in “Padişahım Çok Yaşa” pankartını yırttığı ve bu saldırgan tavrı neticesinde orada bulunan asker padişahın öldüğünü zannederek “Padişahımızı İsteriz” diye bağırdığı ve ayaklandığı rivayet edilir. Komuta heyeti ise bir kısım askeri İstanbul’a göndererek Padişah’ı görmelerini sağlamışlardı. Küçük çaptaki bu isyan yatıştırılmakla beraber aradan bir ay geçtikten

²⁶³ İslamoğlu, *Siyasal Muhalefet*, s. 67; *İkdam*, S. 5102, 8 Temmuz 1908, s. 1.

²⁶⁴ Tiryaki, “Hatıralarda II. Meşrutiyetin ilanı ve 31 Mart Vakası”, s. 115.

sonra aralarında terhis olanlarda olmak üzere yedi kişi idam edilmişti. Bu olay İttihat ve Terakki'nin en önemli dayanak noktası olan ordu tabanına yani er-erat kesimine ne denli yabancı ve uyumsuz olduğunu gösteriyordu. Osmanlı reformculuğunun temelinde yatan şey de bu idi.²⁶⁵

3.2. Kör Ali Vakası ve Benzer Bazı Hadiseler

Meşrutiyet karşıtı toplumsal hareketler sadece askeri isyanlar değildir. Değişik tarihlerde meydana gelmiş olan bu olaylar dinin meşrutiyet aleyhine kullanılma çabalarına ilk örnekleri teşkil eder. Ancak küçük çaplı olan ve bölgesel kalan bu isyanların fazla tesiri görülmemiş, suçlular ağır şekilde cezalandırılmışlardı. Bu olay, bazı kesimlere göre 31 Mart İsyanı'nın provası olarak ta görülmektedir.

Kör Ali Olayı başlangıç ve gelişim olarak doğrudan “İrtica” yani geriye dönüş ve eski düzeni isteme olarak değerlendirebileceğimiz önemli bir olaydır. Bu olayı önemli kılan ise meşrutiyet ve meclis gibi anayasal kurumlara karşı gösterdiği tutum ve meşrutiyetin ilanından yaklaşık dört ay geçmeden böyle bir hadisenin meydana gelmesidir. Bu olay toplumda meşrutiyetin tam olarak kavranmadığı izlenimini vermiştir. Şevket Süreyya Aydemir'e göre bu kişinin derviş mi? Hafız mı? Hoca mı? meczup mu? Olduğu bilinmiyordu. Özellikle İstanbul'un büyük camileri; özellikle Beyazıt ve Süleymaniye gibi camilerin çevresindeki medreselerin etrafında parazit gibi yaşayan birisiydi. Düzensiz saçları ve sakalıyla, perişan kıyafetleriyle, nasıl geçindiği belli olmayan yarı deli yarı serseri insanlara o dönemde sıkça rastlamak mümkündü. Bir ara Fatih Camiinde vaaz veren Kör Ali, safdil ve dinde hassas insanları etrafında toplayarak meşrutiyet karşıtı görüşleri onlara aşıliyordu. Bir ara tutuklanmış ancak, akıl sağlığı yerinde olmadığı gerekçesiyle bırakılmıştı. Bu hoşgörülü tavrı çok iyi değerlendiren Kör Ali, çevresindekilere fikirlerini aşılarmaya hız vermişti.²⁶⁶

Avusturya, Bulgaristan ve Girit meselesinden sonra ilk muhalif hareket olarak “Kör Ali (ya da Kör Mehmet)²⁶⁷ adıyla bilinen Hoca Ali Efendi olayını

²⁶⁵ İslamoğlu, *Siyasal Muhalefet*, s. 72.

²⁶⁶ Yıldız, “31 Mart İsyanı”, s. 18.

²⁶⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasi Anılar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1976, s. 37.

görüyoruz. İttihat ve Terakki Cemiyetinin şayiaya sebep olan laik tutumu, kadınlara verilen *Serbestiyetin* artırılması, bu tarz olayların patlak vermesine sebep gösterilmişti. Meşrutiyetin ilanının hemen akabinde yani 7 Ekim 1908 tarihinde Halıcılar Camii müezzini olan ve Fatih Camiinde ramazan vaizi sıfatı ile özgürlüğün ve eşitliğin anlamsız şeyler olduğu iddiasıyla, Kanun-u Esasi ve Meşrutiyet aleyhine bir konuşma yapan²⁶⁸ Kör Ali adında cahil ve mecnun bir adam cemaati etkilemişti.²⁶⁹ Zaptiye nezaretince tutuklanması emri verildiğini duyunca²⁷⁰ beraberindeki topluluk ile Ramazan ayındaki dini hassasiyeti fırsat bilerek Saray’a yürümüş ve Padişah ile görüşmek istediğini; ayrıca meşrutiyetin kaldırılmasını, meyhanelerin kapanıp Müslüman kadınların örtünmesini ve padişahın ümmetin başına geçip meşruti monarşiyi ortadan kaldırmasını istedi. Ayrıca bu görüşün mensupları Ayasofya meydanını dine aykırı gördükleri şeyhülislamı öldürmeye çağıran pankartlarla bezemişlerdi²⁷¹. Kör Ali’nin olaydan bir gün sonra tutuklanıp idam edilmesiyle olay kapanmıştı.²⁷²

İşin garip tarafı Kör Ali ve beraberindeki insanlar topluluğu Fatih’ten Yıldız’a kadar o kadar menzillerden geçmiş fakat hiçbir mümanaata uğramamışlardı. Hatta Yıldız’dan dönüşte Sadrazam ve Şeyhülislam’a rastlamışlar ve onlara da saldırmışlardı. Bu asayişin tam anlamıyla sağlanamadığının da açık bir göstergesiydi.²⁷³

Yine benzer bir hadise de Üsküdar da yaşanmıştı. Meşrutiyet’in ülkeye uyum sürecine denk gelen 7 Ekim 1908 tarihinde Üsküdar Yeni Cami’de imamlık yapan Abdülkadir isminde birisi, teravih namazından sonra kendisine uyacaklarına yemin ettirdiği cemaatle birlikte tiyatro ve karagöz oynatılan yerleri basarak tahrip etmiş ve hemen akabinde tutuklanmıştı.²⁷⁴

²⁶⁸ Yalçın, *Siyasi Anılar*, s. 37.

²⁶⁹ Duman, II. “Meşrutiyet’e Tepkiler, s. 43.

²⁷⁰ Ali Cevad, *İkinci Meşrutiyetin ilanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi*, s. 216.

²⁷¹ Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s. 56.

²⁷² Duman, II. “Meşrutiyet’e Tepkiler, s. 43.

²⁷³ Yalçın, *Siyasi Anılar*, s. 37.

²⁷⁴ Ali Cevad, *İkinci Meşrutiyetin ilanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi*, s. 216.

3.3. Taşkışla Olayı

Meşrutiyet'in ilanından sonra memleketin ahvali nezaketini hala muhafaza ediyordu. Zira devlet kademelerinde ve dairelerinde ciddi bir dönüşüm olmakta ve bu durum orduya da sirayet etmekte idi. Meşrutiyet'in ilanından sonra 19 Ekim 1908 Pazartesi günü Üçüncü Ordu Avcı Taburları Selanik'ten vapurla İstanbul'a getirilerek törenle karşılanmış ve Taşkışla'ya yerleştirilmişti. 31 Mart İsyanı'nda, Avcı taburlarının Taşkışla'ya yerleştirilmesi durumunun etkin bir rolü olması gerçeğiyle beraber hassas dengelerin değişimine sebep olan bu durum da ihtimalden uzak tutulmamalıdır.²⁷⁵

Ekim Olaylarının sonuncu ve şiddetli olanı ise Taşkışla'da cereyan eden hassa ordusunun ikinci fırkasının yedinci ve sekizinci alaylarının Cidde'ye gönderilmesi emrinin akabinde yaşanan olaylardır. İkinci fırka-i hümayuna mensup olup Taşkışla'ya yerleştirilmiş olan 1905 celp dönemi askerlerden seksen yedi asker Cidde'ye sevk edilmelerine muhalefet ederek bu olayı protesto etmek maksadıyla kışlanın avlusuna çıkarak Cidde'ye gitmemek için "silah çatarak" Şükrü Paşa'nın emrine direnmişlerdi. Tüm bu olaylar olurken ittihat ve Terakki Cemiyeti Şuray-ı Ümmet'te peş peşe bildiriler yayınlayarak ve belki de bu durumu saraya karşı bir koz olarak kullanmak isteyerek bu askerlerin saray tarafından şımartılmış olduğu ve bu sebep tahtında disiplinin bozulduğunu iddia etmişti ve kendini bir nevi yetkilendirmişti.

Bunun üzerine özel olarak Selanik'ten getirilip sadık birlikler olarak Meşrutiyet'in muhafazası için Taşkışla'ya yerleşmiş olan Avcı Taburları verilen emir üzerine bu seksen yedi²⁷⁶ asker üzerine ateş açmışlardı. Üç çavuş şehit olmuş birçoğu ise yaralanmıştı. Bu hadise üzerine o zaman birinci ordu kumandanı olan Mahmut Muhtar Paşa²⁷⁷ tarafından verilen emre binaen, yıldız tarafındaki askerlere ibret olsun diye üç adet darağacı yerleştirildi. Tüm Bunlar yaşanırken II. Abdülhamid, Kamil Paşa, Harbiye nazırı Ferik Ali Rıza paşa ve Mahmut Muhtar Paşa'yı Mabeyn-i Hümayuna çağırdı. Muhtar Paşa her ikisinden önce gelerek bu mesele üzerine

²⁷⁵ *El-İslam*, S.5, 17 Nisan 1909, s. 1.

²⁷⁶ Bazı kaynaklarda seksen altı asker olarak geçmektedir. Bkz. Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s. 59.

²⁷⁷ Mahmut Muhtar Paşa'nın resmi için bkz. (EK-5).

Sadrazam ve Harbiye nazırı ile beraber çağırıldığı söylenince; kendisinin vermiş olduğu bir kararı kimsenin değiştirmeye yetkisi olmadığını şiddet ve heyecanla beyan etmesi üzerine sultanın verdiği cevap ise şöyledir: “Sadrazam ve Harbiye nazırının bu konuda ne diyeceklerini bilemiyorum. Ancak bu adamlar askeri kanuna muhalefet etmişler, siz de bunlar hakkında askeri düzeni uyguladınız. Askerlik vazifesi burada bitti. Bunların naaşlarını köpek ölüsü gibi sürütemezsiniz. Bu naaşlar artık mübarektir. Haklarında dini vazife uygulanacaktır. Bundan başka, bu naaşları darağacında görecektek olan askerler bunların düşmanı değil, onların ya hemşerisi ya da akrabasıdır. Ders verelim der iken intikam hissi ve nefret uyandırırınız. O vakit mesele bütün bütün fena bir şekil alır.”

Mahmut Muhtar Paşa ise “Her ne olursa olsun, ben bunları sürüye sürüye buraya getireceğim ve asacağım” dedi. Kamil Paşa ve Ali Rıza Paşa’nın gelmesinden sonra da Muhtar Paşa fikrinde ısrar etti ve aksi takdirde istifa edeceğini söyledi. Kamil Paşa da istifa edebileceğini ancak asılma işleminin uygulanmayacağını söyledi.²⁷⁸ Mesele de bu şekilde hal edilmiş oldu. İsyan bir plan çerçevesinde organize gelişmediği için rahat bastırılmıştı; lakin bu vesileyle bu tür ayaklanmalara önderlik edebilecek güçteki muhalif şahsiyetler üzerine gerekli önlemleri alınmaya başlanmış ve cemiyet ve saray arasında bir denge politikası güden Babıali için, tüm yetkilerin saraya geçmemesi adına bu durum desteklenmişti.²⁷⁹

Taşkışla Hadisesi’nden sonra 1 Kasım 1908 günü İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından bir beyanname yayınlanmıştı. Beyanname seksen altı askerin askeri kanunlara muhalif hareket ettiğinden bahisle, kanuna karşı gösterilen en küçük hareketin en büyük bir metanet ve şiddetle karşılanması gerektiğini belirtiyordu. Ve Selanik’ten dün getirilen Avcı Taburları’nın isyancı askerlerin üzerine gönderildiğini ve isyancı askerlerin Avcı Taburları’na silah doğrulttuklarını, bunun üzerine ise mecburiyet altında ateş açıldığını ve üç neferin öldüğünü, üç neferin de yaralandığını ve geri kalanının ise teslim olduğundan bahsediyordu. Üç-beş şımarık askerin hareketi olduğu söylenen olayın, milletin mahvolmasını isteyenler tarafından çıkartıldığı belirtilerek bunlara “Hainler” lafzıyla hitap edilmiştir. Ayrıca bu gibi

²⁷⁸ Ali Cevad, *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi*, s. 19.

²⁷⁹ Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s. 59.

hadiseler karşısında hükümetin zerre miktar müsamaha göstermeyeceğinin de bilinmesi istenmiştir.²⁸⁰

3.4. Çırpıcı İsyanı

Alaylı-mektepli çatışmasının ve II. Meşrutiyet dönemi isyanların belki de en önemlilerinden birisi “Çırpıcı isyanı”dır. Hassa ordusu Birinci Fırkası’nda bulunan alaylı zabitlerin işlerine son verilerek yerlerine mektepli zabitlerin atanması, alaylı zabitlerin isyan girişiminde bulunmalarına sebep oldu. İsyan bastırıldıktan sonra olayın sorumluları olarak görülen Birinci Süvari Fırkası Kumandanı Ferik Refik Paşa ve diğerleri divan-ı harpte yargılandılar. Mahkeme kararına göre, Refik Paşa altı ay hapsedilmek üzere Beşinci Ordu’ya, Yüzbaşı Kazım Efendi altı ay hapis için Dördüncü Ordu’ya, alay emini İhsan Efendi ise üç sene hapsedilmek üzere Üçüncü Ordu’ya, Mülazım Osman Efendi üç sene hapsedilmek üzere Dördüncü Ordu’ya gönderildi. Ancak bu olayda alaylı zabitlerin umumi rahatsızlıkları görülmesi üzerine hükümet önlemler almaya başladı. Özellikle ilgi çekici nokta, zabitlerin kadro haricine çıkarılma sebebi olarak alaylı olmaları değil liyakatsiz olarak gösterilmeleriydi. 23 Mart tarihli sadaret kaleminden Harbiye Nezareti’ne gönderilen tezkire, kadrodan çıkarmak için, alaylı zabitlerin sadece alaylı olmaları gerekçesinin “muadil” ve “muvafık” olmadığı vurgulanıyordu.²⁸¹

3.5. Yıldız Arnavut ve Arap Taburları Hadisesi

Yıldız sarayı civarında bulunan sarıklı “Zuhaf” yani Arnavut taburunda değişiklik yapıldığından dolayı ortaya çıkan asker eksikliği giderilmek istenmişti. Eksikliği gidermek için Anadolu askerlerinden bir miktar asker verilmesi üzerine, Arnavut askerleri Anadolu’dan gelen askerleri kabul etmeyip bu askerleri darp ederek kışladan dışarıya çıkarmışlardı. Bunun üzerine Birinci Ordu kumandanı Mahmut Muhtar Paşa tarafından İkinci Ordu kumandanı Cevad Paşaya emir verilmiş ve Birinci Nişancı Taburu ve Taşkışla’da ikamet eden Avcı taburu adeta bir muharebe vaziyeti almış ve mitralyöz ve toplar getirilmişti. Bu vaziyeti gören saray

²⁸⁰ Ali Cevad, *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi*, s. 160.

²⁸¹ Ölmez, *Alaylılar ve Mektepliler*, s. 246.

tarafındaki kadınlar çığlık çığlığa kaçıyorlardı. Bu sebeple Sadrazam ve Harbiye Nazırı saraya çağırılmış ve Arnavut Taburunun tamamen intizamının bozulduğu ve saray içinde kan dökülmesine lüzum olmadığı belirtilmişti. Ayrıca Mahmut Muhtar Paşa'nın tekrar etmekte olan şiddetli davranışlarından bir örnek teşkil eden bu hadise Sadrazam Hilmi Paşa ve Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa tarafından kınanmıştı. Toplar ve askerler geri çekilmiş ve Arap ve Arnavut taburları Taşkışla'ya nakledilmişti. Ve sonunda Arnavut Taburları Rumeli cihetine nakledildi.²⁸² Bu iki hadisede görülen Mahmut Muhtar Paşa'nın sert tavrı neticesi Hassa Ordusu askerlerinin Paşa'dan ve dolayısıyla Meşrutiyet ve İttihad ve Terakki'den soğuduğu söylenebilir.²⁸³

Tabii olarak bu hadise, o zaman hala Padişah olan Sultan II. Abdülhamid'de derin bir üzüntü ve endişe meydana getirmişti. Sanki kendisini muhafaza ettirmek için bu taburları bulundurduğu iddiasında olanlara cevap vererek “Bu ne garazkârlık. Bu taburları yanımda bulundurma maksadım Arap ve Arnavutların malum hallerini nazara alarak aralarında askerliğin yaygınlaşması için yapılmış bir hamledir. Mevcudu üç yüze ulaşmayan bu taburun sayesinde mi padişahlık edeceğim? Eğer öyle ise lanet olsun o padişahlığa” diyerek mevcut şayialara ve halkın lisanında gıybet edilmesine mani olmak istemişti. Yıldız sarayı muhafazasına memur edilmiş olan Arnavut(fesli) ve Arap (sarıklı) Zuhaf Taburları 30 Mart Salı günü Taşkışla'ya nakledilmiş ve yerlerine Avcı taburları yerleştirilmişti. Ayrıca Arnavut taburu trenle Selanik'e ve Arap taburu vapurla Suriye'ye gönderildi. Akabinde Harbiye nezaretinin vermiş olduğu “memleketlerinde istihdam edilsin” emrine uyulmamış ve taburdaki askerler terhis edilmişti.²⁸⁴

Ayrıca bu Zuhaf taburları meselesi pek çok büyütülmüş ve artık gazetelere kadar sirayet etmişti. *Volkan* gazetesinin 28 Mart 1909 tarihli sayısında “Beşinci Alay namına” imzasıyla, İstanbul'dan uzaklaştırılan Arnavut askerlerinin durumundan şikâyet eden ve hesap soran ve bu Alayın umumen İttihad-ı Muhammedi Cemiyetine iştirak edeceğinden bahseden bir yazının çıktığı görülmüştü.²⁸⁵

²⁸² Ali Cevad, *İkinci Meşrutiyetin ilanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi*, s. 44.

²⁸³ Tursun, “II. Meşrutiyetin İlanı ve 31 Mart Olayı”, s. 28.

²⁸⁴ Ali Cevad, *İkinci Meşrutiyetin ilanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi*, s. 45.

²⁸⁵ Ali Cevad, *İkinci Meşrutiyetin ilanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi*, s. 232.

Görülen o ki 31 Mart olayının birçok sebebi vardır. Bu olaylar da isyanın patlak vermesinde ve İTC'ye karşı tavır alınmasında kesinlikle etkili olmuştur. Zira tüm bu olayların göbeğinde olan Avcı taburları arasında güven bunalımı başlamış ve komutanlarının da dini hallerindeki eksiklik vesaire gibi bir takım sebeplerden dolayı intizam bozulmuştur. Ne kadar hatalı da olsalar sonuçta aynı fırka, alay, tabur veya mangada bulunan bu askerler birbirlerine karşı bir nevi kardeşlik duygusuyla bağlı olurlar. Bu askerliğin tabiatında olan bir şeydir.²⁸⁶ Dolayısıyla önceki Taşkışla hadisesinde olduğu gibi bu meselede de büyük endişe içerisine girmiş olan bu Avcı taburlarının psikolojik bunalımının da sebepler arasına konulmasında fayda vardır.

3.6. Ferah Tiyatrosu Olayı

Mizancı Murad Bey etrafında İTC'ye muhalif bir grup toplanmıştı. Önceden cemiyetin liderliğini yapmış bu deneyimli Jön Türk, ittihatçıların kendisine karşı takındığı tavır sonrası karşıt hale gelmişti. Ali Kemal gibi birçok gazeteciyle yakın ilişkiler kurmuş ve karşıtlığın önemli simalarından olmuştu.

İttihat ve Terakkinin bir dönem liderliğini yapmış ve mülkiyede dünya siyasi tarihi dersleriyle jön Türklere fikri önderlik etmiş ve cemiyetin fikri dünyasına ciddi etki ve katkı sağlamış bulunan Mizancı Murat Bey ve beraberindekilerin bir diğer muhalefet grubu olarak ortaya çıkması önemliydi.²⁸⁷ Mülkiye'de muallimlik yapan Murad Bey diğerleri gibi çok sevilirdi. Bir müddet sonra istibdata fiilen karşı koymak için yurtdışına çıkan Murad Bey'i Abdülhamid türlü vasıtalarla celp edip İstanbul'a dönmeye mecbur etti. Dönmesinde kendisine verilen memuriyet, maaş ve aile özleminin rolü büyüktür. Ancak bu hareketi eski ve yeni mektepliler arasında kendisine duyulan muhabbetin mahvına sebebiyet verdi. Hatta hürriyetin ilanını müteakip Beyoğlu tiyatrosunda Sebahattin Bey konuşurken; "Bir zamanlar hürriyet safında bulunan Murad bey, şimdi düşman safına geçti" dediği zaman Murad Bey müdahale etmek istemiş fakat talebeler hep bir ağızdan "sus, sus, sus, sus!" diye bağırılmışlar ve müdahale edememişti. Murad Bey nihayet hürriyetin ilanından hemen sonra Şuray-ı Devlet üyeliğini bıraktı. Mizanı tekrar çıkardı ve İttihat Terakki

²⁸⁶ Nursi, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 336-337.

²⁸⁷ Süleyman Kani İrtem, *31 Mart İsyanı*, İstanbul: Temel Yayınları, 2003, s. 101.

cemiyetine üyelik başvurusu yaptı. Fakat bu başvuru “Cemiyet tam bir ahenk halindedir. Muhalif sedaları siz icat etmek istiyorsunuz” denilerek reddedildi.²⁸⁸

Beyoğlu hadisesine benzer bir hadisede aynı günlerde Şehzadebaşı’ndaki “Ferah Tiyatrosu’nda” meydana gelmişti. Roma tarihi üzerine bir konferans veren Murad Bey konuşurken, “Ahrarcılar ve İttihatçılar” arasında hadiseler çıktığını ve Murad Bey’in küfür, hakaret ve tehditlerle susturulmak istendiğini, hatta kendisine tabanca çekildiğini aktaran kaynaklar mevcuttur.²⁸⁹ Dönemin yegane şahidi olan gazeteci Münir Süleyman Çapanoğlu 1972 yılında verdiği bir mülakatta bu olaya değinmiştir. Mizancı Murad Bey Romalıların yükselme ve alçalma sebepleri konusunda bir konferans veriyordu. Ancak konferansta İttihad ve Terakki idaresiyle Roma devlet idaresini mukayese ediyordu. Murad Bey’in ittihatçılara karşı eleştirileri şiddetlendikçe cemiyet üyelerinin bulunduğu localardan sesler yükselmeye başladı. Murad Bey konferansa devam edemeyeceğini anlayarak susmuştu. Tam bu sırada dinleyicilerden birisi “Kes sesini! Yoksa keserim!” deyince ortalık karışmış ve kavga çıkmıştı. Tam da bu esnada dinleyicilerin içerisinde bulunan Bediüzzaman Said-i Kürdi bir sandalyenin üzerine çıkarak hitap etmeye başlamıştı. Bu konuşmadan sonra ortam sakinleşmiş ve bir olumsuzluk yaşanmadan dinleyiciler dağılmıştı.²⁹⁰ Ayrıca o zamanlara bizzat şahit olan Bediüzzaman Said-i Kürdi’nin 31 Mart olayından sonraki yargılamaları ironik ve birinci ağızdan kaleme aldığı bir eserinde²⁹¹ bu hadiseden bahisle birçok kez ve farklı yerlerde toplumdaki heyecanı hissettiğini belirtmiş ve bu durumun kendisini korkuttuğunu, cahil halkın siyasete karışarak durumu daha da kötüye sokacağını belirtmiştir. Ayrıca bu heyecanlı durumları kendine özgü bir lisanla teskin ederek Bayezid’de medrese talebelerinin mevlidinde, Ayasofya mevlidinde ve Ferah Tiyatrosu’ndaki Mizancı Murad Bey’e karşı yapılan muameleyi gördüğünü ve bu durumlara müdahale ettiğini belirtmiştir.²⁹²

²⁸⁸ Ali Cevad, *İkinci Meşrutiyetin ilanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi*, s. 204-205.

²⁸⁹ Birol Emil, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: İstanbul üniversitesi Edebiyat Fak. Yay., 1. Baskı, 1979, s. 206-210.

²⁹⁰ Necmeddin Şahiner, *Bilinmeyen Taraflarıyla Bediüzzaman Said Nursi*, İstanbul: Nesil Yayınları, 2016, s. 35.

²⁹¹ Nursi, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 118.

²⁹² Nursi, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 123.

Murad Bey'in İttihatçılarla alakalı müsbet görüşlerini bizatihi ittihatçıların kendileri de gayet net biliyorlardı. Ancak hem bildikleri hem de ciddi rahatsızlık duydukları nokta ise Murad Bey'in "Meşrutiyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki ya kenara çekilmeli ya da idareyi bizzat eline almalı" fikri idi. Bunu yapmayan cemiyet ülkeyi bir gölge oyunu gibi idare ediyor ve bu durum da çeşitli şikâyet ve sorunlara sebep oluyordu.²⁹³

İttihat ve Terakki Cemiyetinin Murad Bey'e karşı bu sert ve şiddetli tutumunun elbette bazı sebepleri vardı. Birincisi ve en önemlisi de (yukarıda zikredildiği gibi) Murad Bey'in önceki yıllarda cemiyetten ayrılması ve Padişahın verdiği makamları kabul etmesi hadisesidir. Diğerisi ise Meşrutiyetten sonra gazetesinde sürekli Abdülhamid hayranlığını ve cemiyetin ona şükran borçlu olduğunu yazmasıydı. Üstüne üstlük bir de cemiyete tekrar üye olmak istemiş ancak bu isteği cemiyet tarafından reddedilmişti.²⁹⁴

Murad Bey'in karşıt tutumunun ve gazetesindeki yazılarının karşıt toplumsal hareketler üzerinde belirleyici bir etkisi olmuştu. Özellikle basının birlikte karşıt tutumunda önemli rol oynamıştır. Ferah tiyatrosu hadisesi de büyük bir gerilime sebep olmuştur.

3.7. Hasan Fehmi Bey'in Katli Hadisesi

Meşrutiyet veya İttihad Terakki Karşıtı gazeteleri hatta muhalefet cephesinin tümünü birleştiren en büyük tek bir hadise vardı o da Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi hadisesiydi. Bu "Hasan Fehmi Bey'in" katli meselesi 31 Mart hadisesinde büyük bir amil olmuştu ve dönemin şartlarına bakıldığında büyük bir infial meydana getirdiğini görülmektedir. Hasan Fehmi Bey²⁹⁵ uzun müddet Mısır'da Abdülhamid idaresine karşı mücadele etmiş birisiydi. Hasan Fehmi Bey Teselya Arnavutlarından zengin bir aileye mensuptu. Mülkiye eğitiminin ardından Jön Türkler âlemine katılmış ve önce Paris sonrasın Mısır'a giderek "Emel" isimli bir gazete çıkarmıştır.²⁹⁶ Hasan Fehmi'nin öldürülmesi hadisesi üzerine yeterli tetkikat

²⁹³ Tursun, "II. Meşrutiyetin İlanı ve 31 Mart Olayı", s. 15.

²⁹⁴ Karabekir, *İttihad ve Terakki*, s. 346

²⁹⁵ Katledilişinden sonra *Serbesti* gazetesinde yayınlanan fotoğrafı için bkz. (EK-1).

²⁹⁶ Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", s. 3.

yapılmamış, katiller tutuklanmamıştı.²⁹⁷ Durumun hassasiyetini anlayan ve bu durumun ülkede isyana varıncaya kadar bir takım olayları doğurabileceğini idrak eden nadir kişilerden biri olan Hüseyin Cahit ise *Tanin*'deki köşesinde “ya şehid-i hürriyet Hasan Fehmi'nin katilini bulmalı, ya da bilinen beş kişiyi vatan haricine çıkarmalı” diyordu. Cenaze merasimi o kadar uzun ve büyüktü ki bir ucu Sultan Mahmut türbesinde diğer ucu ise postane tarafındaydı.²⁹⁸ Cenaze töreni adeta bir gövde gösterisine dönüşmüştü. Aynı günlerde *İkdam* Gazetesi 40.000 kişilik bir kitleden bahsediyordu.²⁹⁹ Ulemeden ve *Volkan* yazarlarından Said-i Kürdi “Divan-ı Harb-i Örfi” adlı eserinde 31 Mart İsyanı'nın nedenlerini sıralarken nedenlerden biri olarak da “Pek çok büyütülen Hasan Fehmi Bey'in katilini meydana çıkarmaktır” ibaresini düşmüştür.³⁰⁰ Hasan Fehmi Bey'in katli hadisesi üzerine, katillerini ortaya çıkarmak için 7 Nisan Çarşamba günü Meclis-i Mebusan'da soru önergesi verilmesi kararlaştırıldı. Ve akabinde Darü'l-Fünun talebeleri şehrin önemli noktalarında ve Meclis önünde protesto gösterileri düzenledi.³⁰¹ Akabinde Hasan Fehmi Bey taraftarlarınca yani fail-i meçhullerin artmasından rahatsız olan ve siyasi baskının kırılmasını isteyenler büyük bir cenaze töreni düzenlediler; ancak bu cenaze töreni adeta bir gövde gösterisine dönüştü. Bu törene medrese öğrencilerinin ve diğer mekteplerde eğitim gören öğrencilerin, ulemanın ve siyaset olarak İttihat ve Terakki sine muhalif grupların ve gazetecilerin yoğun bir şekilde katıldıkları görülmüş olması siyasi iradeyi temsil eden, dahası Meşrutiyet'in ilan edilişinde ana güç unsuru olan İttihat ve Terakki Cemiyet'i nezdinde tepkilere yol açmıştı.³⁰²

Gazetelerde infial meydana gelmişti. Gazete isminin hemen altına *İkdam* şu ifadeleri düşüyordu “Ömrünü menfalarda geçirmiş evlad-ı hürriyetten Hasan Fehmi Bey'in ruhuna Fatiha”.³⁰³ Yine *İkdam* Gazetesi'nin 8 Nisan 1908 Tarihli sayısında Ali Kemal'in “İlk kurban” başlığıyla yayımlanan yazısında Hasan Fehmi Bey'i açıkça kimin öldürdüğünü belirterek İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni hedef

²⁹⁷ Kuran, *Osmanlı imparatorluğunda inkılap hareketleri*, s. 510.

²⁹⁸ Birinci, “31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu”, s. 3.

²⁹⁹ Akşin, *31 Mart olayı*, s. 49.

³⁰⁰ Nursi, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 133.

³⁰¹ Ali Cevad, *İkinci Meşrutiyetin ilanı ve Otuz Bir Mart hadisesi*, s. 233; Sina Akşin, *31 Mart olayı*, s. 49.

³⁰² Ali Cevad, *İkinci Meşrutiyetin ilanı ve Otuz Bir Mart hadisesi*, s. 233.

³⁰³ *İkdam*, S.5341, 7 Nisan 1908,s. 1.

gösteriyordu. Ve sadece Hasan Fehmi'nin değil kendilerinin de defalarca tehdit mektupları aldıklarını ve bu şekilde hareket edenlerin nihayet neticeye ulaştıklarını söylüyordu. Ve daha da ötesinde bu tür suikastların halkın gözünü açacağını ve hakikatin ortaya çıkacağını söylüyordu.³⁰⁴ *Serbesti*³⁰⁵ Gazetesi ise 8 Nisan 1908 tarihli sayısının ilk sayfasını tamamen boş bırakarak sadece “*Serbesti*-i matbuatın ilk kurbanı, ömrünü menfalarda geçirmiş olan evlad-ı hürriyetten Hasan Fehmi Bey'in ruhuna Fatiha” cümlesini kullanmıştı.³⁰⁶ Yine *Serbesti* Gazetesi'nin aynı günkü sayısının ikinci sayfasında Hasan Fehmi Bey'in bir portresiyle beraber katl olayı uzun uzadıya anlatılmış ve açıktan İttihad ve Terakki'ye yüklenilmiştir. Bu arada mecliste yaşananlarla alakalı da bilgi verilerek başta İsmail Kemal Bey olmak üzere Zohrab Efendi'nin de aralarında bulunduğu mebuslar heyeti bizzat icray-ı kuvvet yani yürütme gücü olarak İttihatçılardan bir açıklama ve konunun aydınlatılmasını istemiş, ancak durumun hassasiyeti göz önüne alınarak cenaze merasimin sonrasına ertelenmiştir.³⁰⁷

3.7. 31 Mart Olayı

Hareket Ordusu'nun Çatalca sırtlarına gelene kadar ki dönemi “İsyanın ilk dönemi” olarak niteliyoruz. Bu dönemde basının tutumu toplumsal kitleleri olumsuz yönde etkilemişti. İsyan eden askerlerin basından güç aldığı düşünüldüğünde muhalif hareketlerin ne derece birleştiği daha iyi anlaşılabilir. İsyanın ilk anlarında meclis kan dökülmesini engellemek amacıyla elinden geleni yapmış, ancak askerlerin nazırlardan birini ve Arslan Bey'i öldürmesi sonrası durum daha da karışmıştır. Birinci Ordu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa olaya müdahale etmekte hayli geç kalmıştı. Müdahale etmek istediğinde ise hükümet buna izin vermemişti. Bunun sebebi ise olayların vahim noktaya gelme riskidir.

3.7.1. Meşrutiyet Karşıtlığının 31 Mart Olayı'nı Doğurması

31 Mart Olayı'nı konumuz açısından değerli kılan şey, iktidar ve toplumsal muhalefet arasındaki ilişkileri ve bunun sonuçlarının bir izdüşümü olması bakımında

³⁰⁴ *İkdam*, S.5341, 7 Nisan 1908,s. 1.

³⁰⁵ Hasan Fehmi Bey'in katlinden sonra çıkan gazetenin sureti için bkz. (EK-2).

³⁰⁶ *Serbesti*, S.142, 8 Nisan 1908, s. 1.

³⁰⁷ *Serbesti*, S.142, 8 Nisan 1908, s. 1.

saklıdır. Olayın sebepleri ve sonucunda ulaşılması istenilen netice bir bütün olarak ele alınmadığı takdirde, 31 Mart Olayı'nın doğru ve bilimsel bir analizinin yapılması hayli zor olacaktır. Olaylara İslami ve dine yakın çevrelerin karışmış olması ve dine ait bazı kavramların-Şeriat gibi- kullanılması, isyanın irticai bir kalkışma olduğunu iddia edebilmek için yeterli değildir. İsyân dinsel kavramlar ve dokular taşımakla birlikte, dini bir tepkiden çok iktidar-muhalefet ilişkileri ve toplumsal karşıt kitlelerin heyecana getirilmesi ve ilk altı gün yani Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelişine kadar olan kısımda basının isyanı besleyen yaklaşımları açısından değerlendirilmesi gereken toplumsal ve karmaşık tarihsel bir olaydır.³⁰⁸

Meşrutiyetin ilanından sonra ortaya çıkan yenilikçi akım alaylı askerleri hedef haline getirmişti. Buna karşın alaylı askerler arasında mekteplilere karşı olan düşmanlık apaçık görünmeye başladı. Muhakkak ki tensikat çalışmalarının sonuçları bazı küçük sayılabilecek olaylarla sınırlı kalmadı. En büyük rahatsızlık 31 Mart Olayı'nda görüldü. Meydanlarda “Mektepli Zabit İstemeyiz” sloganları atılıyordu. Gazetelerde üstü kapalı tehditler başlamıştı. Olaylardan kısa süre önce *Volkan* gazetesine “Bir zabit” imzalı gelen mektupta Vahdetî'ye hitaben açık tehdit ediliyor ve kendisinin öldürüleceği söyleniyordu. Vahdeti de bu yazıya cevap verince ortam iyice gerginleşmişti. Bediüzzaman Said-i Kürdi de, “Biraderim Derviş Vahdeti Bey'e” başlığıyla yazdığı köşe yazısında “Edipler edepli olmalıdırlar. Hem de edep-i İslamiye ile müteeddip olmalıdırlar” diyerek sakin olmasını ve olayları daha da büyütmemesini istiyordu. Bunun üzerine ise *Volkan*'da alaylı-mektepli birlikteliğine vurgu yapan yazılar çıktı.³⁰⁹

Olayın çıktığı günlerde siyasal kamplaşmaların yoğun ve çok yönlü oluşu, her kesimin kendi 31 Mart'ını oluşturmaya yola açmıştır. İsyân günlerinde oluşan kaotik yapı tüm kesimleri farklı beklentiler içerisine sokmuştur. Örneğin Abdülhamid temelinden sarsılan siyasi duruşunu ve gücünü tekrar kazanmak, siyasi muhalif kesimler İttihatçıları sindirerek baş aktör olmak, azınlık unsurlar ulusalcı emellerini başarıya ulaştırmak, İttihad ve Terakki iktidara giden yoldaki tüm engelleri temizlemek, askerler, medrese öğrenciler, ulema ve tensikat mağdurları ve

³⁰⁸ Hocaoglu, *II. Meşrutiyet'te İktidar Muhalefet İlişkileri*, s. 118.

³⁰⁹ Ölmez, *Alaylılar ve Mektepliler*, s. 245-247.

memuriyet kazanamayan Jön Türkler ise eski güçlü konumlarını tekrar kazanmak ve bunu kalıcı kılmak adına isyan ortamını bir fırsata dönüştürmek istemişlerdir.³¹⁰

Osmanlı Devleti'nde değişen siyasi yapı -hatta bu duruma rejim değişikliği de diyebiliriz- beraberinde birçok toplumsal ve siyasi sorunu da ortaya çıkarmıştı. Taşların yerli yerine oturması hadisesi elbette ki kolay bir iş değildi. Uhuvvet, hürriyet, *Serbestiyet*, müsavat vb. kavramlar yeni kurulan sistemin temel argümanlarıydı.³¹¹

Tarihsel süreç içerisinde 31 Mart İsyanı'ndan önce ortaya çıkmış isyanlar askeri ve siyasi çatışmanın bir sonucuyken "31 Mart Vak'ası'nın" hangi sebeplerle ve kim veya kimler tarafından çıkarıldığı hala bilinmezliğini korumaktadır. Özellikle "alaylı subayların" isyandaki işlevsel rolü ve isyana katılan halk tabakalarının çeşitliliği açısından özellikle Osmanlı tarihi içerisinde eşine rastlanması hayli zordur hatta bu açıdan benzersizdir. Özellikle "Şeriat" kelimesinin isyancıların ağzından düşmemesi fakat buna karşılık "Şeriat" ile alakalı temelde fazla istekleri olmaması, kelimenin anlamında isyan temelinde bir kayma yaşatmış ve karmaşık hale getirmiştir. Olayları döneminin şartlarında değerlendirmenin daha isabetli olacağı aşîkârdır.³¹² Genelde yüzeysel bir şekilde "İrtica" hareketi olarak değerlendirilen bu olay, gerçekte ittihatçıları devirmeye yönelik kötü organize edilen-hatta edilemeyen- ve ne olduğu tam belirmemiş askeri bir isyan olarak karşımıza çıkmaktadır.³¹³

Hadisenin hazırlanışı ve gelişimi kronolojik olarak hala tam ortaya çıkarılabilmiş değil. Bunun yanında sebepleri açısından aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Zira bilgiler çok dağınık, mahkeme tutanakları ve yargılamalar çok karışık, hatıra niteliğindeki eserlerin çoğu taraflı olsalar da olayın gelişimi ve sebepleri az çok bellidir. İsyan -o gün ki ismiyle irtica deniliyordu- her ne kadar askeri bir kimlik taşısa da isyana katılan ve teşvik eden veya en azından durdurma girişiminde bulunmayanların çok farklı kesimlerden oluşu ve Jön Türklerin daha doğru ismiyle İttihad ve Terakki'nin bu olayı bir iç siyaset malzemesi olarak II. Abdülhamid'e karşı kullanmaları durumu, bu hadiseyi salt askeri bir isyan olmaktan

³¹⁰ Hocaoglu, *II. Meşrutiyet'te İktidar Muhalefet İlişkileri*, s. 118.

³¹¹ Alkan, *II. Abdülhamid ve Jön Türkler*, s. 30.

³¹² Yıldız, "31 Mart İsyanı", s. 3-4.

³¹³ Turgut, *Siyasal Muhalefet*, s. 293.

çıkarmıştır. Hadisenin şüyuundan sonra gözler merkezi Edirne olan ikinci orduya çevrilmişti. Zira hem İstanbul'daki Hassa ordusunun talim cihetinin yüksek olması hem de Avcı taburlarının Makedonya'nın seçkin birlikleri içinden seçilmesi ve bunların birçoğunun isyana dâhil olmaları durumu daha nazik hale getirmişti. Tüm bu sebeplerden dolayı herhangi bir şekilde ikinci ordunun isyana dâhil olması durumunda İttihat ve Terakki'nin İstanbul hayalini neredeyse imkânsız kılacaktı.³¹⁴ Buna karşın isyanın ilerleyen günlerinde 2. Ordu kumandanı Ferik Salih Paşa'dan Hareket Ordusuna bir telgraf geldi. Mahmut Şevket Paşa'nın Babıali'ye yaptığı teklifler aynen kabul ediliyor ve vatanın kurtuluşu için gerekli olan örfi idarenin başına deha ve iktidar sahibi Mahmut Şevket Paşa'nın geçmesi isteniyordu. Tabii bu durum İttihatçıları bir hayli rahatlatmıştı. Ancak Salih Paşa'nın belirttiği bir başka önemli husus vardı. Bu husus da, Hareket Ordusu'nun ne Ahrar Fırkasına ne de İttihad ve Terakkiye yakın durmamasını isteyişiydi. Bu durum cemiyete farklı çevrelerden gelen baskı unsurunun örneklerindendi.³¹⁵

3.7.2. İsyana Giden süreçte Askerlerin Durumu

Meşrutiyet rejimini korumakla vazifeli Avcı taburlarının durumu daha da ilginçtir. Zira hem korumakla yükümlü oldukları meşrutiyet, hem de o rejime isyan ikisi bir araya gelmesi pek mümkün gözükmemektedir.³¹⁶ Aslında isyan günü meclisin basılmasına ve orada ulemanın bir kısmı tarafından irad edilen beyanlara bakılırsa sanki meşrutiyet rejimiyle isyancıların bir sorunu varmış gibi durmaktadır. Ancak mecliste “söz ulema-i kiram hazeratınındır” denildiğinde tüm askerlerin, Mebusanın ve ulemanın şaşırdığı bir ortamda Rasim Efendi kürsüye çıkmıştı. Ve asıl önemli nokta kurduğu ilk cümlelerin “askerler Meşrutiyet aleyhinde değiller. Onun

³¹⁴ Mustafa Ragıp Esatlı, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar perdesi*, 1. Basım, İstanbul: Örgün yayınevi, 2004, s. 22.

³¹⁵ Akşin, *31 Mart olayı*, s. 230.

³¹⁶ Ali Haydar Midhat Avcı taburlarının saray tarafından kandırıldığını iddia etmektedir. Ayrıca Vahdeti'ye yüklenerek diğer softa ve medreselilerin Vahdeti tarafından kandırıldığını söylemiştir. İttihad ve Terakki'ye de değinerek, daha birkaç ay öncesine kadar göklere çıkarılan cemiyetin şimdi geldiği durum fenalığından bahsetmiştir. (Ali Haydar Mithat, *İlk Hatıralarım*, İstanbul: Güler Basımevi, Galata, 1946, s.207-208).

korunması için yemin ettikleri Kanun-u Esasi dairesinde isteklerinin yerine getirilmesini istemektedirler” olması bu konuyu daha da ilginç hale getirmektedir.³¹⁷

İsyandan önceki yoğun tartışma konularından biri de Avcı taburlarının durumudur. Meşrutiyeti korumak için getirilen ama sanki İTC’nin muhafızıymış görüntüsü verilen Avcı taburları gazetelerde tartışma konusu olmuştu. Muhafif gazetelerde “Avcı taburlarının” asla bir cemiyete tabi olmayacağını ve bunu mesleğine yakıştıramayacağını belirtiyorlardı. Aslında bunun altında yatan ana tez, meşrutiyeti getirenin millet mi olduğu yoksa İTC’nin mi olduğu sorusuna verilen cevapların farklılığıydı.³¹⁸

3.7.3. İsyancıların İstekleri

Ancak II. Abdülhamid’in Mabeyn Baş Kâtibi Ali Cevad Bey’i isyancıları teskin için onlarla meclis çevresinde konuşmaya göndermesi³¹⁹ vesilesiyle ortaya çıkan bilgilere ve diğer kaynaklara bakılırsa, isyancıların isteklerinin ve bu hadiseyi ortaya çıkaran sebeplerin şunlar olduğu söylenebilir:

İsyana katılanların yüzde doksanı İttihat ve Terakki aleyhinde aynı zamanda onların tahakkümü ve istibdatı aleyhinde idi.

Fırkaların münakaşa aracı olan vekilleri değiştirmek asıl maksatlarıydı.

Mazlum olarak gördükleri II. Abdülhamid’in iktidardan geriye çekilmişliğini engelleyerek onu tekrar aksiyoner bir hale getirmek,

Askerlik hislerine aykırı ve edep dışı bazı yayınları engellemek,

Pek çok büyütülen Hasan Fehmi Bey’in katilini ortaya çıkarmaktı.

Kadro haricine çıkarılanların(tensikat) ve alay zabitlerinin mağduriyetlerini gidermekti.³²⁰

³¹⁷ Alkan, *Selanik İstanbul’a Karşı*, s. 180.

³¹⁸ Volkan, S.81, 22 Mart 1909, s. 2.

³¹⁹ Ali Cevad, *İkinci Meşrutiyetin ilanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi*, s. 67.

³²⁰ Döneme şahitlik eden ve Cumhuriyet döneminde de önemli isimlerden biri olan ulemadan Elmalılı Hamdi Yazır anılarında “Kadro haricine çıkarılan askerler” meselesini saymıştır. Bunun yanında kabinenin değiştirilmesi, bazı subayların -ki bunlar muhtemelen İTC’ye mensup subaylardı- değiştirilmesi, şer’i hükümlerin icrası ve milletvekillerinden birkaç kişinin ihraç edilmesi gibi maddeleri de eklemiştir. (Yazır, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Makaleler*, s.106). Alaylı zabitlerden kadro haricine çıkarılan toplamda 1400 alaylı askerin iade istekleri için bkz. Ölmez, *Alaylılar ve Mektepliler*, s. 247.

Meşrutiyet'in getirmiş olduğu hürriyet ortamının ahlaksızlık yönünde genişlemesini engellemek ve hürriyeti İslami edeple sınırlamak.³²¹

Avamın İslami siyasetten addettiği “kisas ve kat’-ı yed”(el kesme) haddini icra etmekte.³²²

Yukarıda ifadesini bulduğu üzere temelde sistem aleyhinde olan bir hareket tanımlaması yapabilmenin oldukça zor olduğu bir olaydı 31 Mart Vak’ası. Ayrıca ciddi bir entelektüalizme dayandığını ortaya koyacak ciddi belgeler, gazeteler veya kitaplar da mevcut değildir. *Volkan* gazetesinde çıkan makaleler veya alaylı zabitlerin veya er-erbaşın şikâyet mektupları gibi örnekler böylesine büyük çaplı bir isyanı açıklamak için yeterli delil sağlayamayabilir. Üç-beş şikâyet erbabının böylesine bir devî doğurması da oldukça zordur. Ne var ki ordudan atılan ve binlerle ifade edilebilecek alaylı zabitlerin umumi rahatsızlığının manevi şahsiyetinden özellikle Taşkışla başta olmak üzere birçok ordu merkezlerinde inanılmaz bir huzursuzluk doğmuştu.³²³ Taşkışla’nın bu hale gelmesi elbette ki bir iki günde oluşmuş bir durum değildir. Bilindiği üzere tarihi hadiseler “dikine ve yatay” olmak üzere iki şekilde meydana gelir. Yatay şekilde tarihi olayların pek de medar-ı itibara alınmayan sebepleri ve kökenleri oluşurken, dikine oluşan durumda tarihi olayların kendisi meydana gelir. Yani birbirinden bağımsız görünen olaylar “yatay” bir şekilde alttan alta birbirleriyle bağ kurar ve “dikine” oluşacak olan olayın kendisini hazırlar.³²⁴ 31 Mart olayı da tam da bu şekilde birbirine yatay gelişmeler sonucu ortaya çıkmıştı. Özellikle tespit edilebilen Edirne, Taşkışla, yıldız gibi hadiseler bir nevi yatay gelişmeleri oluşturmuştu.

Tüm bu itici güçler dışında belki de bu hareketi kitlesel bir hüviyete sokacak temel sebep ve tüm muhalefetin üzerinde birleştiği konu tensikattı. İttihad ve Terakki’nin memurlar için başlattığı “tensikat” uygulamasının bir sonucu olarak II. Abdülhamid dönemi memurları ve devlet adamları jurnalci, rüşvetçi ve hırsızlık iddiasıyla tasfiye edilmekte ve görevden alınmaktaydı. Ancak binlerce kişiyi kapsayan ve çoğunu işinden eden bu olay itiraz ve şikâyetlerin ayyuka çıkmasına ve

³²¹ Sefahat, zevk ve eğlenceye aşırı derecede düşkünlük, akılsızlık, har vurup harman savurma anlamlarına gelir. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 14. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1993, s. 928.

³²² Nursi, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 133.

³²³ Ölmez, *Alaylılar ve Mektepliler*, s. 247.

³²⁴ Alkan, *II. Abdülhamid ve Jön Türkler*, s. 20.

bir “mağdurlar kitlesinin” oluşmasına neden olmuştu.³²⁵ Zaten daha sonradan 31 Mart günü meclise giren isyancıların sıraladığı üç beş ana maddeden birisi de bu tensikat durumuydu.³²⁶

İsyandan bir gün önce *Volkan*daki köşesinde Derviş Vahdeti halkı galeyana getiren yazılar yazıyor, kesinlikle istibdata boyun eğilmemesi gerektiğinden ve milli haysiyetimizi payımal ettirmememiz gerekir diyordu.³²⁷ Bilindiği üzere bu tarihten beş gün önce Hasan Fehmi Bey katledilmiş ve İstanbul’da bir infial meydana gelmişti.³²⁸ Zaten Derviş Vahdeti’nin yazısının üst başlığı “Teskin-i Helecan Emr-i Muhal” idi. Daha önce Hüseyin Cahit’in de köşesinde bahsettiği beş kişiyi³²⁹ Vahdeti’de dile getiriyor ve bunlara “Şeref sokağı sakinleri” olarak hitap ediyordu. Ayrıca belirttiği başka önemli hususlarda vardı. Şeriat kuvvetiyle İttihad ve Terakki’nin iş gördüğünü söylüyordu ve İslam’dan aldığı güçle Meşrutiyet’i ilan ettiğini ve Şeref sokağının da bu şekilde türediğini söylüyordu. İşi daha da ileri götürerek Abdülhamid’in istese Şeref Sokağı sakinlerini daha Paris’te, Mısır’da öldürtebilirdi diyerek kökeni askeriye dayanan İttihad ve Terakki’nin daha da militarist güdülerinin galeyana gelmesine sebebiyet veriyordu.³³⁰

3.7.4. 31 Mart Vakasında Ulema

Klasik dönem Osmanlı yüksek eğitim kurumu olan medreseler tarihi süreçte değişime başlamıştır. Özellikle batılılaşma faaliyetleri sonucu batı tarzı modern eğitim kurumlarının kurulması sonucu medreseler sadece dini ilimlerin okutulduğu bir okul haline gelmişlerdi. Kadim gelenekte talebeler askerlikten muaf tutuluyorlardı. Ancak samimi talebelerin yanında bir de sırf askerlik hizmetinden kaçmak için burada bulunanlar da vardı. İlmiye öğrencileri askerlikten istisna edilmişlerdi. Bu nedenle birçok taşralı genç askerlik yapmamak için medrese öğrencisi oluyordu.³³¹ Medreselerde ciddi manada öğrenci yığılması oluyordu. Bu duruma bir de aylardır bitirme imtihanlarının yapılmaması eklenince sayı daha da

³²⁵ Çakır, “Hüseyin Cahit”, s. 19.

³²⁶ Nursi, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s. 133.

³²⁷ *Volkan*, S.102, 12 Nisan 1909, s. 1.

³²⁸ *Serbesti*, S.142, 8 Nisan 1909, s. 1.

³²⁹ Birinci, “31 Mart Vak’ası’nın Bir Yorumu”, s. 3.

³³⁰ *Volkan*, S.102, 12 Nisan 1909, s. 1.

³³¹ Duman, “II. Meşrutiyet’e tepkiler”, s. 80.

artmıştı. Meşrutiyet sonrasında hükümet bu konuyu gündemine almış ve bir an önce imtihanların yapılması ve bunda başarılı olamayanların askerliğe alınması için girişimde bulunmuştu. Bu durum “Softa” tabir edilen talebeleri ciddi rahatsız etmiş ve “Bela” addettikleri askerliği başlarına saran “Hükümete ve rejime” düşman kesilmişlerdi. O günlerde Fransa’nın İstanbul sefiri olan Boppe’un belirttiğine göre, “Medrese talebeleri için sınav zorunluluğunun konulmasının softalarda hoşnutsuzluk meydana getirdiğini ve bu durumun 31 Mart İsyanı’nda önemli bir sebep olmuştu.”³³² Ayrıca sınavlara kimlerin gireceği tam bilinemiyordu yani bir karışıklık vardı. Sadece bu sene medreselere dâhil olanlar mı, yoksa daha önceki yıllarda mezun olanlarda mı sınav olacağı tam belli değildi.³³³ Mitinglerle ve gazetelere yazılan mektuplarla bu durumu protesto ettiler. Talebeler imtihanların tehiri için 27 Şubat 1909 günü Bayezid Camii’nde bir miting organize ettiler.³³⁴

Bu durum zaten muhalefete yatkın olan ilmiye talebeleri harekete geçirmiş oldu. Bir cemiyet halinde teşkilatlandılar. Talebelerin teşkilatlanma alanları ekseriyetle üç cemiyet altın ada oldu. Birincisi Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye’dir. Tüm medrese talebeleri kuruluşundan itibaren bu cemiyetin doğal üyesi sayılmış ve gizli tutulması şartıyla üyelik kartı verilmiştir.³³⁵ İkincisi İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti ve *Volkan* Gazetesi altında daha doğal ve teşkilatsız bir toplanma alanı bulmuşlardı. Üçüncüsü belki de aralarında 31 Mart İsyanı’na açık destek veren tek cemiyet diyebileceğimiz El-İslam Cemiyeti’ydi. Aynı isimde bir de gazetesi vardı ve gazetenin başyazarı da “Adanalı Hayret” isminde birisiydi.³³⁶

El İslam gazetesinin tutumuna bakıldığı zaman İttihad ve Terakkiye Cemiyetine “İstila edici bir cemiyet, eşkıya cemiyet”(Cemiyet-i Müstevliye, istila edici eşkıya) tabirleriyle yüklendiğini görüyoruz. Yazıyı yazan ise gazetenin başyazarı Adanalı Hayret isminde birisiydi.³³⁷ El-İslam gazetesi isyandan çok kısa bir süre önce çıkmaya başlamış ve 17 Nisan 1909 tarihine kadar sadece beş sayısı çıkmıştı. İsyandan sonraki tutumunda da fazla bir değişiklik olmayan gazetenin ilk

³³² Alkan, *Selanik İstanbul’a Karşı*, s. 86-87.

³³³ *Volkan*, S.85, 26 Mart 1909, s. 3.

³³⁴ *Volkan*, S.36, Şubat 1909, s. 1.

³³⁵ Ayhan, “Cemiyet-i İlmiyye-i İslamiye”, s. 332.

³³⁶ *El-İslam*, S.5, 4 Nisan 1335/17 Nisan 1909, s. 1.

³³⁷ Akşin, *31 Mart olayı*, s. 162.

üç sayısının da “Meşrutiyete” muhalif bir tutuma rastlanmamaktadır. Özellikle 4. ve 5. Sayılarında ciddi anlamda isyana destek veren yazılar vardır. İsyandan dört gün sonra çıkan 5. Sayısında 31 Mart İsyanı için “Hadise-i Hayriye-i Ahire” ifadesi kullanılıyordu. Bunun yanında ise “İsyancılara” hitap ediyor ve “Hem Şeriat diye bağırıyorsunuz, milletin kurtarıcısı olduğunuzu söylüyorsunuz, hem de şeriata zıt hareket ediyorsunuz” diyerek isyancılara yükleniyordu. Buradan anlaşıldığına göre muhtemelen “Askerlerin” bazı taşkınlıkları olmuştu ve gazete buna temas ediyordu.³³⁸

Meclise gelenlerden tanınmış şahsiyetler arasında; Fetvaemini Halil Hoca, ders vekili Halis Efendi, mahkeme-i temyiz azası Haydar Efendiyi sayabiliriz. Kürsüde ilk konuşmayı Beyazıt dersiamı Rasim Efendi yaptı. 29 yaşındaki bu genç şahsiyeti meclise irad ettiği tehditkâr cümlelerin ötesinde ehemmiyetli kılan bir başka durum da El-İslam cemiyeti kurucusu ve el-İslam dergisi kurucusuydu. Yani isyanın İslami bir nitelik kazanmasında ve “Şeriat” isminin ön plana çıkmasında, askerlerin ve isyancıların çok farklı sebepler altında bahane ettikleri şeriat kelimesinin sürekli vurgulanması yanında Rasim Efendi ve benzeri kadrolu ulemanın ve El-İslam Gazetesi isminin mühim bir yeri vardır.

İsyanda çokça adı geçen isimlerden Derviş Vahdeti hakkındaki bazı değer yargılarına rağmen isyanın çıkmasından az bir zaman öncesine kadar gazetede siyasî veya dinî irticaya, halkı yahut askerleri doğrudan tahrik eden bir yazıya rastlanmamakta, aksine hemen her sayıda bu yöndeki sözlerin ve davranışların aleyhine yazılar bulunmaktadır. Ancak dini hafife alan ve namaza izin vermeyen İttihatçı subaylardan şikâyet eden er mektuplarının gazetede yayımlanması ve onlara arka çıkılması daha sonra bu şekilde yorumlanmıştır.³³⁹ Bazı yazılarında da “Şeref sokağı sakinleri” olarak nitelediği ve kendince izan ettiği bazı komiteci ve müstebit İTC mensuplarına dokunmuştur. İki kısma ayırdığı İTC’nin gerçek ve samimi üyelerinin önceden Selanik’te bulunduklarını şimdi ise Manastır’da bulunduklarını ve gerçek hürriyetçilerin bunlar olduklarını belirtmiştir.³⁴⁰

³³⁸ *El-İslam*, S.5, 17 Nisan 1909, s. 1.

³³⁹ Düздаğ, “İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti”, s. 123-125.

³⁴⁰ *Volkan*, S.81, 22 Mart 1909, s. 1.

İttihad-ı Muhammedi cemiyeti mensubu ve *Volkan*'ın yazarı ve dönemin önemli âlimlerinden olan Said-i Kürdi(Nursi) ise, isyan sırasında “İtaati, intizamı ve meşrutiyeti” muhafaza gerekliliğine dair askere nutuklar vermişti. Başlangıçta o da tevkif edilmiş ve Divan-ı Harb-i Örfiye çıkarılmış ancak maksadının meşrutiyete hizmet olduğu anlaşılınca beraat etmişti.³⁴¹

Ulemeden olan Said-i Kürdi'nin(Nursi) meşrutiyeti ve ittihad-ı Muhammedî cemiyetini tarifi ve cemiyete ne için dâhil olduğunu Divan-ı Harb-i Örfi isimli kendi kitabındaki Divan-ı Harp savunmasındaki konuşmasında İMC ile ilişkisini anlatmıştır.

İMC isminde bir cemiyet kurulduğunu işittiğini ve bu mübarek ismin altında bazı kişilerin yanlış hareketleri meydana gelmesi ihtimalinden son derece korktuğunu ifade etmiştir. Sonra aldığı başka haberlere göre, Süheyl Paşa ve Şeyh Sadık gibi mühim ve güvenilir insanların sadece ibadet ve sünneti ihya etmek suretine bu cemiyeti çevirmişler. Ve siyasi cemiyetten alakalarını kesmişler. Ancak kendisini tekrar bir korku sardığını belirtmiştir. Gerekçe olarak ta, “Çünkü bu isim umumun hakkıdır, sınırlandırma kabul edemeyeceğini” göstermiştir.³⁴²

Ulema esasen meşrutiyet muhalifi değildi ama İttihat ve Terakkiye karşı bir duruşu olduğu söylenebilir. Bunun için de bazı gerekçeleri vardı. Tanzimat'tan beri ulemanın ve medreselerin durumu, modern eğitim veren kurumlara ve mezunlarına göre bir hayli cephe kaybetmişti. Ayrıca Abdülhamid, amcasının³⁴³ tahttan indirilişinde oynadıkları rol dolayısıyla medreseleri ve diğer dini kuruluşları baskı altında tutmuş ve bu sebeple softalar sefil bir hayat ve yıkık dökük köşelerde yaşamaya mahkûm olmuştu. Bu sebeple ulema istediği gibi yazıp çizdiği ve görüşlerini ifade edebildiği için hürriyeti desteklemişti. Ancak meşrutiyet düzenindeki diplomalı egemenliğinden şiddetle rahatsızlardı, zira laik gidişatı

³⁴¹ Alkan, Selanik İstanbul'a Karşı, s.180.

³⁴² Nursi, *Eski Said Dönemi Eserleri*, s.123-124.

³⁴³ Ali Haydar Mithat hatıralarında Sultan Abdülaziz'in “hal” edilişinin Abdülhamid üzerindeki tesirini izah ederken şunları demiştir: Abdülhamid validem ve beni saraya çağırdı. İkinci haznedar olan kadın bizi karşıladı. Kapılardan yaşlı ve kadınlar bize “şevketli efendimizi tahttan indiren adamın karısı” diyerek söyleniyorlardı. Bu durum doğrudan Abdülhamid'in oyunu idi. Hal hadisesi zaten sürekli olarak Sultan'ın evhamını tahrik eden bir durumdu. Bittabi validem bu halden son derece müteessir olmaktan kendini alamadı. Sultan Aziz'in hal'ini bize bu suretle hatırlatmak isteyen bu sahneyi, Abdülhamid'in tertip etmiş olduğuna hiç şüphe yoktur. Ali Haydar Mithat, *İlk Hatıralarım*, s. 209.

hızlandıracağını düşünüyorlardı. Medreselileri 2. plana atılmış hissediyorlardı. Hâlbuki alaylılarda kendileri gibi diplomalı değildi ve onlara çok rahat nüfuz edebiliyorlardı.³⁴⁴

Tabii İttihat ve Terakki cemiyetinin tüm bu karışıklıklardan istifade ederek tüm muhaliflerini ezmek ve bir kısmını da sindirmek isteği de ihtimalden uzak tutulmamalıdır. Kaynaklardan ve divan-ı harb-i örfi zabıtlarından anlaşıldığına göre; “Vahdeti” iki çeşit İttihad-ı Muhammedi olduğunu ve birinin mürteci kendilerinininkinin ise meşrutiyetperver olduğunu ve yekûnu 25 kişilik bir idare heyeti olduğunu, ilk başta idareye giren bazı eşhasın yalancı oldukları görüldükten sonra ihraç edildiğini anlatmıştı. Ayrıca Abdülhamid’ten para almadığını, Kâmil Paşa’yı hemşerisi diyerek birkaç kere bayramlarda ziyaret ettiğini ve sadece bir kere görebildiğini, oğlu Sait paşa ile bir münasebeti olmadığını, sadece gazeteyi çıkartamadığı günlerde belli insanlarla anlaşma yapıp sözleşme sonucu ortak olduğunu ve bunun resmi olarak bilindiğini ifade etmişti. İdam hükmü giydiği zaman Mahmut Şevket Paşa’ya bir maruzat yazıp göndermişti. Hitabında; Napolyon ciddiyeti yüzünde akseden adam olarak nitelediği Şevket Paşa’ya; kendisinin ihtilalle hiçbir alakasının olmadığını taraflarınca bilindiğini, masum bir insanı idama yeltenildiğini ve bunun zulüm olduğunu, İki çeşit İMC olduğunu ve kendi cemiyeti ve gazetesinin masum olduğunu, gazetenin içeriğinin ve maksadının belli ve ortada olduğunu ve bu kararın tekrar değerlendirileceğini umduğunu Mahmut Şevket Paşa hazretleri diyerek iletmişti. Lakin tüm bu çabalara rağmen sonuç değişmedi. Ve vahdeti idam edildi.³⁴⁵

Derviş Vahdeti benzeri din ile bağlantısı yüksek olan veya askeri görevde bulunan şahısların idam edilmeleri veya farklı şekillerde cezalandırılmalarının yolu Şeyhülislam Mehmet Sahib Efendi’nin fetvasıyla olmuştu. Özeti şudur:

“İstibdat taraftarlarının başını çekenler, eşkıya nev’inden muhalifler ve 31 Mart’a katılanları ikinci ve üçüncü ordular perişan etmiştir. “Allah ve Peygamberi ile savaşa tutuşanlar ve yeryüzünde fesat çıkarmakta olanların cezası...” ayetine

³⁴⁴ Akşin, *31 Mart olayı*, s. 320-21.

³⁴⁵ Osman Selim Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti Ve Çavuşların İsyanı*, Temel yay, İstanbul, 2001, s. 190-197.

masadak olan bu kişiler için, “Öldürölmek, asılmak, el ve ayaklarının kesilmesi veya yurtlarından sürölmek” gibi cezalar uygulanabilir”.³⁴⁶

31 Mart Olayı’nı izleyen günlerde, Sultan II. Abdöhlamid, Padişahlıktan Hâl edilmiş ve sonrasında görölen lüzum üzerine ve muhafazası için Selanik’e gönderilmişti.³⁴⁷ Ve Daha sonraki aylarda şahsi olarak sahibi olduğu “mücevherat” elinden alınıp Hazine-i Hümayuna devredilmişti.³⁴⁸ Ayrıca II. Abdöhlamid’in üzerine ne varsa yani, vapur, arsa, maden imtiyazı vb. hepsi hükümete terk ve devri sağlanmıştı.³⁴⁹

31 Mart İsyanından Hemen sonra öлке sınırları içerisinde tahkikat ve kovuşturmalar başlatılmış ve zan altında olan ama isyana katılmamış kişilerle isyanda dahli olanlar arasında tam bir ayrıştırma yapılamamıştı.³⁵⁰

3.7.5. İsyanda Toplumsal Karşıtlığın Etkisi

İkdam Gazetesi’nin 14 Nisan tarihli sayısına göre isyancı askerle 02.45’te kışlalarından çıkmaya başlamışlardı. Sabah Gazetesi’ne göre ise kışlalardan çıkış saati 03.45’ti.³⁵¹ Meclis önünde toplanan askerin miktarıyla alakalı farklı bilgiler olsa da yaklaşık olarak 3-4 bin civarı askerin olduğunu tahmin edilmektedir.³⁵²

31 Mart salı günü meclise erken saatlerde gelen vekiller garip bir manzarayla süngöler arasından geçerek zorla meclise girdiler. Tahminen 50 kişi kadar olan mebusan arasından divana zorla reis seçtirilen Halep mebusu Mustafa efendinin tavırlarından anlaşılıyor ki, daha önce ulema ve askerlerle işbirliği yapmış ve hazırlıklı gelmişti. Mustafa Efendi’yi meclis başkanlığına seçen vekiller “Zaruretlar haramı helal eder” ve “Tamamı elde edilmeyen bir şey tamamen terk

³⁴⁶ İsmail Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, s. 42.

³⁴⁷ BOA, *BEO*, 3540/265476, H-16-04-1327.

³⁴⁸ BOA, *BEO*, 3676/275637, H-29-11-1327.

³⁴⁹ İkinci Abdöhlamid namına Emlak-ı Seniyye’ye dâhil edilmiş olan emlak, arazi, çiftlikat, maden imtiyazatı, Bağdad ve Basra’daki vapurların ve Selanik Şirket-i Hayriyesi’yle Kadıköy’ünde derdest-i inşa bulunan rıhtımın merkez emlak idaresiyle vilayatta müstahdem memurin-i mevcude ile beraber hükümete terk ve devri hakkında irade için bkz. (BOA, *BEO*, 3542/265598, H-15-04-1327).

³⁵⁰ Mürtecilerden Firzovik Mektebi Muallimi Hasan Efendi ile arkadaşı hakkında ordu kumandanlığının yazısı için bkz. (BOA, *TFR.IAS.*, 72/7144, H-19-07-1327).

³⁵¹ Yıldız, “31 Mart İsyanı”, s. 85.

³⁵² Yıldız, “31 Mart İsyanı”, s. 87.

edilmez” kuralından yola çıkarak bu seçimi gerçekleştirmişlerdi. O gün meclise gelen vekillerden Üsküp mebusu Said Efendi, Kayseri Mebusu Kasım Efendi ve Halep Mebusu Mustafa Efendi temsilci olarak askerlerle müzakere ve derinlerini anlamak için görevlendirilmişlerdi. Askerler 31 Mart İsyanı’nın sebepleri arasında sıraladığımız ve birinci ağızdan yazılan hatırat eserlerden çıkardığımız malum isteklerini meclis temsilcilerine sıralamışlardı. Olayın başlarında çok fazla olmayan askerlerin sayılarının zaman geçtikçe arttığını anlıyoruz. Askerle yapılan görüşmelerde özellikle kanunlar ve bunların İslam’a uygunlukları konusu önemli bir yer kaplıyordu. Aynı vakitlerde ulemanın ekâbir kısmından bazıları da 1. Şube’de toplanmış bekliyorlardı. Vekillerin ulemadan ulemanın da vekillerin varlığından haberleri olmadığını anlıyoruz. Ulema da askerlerin ne istediklerini anlamaya çalışıyor fakat ilk başta bunda başarılı olamıyordu. Vekiller ilerleyen saatlerde ulemadan haberdar olmuşlardı fakat bu sefer de ne için burada olduklarını anlamamışlardı. Askerlerle mebuslar meclise girerek müzakereye devam ediyor zaman kazanmaya çalışıyorlardı. İlerleyen dakikalarda Meclis-i Mebusan 90 mebus sayısına ulaşmış ve toplantı yapıyorlardı. Tam da bu anda Harbiye Nezareti’nden meclise hücum edileceği şayiası çıkmış ve asker galeyana gelmişti. Mebusan ise buna karşı koymuş ve nezareti arayarak bunun için geç kalındığını ve müzakerelerin devam ettiğini bildirmişti. Bu sırada ulema da zor durumda kalmıştı. Mebusanın ise bu durumdan haberi olmuyordu. Ulemanın askerin dilinden anlayacağı farz olunuyor buna sebep olarak ta Şer’i meseleler zannolunuyordu. Tam da bu sırada askerden iki, ulemadan iki temsilcinin gelerek taleplerin açıklanması istenmişti. Zaten meclise girmek için istekli olan asker, Fetva Emini³⁵³ ve diğer ileri gelen ulema ile Cemiyet-i İlmiye³⁵⁴ azalarını sürükleyerek meclise soktular³⁵⁵ ve kendileri de topyekûn içeri girdiler.³⁵⁶

³⁵³ Osmanlı Devleti’nde meşihat makamı içerisinde fetva işlemlerini yürütmekle görevli birim. Ferhat Koca, “Fetva Emini”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C.12, 1995, s. 496.

³⁵⁴ II. Meşrutiyet’in ilanından sonra kurulan cemiyet- i İlmiye-i İslamiye, “Beyanülhak” isimli haftada bir yayınlanan bir gazete de çıkarmıştır. Nizamnamesine göre, meşveret usulünün korunması, dini konularda hükümete yardım, hilafetin yaşatılması, kanunlarda İslam’a uygunluk ilkesinin gözetilmesi gibi müspet gayeleri olan cemiyetin ulemadan birçok üyesi vardı. Ayrıca medrese talebeleri de cemiyetin doğal üyesi sayılmış ve bunlara bir de kimlik kartı verilerek cemiyet adına icraatta bulunma yetkisi verilmiştir. (Halis Ayhan, “Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye”, s. 332).

Bu sahnede mebuslar hem siyasi heyet hem de mahkeme hâkimi sıfatında bulundukları için dengeleri gözetici icraatlara başvurmuşlardır. Bu bağlamda Şeriat talebinin seslendirilmesi, askerler tarafından mebus gösterilen Rasim Efendi'nin kürsüye çıkarılmasıyla sonuçlandı. Bu vesileyle isyancıların ruhi durumlarını da anlamak mümkün olacaktı. Ancak ulema da biçare bir halde idi. Zaten Şeriat isteği de hakiki anlamda olmayıp “Askerin isteklerinin bir perdesi” idi. Bu sebeple asker tarafından ulema da en az milletvekilleri kadar hedefti. Bu sırada ulema vekillerin yerine geçirildi. Vekilleri bu hocaların neden geldiğini anlayamıyor, hocalar da “Biz niye geldik?” diyorlardı.³⁵⁷

Rasim Efendi ulema ve askerler namına kürsüye çıkmıştı ve özetle, askerlerin Meşrutiyet'e karşı olmadığını, Kanun-i Esasi dairesinde taleplerinin olduğunu belirtiyor ve anayasada “Devletin dini, dini İslam'dır” maddesinin olmasından dolayı bu esası takviye ve Şer'i hükümlerin icrasıyla hükümetin sorumlu olduğunu söylüyordu. Bu konuda Meşrutiyet rejiminde bir maninin olmadığını söyledikten sonra hükmün ekseri teb'aya bina edileceğini ve bunun Müslüman'lar olduğunu söylemiştir. Bu söz Rasim Efendi'nin ağzından çıktığında Halaciyan Efendi çok üzölmüş ve milletin bu meclisi basanlardan ibaret olmadığını esefle belirtmiştir. Bu duruma mani olmak isteyenlerin dinsizler olduğunu belirten Rasim Efendi bunların mecliste dahi var olduklarını belirtmişti. Dinsizlerin milleti değiştiremediklerinden dolayı gelecek nesillere göz diktiklerini belirterek İnas-ı Sultani(Kız okulu) namıyla açılmak istenen mektebi, gençliği bozma çabalarının bir amili sayıyordu. Tüm dinlerden kızların bir arada okuyarak dini duyarlılıklarının kırılaacağını söylüyordu. Bu sebeple hükümet-i İslamiye'nin idaresini böyle dinsizlere teslim etmek caiz değildir diyerek, bir iki dinsiz mebusun meclisten çıkarılmasını³⁵⁸, Sadrazam, Harbiye Nazırı ve Hassa kumandanının azlolunmasını, ahkâm-ı Şer'iy'e'nin tamamen tatbikini ve askerlere ceza verilmemesini talep etmiştir.³⁵⁹

³⁵⁵ İki yüz askerın ulemayı itekledikleri rivayet olunmuştur. (Yazır, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Makaleler*, s. 109).

³⁵⁶ Yazır, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Makaleler*, s.106-108.

³⁵⁷ Yazır, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Makaleler*, s. 109.

³⁵⁸ Yazır, bu mebusların isimlerinin Ahmet Rıza, Rıza Tevfik ve Hüseyin Cahit olup olmadığı noktasında emin olmadığını söyler. Yazır, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Makaleler*, s. 111.

³⁵⁹ Yazır, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Makaleler*, s. 110-111.

İTC üyelerinde o gün endişe hâkimdi. İttihatçıların öldürülecekleri şayiaları farklı kaynaklardan duyuluyordu. Mesela Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi hatıralarında bu konuya dair “Meclis-i Mebusan’a giderken Direklerarası’nda isyanı haber aldım. İttihatçıları öldüreceklerini söylediklerini öğrendim. Doktor Nazım ve Talat Bey geldiler. Ayakta görüştük. Gece evime yakın bulunan Harbiye Nezareti’nde aralıksız silah atılıyordu”³⁶⁰ demiştir.

Üsküp mebusu Said Efendi ve görevli diğer mebuslar askerlerle birtakım görüşmelerde bulunmuşlardı. Askerlerle görüşmelerinden anlaşıldığına göre “İsyancıların istekleri belli ölçüde kabul edilecekti. “Şeriatın takviyesi” küçük oynamalarla halledilebilecek bir durumdu. İstemedikleri vekiller zaten gelmemişti. Kabine üzerinde istedikleri değişim için de hükümetle temasa geçilecekti. Bu sayede isyancılar belli ölçüde sakinleştirilecekti. Ancak hükümetin bu duruma nasıl yanıt vereceği belli olmamakla beraber ilk yazışmalar olumlu olarak görülüyordu.”³⁶¹

Sultan II. Abdülhamid, jandarma mirlivalarından Esat Paşa, Ergiri mebusu Müfid ve Kastamonu mebusu Yusuf Kemal Bey tarafından meclise davet olundu. Buna gerekçe olarak ta, askerin meclisi sarmış olduğu ve iş fevkalade önem kazandığı gösterilmişti. Bunun üzerine II. Abdülhamid’in bazı gerekçeler göstererek kendisinin gelemeyeceğini belirtmiş ve Mabeyn Baş Kâtibi Ali Cevat Bey Meclise gönderilmiştir. Yukarıda sayılan isimlerin eşlik ettiği Ali Cevat Bey’e özel araba verilmişti. Ancak meydan o derece askerle doluydu ki meclise girmek mümkün değildi. Askerin süngülerini takmış sanki bir harp nizamı almış vaziyeti gerçekten dehşet vericiydi. “Selam dur” borusuyla düzen halini alan askerin arasından meclise giren Cevat Bey, meclisin her tarafında silahlı askerlerin olduğunu belirtir. Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi ile kürsüye çıkan Ali Cevat Bey padişahın iradesi okudu. Ve bundan böyle “Şeriatın her tarafça hükümlerinin tatbikine bir kat daha özen gösterilecek diyerek Harbiye Nazırı’nın Rıza Paşa’nın azledildiğini ve yerine münasip birinin atanacağını belirtti.”³⁶²

³⁶⁰ Ali Suat Ürgüplü, *Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi’nin Günlükleri*, 1. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015, s. 4.

³⁶¹ Yazır, *Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e*, s.117-118.

³⁶² Ali Cevad, *İkinci Meşrutiyetin ilanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi*, s. 68.

Tam da bu aşamada ilmiye sınıfından bir vekil “şimdiye kadar şeriat var mı idi ki devam olunsun” dedi. Bunun üzerine Ali Cevat Bey “Hoca Efendi, biz bu kadar ümmet-i Muhammet şimdiye kadar dinsiz mi idik?” demiştir. Daha sonra askerler iradenin Ayasofya meydanında da okunmasını istemeleri üzerine Ali Cevat Bey başta olmak üzere meydana gelmişlerdi. Hatıratında ifade ettiğine göre süngülerin ısıltılarının ve askerlerin heyecanlı tutumunun kendisine dehşet verdiğini söylemiştir. Ardından askere irad ettiği nutukta “Evlatlarım siz ne istiyorsunuz? Şeriat mı? Peki bu ne biçim lakırdı. Böyle Şeriat mı istenir. Hamdolsun “Şeriatımız” bakidir. Bunu bize ihsan eden Allah’tır. Onu koruyan da Allah’tır. Kimse Şeriata dokunamadı dokunamaz da. Bazı cahilce sözlerin ise aslı faslı yoktur. O sebeple dağılın, padişahımız hazretleri bilmeyerek meydana gelen hatalarınızı affetti. Şimdi kışlalarınıza gidin” demiştir.³⁶³

Ancak ne var ki, kadrolarına iade edilmek isteyen alaylı askerler mektepli askerler avına çıkmışlardı. Karşılarına çıkan mekteplileri katletmeye başlamışlardı. Mebus Zohrab Efendi, alaylı askerlerin meclisten taleplerini içeren bir dilekçenin kendisine ulaştığını söylüyordu. Bu dilekçeye göre, alaylı askerler bütün komisyonlara ve Meclis-i Askeri’ye ikinci mülazım ferîge kadar alaylı subay bulundurulmasını, resmi ilanatta alaylı-mektepli ayrımının bitirildiğinin ilan edilmesini ve orduda aynı oranda mektepli ve alaylı bulundurulmasını istiyorlardı. Bu sırada Osmanlı-Yunan Savaşı kahramanı sıfatının karizmasını da kullanarak askerlere nasihat eden Harbiye Nazırı Ethem Paşa, askeri itaate davet ediyordu. Bu sıralarda mektepli zabıtlere yönelik hareketler artmıştı. Taşrada da bu hareketler görülüyordu. Erzurum’da mektepli zabıtlere yönelik gösteriler yapılmıştı. Bu karışık ve dehşetli ortamda iki güruh askerinin arasını yapmak ve çatışmayı gidermek için *Serbesti*’de yazısı yayımlanan Bediüzzaman, “Umum Zabıtlerimize” başlıklı yazısında meşrutiyetin bekçisi olan asker arasında ayrım yapılamayacağını ve bunun şer’an ve hikmeten zaruri olduğunu ve askerinin itaatinin vacip olduğunu söylüyordu.³⁶⁴

³⁶³ Ali Cevad, *İkinci Meşrutiyetin ilanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi*, s. 68-69.

³⁶⁴ Ölmez, *Alaylılar ve Mektepliler*, s. 248-249.

Aynı günlerde İstanbul’da bulunan Ali Suat Ürgüplü hatıratında “Bugün sabah saat dört civarı meclise gittim. İttihad ve Terakki mensupları üzgün, Ahrar³⁶⁵ Mensupları memnun görünüyorlardı. Ayrıca İttihatçıların çoğu kendilerini inkâr etmeye hazır olmak gibi küçüklük gösteriyorlardı. Böylesi bir ortamda meclis başkanını seçtik” diyordu.³⁶⁶

İsyanın ilk günü basında fazla bir değişim olmamıştı. Ancak isyandan bir gün sonraki gazetelere bakıldığında İTC’ye var güçleriyle yüklendiklerini ve isyan eden askeri övdüklerini görüyoruz. İsyân günü tahrip edilen *Tanin ve Şuray-ı Ümmet* gibi gazeteler isyan günlerinde çıkarılamamıştı. Aynı günlerde Mizan Gazetesi isyancılara “Yiğitlerin görülmemiş bir destan yazdığını” köşesine taşıyordu. Mevlanzade Rıfat ise *Serbesti*’de “Ordunun namus ve şerefini kurtardığını” söylüyordu. *Volkan*’daki köşesinde Derviş Vahdeti, Abdülhamid hazretlerine açık mektup başlıklı köşesinde “Hürriyet verilmez alınır” diyenlere, ordunun hürriyeti nasıl kazandığını övüyordu. İkdâm gazetesi ise, çok şiddetli bir dil kullanmamak suretiyle ve itidalli davranıyordu. Ancak öldürülen mektepli subaylara “Telef edilenler” ibaresi düşüyordu.³⁶⁷

Cuma günü, Sultan II. Abdülhamid, Harbiye Nezaretine yeni atanan Gazi Ethem Paşa ve Birinci Ordu Kumandanı Nazım Paşa’yı saraya davet etti. Burada yaptığı konuşmada, askerlerin gelişigüzel silah atmalarının önüne geçilmesini istedi. Beraber kışlaları dolaşmaya başlayan Ethem ve Nazım Paşalar, yöneticilere itaatin farz olduğundan ve askerlik mesleğinin kutsallığından bahseden konuşmalar yaptılar. Bu sırada birinci ordu kumandanı Nazım Paşa’yı takdim eden Ethem Paşa, herkesin kışlalarına dönmelerini istedi. Cuma selamlığında tüm kabine üyeleri Kanun-i Esasi’yi koruyacaklarına dair ant içtiler. Tam da bu sırada şüyu bulan Hareket Ordusu’nun Çatalca’ya geldiği haberi ortamda bir telaşlanmaya sebep oldu. Bu sırada devreye Ethem Paşa girmiş ve askeri teskin etmişti. Ulema da bu duruma kayıtsız kalmamış, Ethem Paşa’ya destek vererek meşrutiyeti koruma ve asker

³⁶⁵ Ahrar fırkası 14 Eylül 1908’de Prens Sabahattin ‘e yakın kişiler tarafından kurulmuştur. İttihatçılara muhalif olan Ahrar si daha sonradan 31 Mart İsyanı’nda isyancılarla ilişkilendirilerek, isyancı olmakla suçlanmıştır. Ali Suat Ürgüplü, *Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi’nin Günlükleri*, s. 4.

³⁶⁶ Ürgüplü, *Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi’nin Günlükleri*, s.4.

³⁶⁷ Tiryaki, “31 Mart Vak’ası”, s. 257-260.

itaati konularında “Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye” adına bildiriler yayınlamışlar ve sükûneti sağlamaya çalışmışlardı.³⁶⁸

Alaylı zabitlerin isyanı, meşrutiyete muhalif bir ayaklanma olarak algılandı. Bu algılamanın sebebi ise, alaylı askerlerin sürekli II. Abdülhamid ile birlikte anılmalarından kaynaklanıyordu. Ayrıca olayın suiistimalini isteyen çevrelerin çalışmaları da bu algıyı ortaya çıkarmıştı. Hareket Ordusu ise genç zabitler ve Abdülhamid muhalifleriyle beraber “Kurtarıcı edası ile” ciddi bir direnişle karşılaşmadan İstanbul’a girdiler. Alaylı zabitlerin çoğu kaçtı. Çok az bir kısmı ise direndi. II. Abdülhamid ve Harbiye Nazırı Gazi Ethem Paşa iki kardeş ordunun çatışmaması ve kan dökmemesi adına çalıştılar. Bu süreçten sonra olaylar tam tersine seyredecekti. Birkaç gün öncesine kadar görüldüğü yerde katledilen mektepli zabitler yerine bu sefer alaylı zabitler geçecekti.³⁶⁹

³⁶⁸ Adem Ölmez, *Gazi Ethem Paşa ve Dönemi*, 1. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013, s. 321.

³⁶⁹ Ölmez, *Alaylılar ve Mektepliler*, s.249-250.

SONUÇ

Kanun-ı Esasi'nin ilanının getirdiği sevinç şenliklerle kutlanmıştı. Dini ve milleti ne olursa olsun neredeyse bütün toplum kesimleri aynı duyguları paylaşmıştı. Ancak bu dönem uzun sürmemiş, İlk iki ayın ardından büyük ve parçalı bir muhalefet yelpazesi oluşmaya başlamıştı.

İlk iki üç aydan sonra oluşmaya başlayan bu muhalefet, siyasi ve toplumsal nitelik gösteriyordu. Bu alanda yapılan çalışmalarda siyasal muhalefet büyütülerek toplumun bu konudaki tavrı çoğu kez gözardı edilmişti. Cumhuriyet döneminde 31 Mart Olayı'na yüklenen siyasi misyon bu yaklaşımda etkili olmuştu. 31 Mart Olayı'nı basitçe “Gerici bir ayaklanma” olarak gören zihniyet, toplumun farklılıklarının içine gizlenen meşrutiyet muhalefeti görememişti. Biz çalışmamızda bu dönemde var olan siyasal muhalefetin yanında toplumsal muhalefetin de etkili olduğunu tespit ettik.

Toplumun meşrutiyet karşıtı tutumu, birden gelişmiş bir olgu değildi. II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden dönemde, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin halkın değerlerini dikkate almayan hatalı politikaları, geniş tensikat uygulamaları ve buna bağlı olarak birçok asker ve memurun işine son verilmesi, ulemanın taleplerine cevap verilememesi, İstanbul'da nüfus artışının ortaya çıkardığı rahatsızlıklar, yenilik beklentilerinin istenilen biçimde olmaması ve çeşitli menfaat sahiplerinin cahil halk kesimini kışkırtması bu meşrutiyet karşıtlığının oluşmasında etkili olmuştu.

Ancak bu meşrutiyete karşı gibi görünen toplumsal kesimlerin önemli bir kısmının şikayeti, “Meşrutiyet rejimi” ile ilgili değildi. Milletvekillerinin seçilmesi, parlamentonun oluşması onları rahatsız etmiyordu; onların rahatsızlığı daha çok İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin uygulamaları ile ilgiliydi. Meşrutiyet karşıtları burada iki gruba ayrılmıştı. Bunlardan birisi meşrutiyetin İslam'a uymadığı gerekçesiyle karşı çakınlardı. Bu düşüncede olanlar 19. Yüzyılın başından bu yana zaten vardı. Bu bilgi eksikliklerini izale etmek için İttihad ve Terakki Cemiyeti liderleri çeşitli tedbirler almışlardı. Ne var ki ikinci meşrutiyet karşıtı görüşler doğrudan siyasi iktidarın uygulamalarından rahatsız olanlardan oluşuyordu. Bazen de bu iki kaynak bir arada bulunabiliyordu. Ulemanın hem meşrutiyet-din ilişkisine

endişe ile bakmaları, hem de medrese talebelerinin askere gitmesine dair kararın çıkarılmasına itiraz etmeleri gibi.

Meşrutiyet karşıtları içerisinde toplumun bütün kesimlerinden insanlar vardı. Bunlardan birisi hamallardı. 7-8 sınıfa ayrılan hamalların en önemlileri gümrük hamallarıydı. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra siyasetin ele geçirmeye çalıştığı bir kitle haline gelmişti. Bu aksiyoner kitle cahillikleri ve günceli takip etmemeleri sebebiyle zaman zaman muhalif hareketlerin bir ögesi olmaktan kurtulamıyorlardı. Meşrutiyet karşıtı refleksler gösteren diğer bir toplumsal kesim şark aşiretleri idi. 19. yüzyılın sonlarında Anadolu'nun doğu vilayetlerinde yaşayan aşiretler, özellikle Hamidiye Alayları ile sınır boylarında devletin dış politik faaliyetlerinin bir parçası haline gelmişlerdi. II. Meşrutiyet'in ilanı ile beraber bölgedeki etkinlikleri sınırlanan aşiretler, rahatsızlıklarını göstermeye başlamışlardı. Aslında aşiretler II. Abdülhamid dönemindeki güç ve iktidarlarını kaybetmekten şikayetçiydiler. Bölge üzerinde nüfuzu olan önderlerin aracılığıyla etkili olmaya çalışan İttihad ve Terakki, aşiretleri ikna etme çabasında büyük ölçüde başarılı olmuştu. Bununla beraber özellikle Diyarbakır'da birçok kulüp bu dönemde faaliyete başlamıştı. Meşrutiyetle uyum sağlamak zorlanan ulema ise bu rahatsızlığını hem basına hem de medreselilere yansıtmışlardı. Meşrutiyet taraftarı birçok âlim olsa da muhalif hareketlerin dönem içinde gelişmesinde büyük etkileri olmuştu. Medrese talebeleri ise birçok mitinge katılarak toplumsal hareketlerin aktörleri konumunda idiler. Dönemin en önemli muhalefet unsuru hiç kuşkusuz askerlerdi. Rahatsızlıkların fiiliyata dökülmesinde etkili olmuşlardı. Öte yandan gazeteler, çatışmayı besleyici bir fonksiyon icra etmişlerdi. Bütün bunlar bize gösterdi ki meşrutiyet muhaliflerini yeknesak bir toplumsal yapı olarak görmek mümkün değildi. Çok değişik kesimlerin değişik gerekçelerle bu konuma geldikleri anlaşılıyordu.

İttihad ve Terakki Cemiyeti liderleri başlangıçta var olduğunu düşündükleri muhalefeti önlemek için tedbirler almışlardı. Meşrutiyetin dini temellere dayandığını, "usul-ı meşveret" in ilk örneklerinin Asr-ı Saadet'te görüldüğünü yazdırılan birçok risale ve kitaplarla kamuoyu ile paylaşmışlardı. Ancak başlangıçtaki bu hassasiyet sonraki dönemde sürdürülemedi. Özellikle tartışma teorik bir hürriyet-İslam tartışmasını aşır İttihad ve Terakki Cemiyeti pratiklerine gelince, halkı teskin etmek için yeterince şuurlu olamadılar. Bu sonuçta iplerin cemiyetin elinde olmaması,

Cemiyet'in gelişmeleri kontrol edememesinin de etkisi oldu. Şartlar bu noktaya ulaşınca Cemiyet'in uygulamalarından rahatsız olan kesimlerin kışkırtılması kolaylaştı ve meşrutiyet karşıtlarının yaygınlaşması kaçınılmaz hale geldi. İçten içe kaynayan toplum çok geçmeden çeşitli patlamaları yaşadı.

Toplumun meşrutiyet karşıtlığının ilk örneklerinden birisi Edirne ayaklanmasıdır. Meşrutiyetin ilanından kısa bir süre sonra meydana gelen hadisede, Edirne'de bulunan askeri birlikler meşrutiyet kutlamaları için hazır bulunmakta iken Ruşeni Bey konuşma yapıyordu. Ruşeni bey toplumun hassasiyetlerini gözetmeksizin padişaha iğneleyici ifadeler kullanıyor hatta bazen hakaret ediyordu. Tam da bu sırada padişah tahttan indirildi veya öldürüldü şeklinde çıkan şayia sonucu askerler galeyana gelerek padişahı göreceğiz diyerek başkaldırı eyleminde bulundular. Belli bir süre sonra askerler ikna edilerek çavuşlar İstanbul'a götürülmüş ve askerler cezalandırılmıştı.

Fatih Camii'nde veya o muhitte kendine göre faaliyetlerde bulunan Kör Ali meşrutiyet aleyhine galeyana getirdiği birçok kişiyle beraber Galata'yı geçerek Yıldız'a kadar yürümüştür. Bir maniyle karşılaşmayarak padişahı görmeye muvaffak olmuştur. Dönemin basın camiasını ve kamuoyunu bu hadise sarsmıştır.

Çırpıcı'da meydana gelen hadise ise, ilerleyen aylarda çok daha büyüyecek ve büyük bir isyanla sonuçlanacak olan alaylı-mektepli çatışmasının başlangıcını oluşturmaktaydı. İsyen sonrası bu iki kesimin arası daha da açılmıştır.

Yıldız Olayı'nda ise Hassa Ordusuna bağlı Arap ve Arnavut birliklerin lağvedilerek yerlerine Anadolu askerinin geçirilmesi kararı sonucu çıkmıştır. Bu hadise saray ile cemiyetin ilk kez karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur.

Bu olaydan hemen sonra ise Taşkışla Hadisesi olmuş ve 6. Ve 7. alayların Cidde'ye sürülmeleri kararı alınmış ve sonrasında protesto süreci başlamıştır. Yıldız olayının heyecanını atamayan cemiyet üyesi bazı kişiler askerin üzerine adeta bir orduyu sevk etmişlerdir. Birçok zayıatın olduğu hadiselerden sonra sarayla cemiyet tekrar kaşı karşıya gelmişlerdir. Bu hadise askerin içerisinde cemiyet muhalefetine yayılmasında önemli rol oynamıştır.

Ferah Tiyatrosu olayı ise, muhalefet saflarında bulunan Mizancı Murad Bey'in Şehzadebaşı'ndaki bir konferansı sırasında meydana gelmişti. Toplumsal

atışmanın ne noktada olduğunu göstermesi bakımından önemli olan hadisede Murad Bey'e silah dahi çekilmişti.

Muhalefetin birleşmesinde ve kitlesel bir karşıtlık doğmasındaki en önemli olay ise Hasan Fehmi Bey'in öldürölmesidir. Kimin ne için öldürölldüğü hala tam olarak belli olmasa da, bütün suç İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne atılmışti. Zaten muhalefet cephesi bu yargıya hazır hale gelmişti. Medrese talebeleri, Darü'l Fünun talebeleri, hamallar, muhalefete partileri, basın temsilcilerinin yığın halinde katıldığı cenaze töreni adeta İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni manevi olarak pasifize etmişti. Bu olaydan sonra çok geçmeden 31 Mart İsyanı patlak vermiştir.

Bütün bunlar gösteriyor ki II. Meşrutiyet dönemi muhalefetinde asıl önemli kısım toplum içerisinde meydana gelen karşıtlıktı. Dönem içerisinde siyasal muhalefet elbette vardı ancak toplumsal muhalefet sistemi dönüştüren ana mekanizma olarak karşımıza çıkıyordu.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

DH.ŞFR., 402/75, R-30-04-24.

DH.MKT., 2666/28, H-28-10-1326; 2704/8, H-18,12,1326; 2757/69, H-11-02-1327; 2789/89, H-17,03,1327; 3471/260262, H-20-12-1326.

BEO, 3379/253384, H-23-07-1326; 3673/275441, H-24-11-1327; 3471/260262, H-20-12-1326; 3462/259622, H-03-12-1326; 3540/265476, H-16-04-1327; 3676/275637, H-29-11-1327; 3542/265598, H-15-04-1327.

ZB., 332/35, R-9-02-1325; 628/48, R-9-02-1325.

İ.AS., 87/35, H-25-06-1327.

TFR.I.AS., 72/7144, H-19-07-1327.

Sürelî Yayınlar

El-İslam, S.5, 17 Nisan 1909.

Hukuk-i Umumiye, S.85, 22 Aralık 1908; S.2, 17 Eylül 1908; S.16, 1 Ekim 1908, 21 Eylül 1908.

İkdam, S.5104, 10 Ağustos 1908; S.5088, 25 Temmuz 1908; S.5105, 11 Ağustos 1908; S.5089, 26 Temmuz 1908; S.5091, 27 Temmuz 1908; S.5093, 30 Temmuz 1908; S.5095, 1 Ağustos 1908; S.5097, 4 Ağustos 1908; S. 5092, 29 Temmuz 1908; S.5078, 24 Temmuz 1908; S. 5102, 8 Temmuz 1908; S. 5086, 23 Temmuz 1908; S.5101, 7 Ağustos 1908; *İkdam*, S.5090, 27 Temmuz 1908; S.5091, 27 Temmuz 1908; S.5098, 4 Ağustos 1908; S.5111, 17 Ağustos 1908; S.5104, 10 Ağustos 1908; S.5102, 8 Ağustos 1908; 5346, 31 Mart, 1325; S.5341, 7 Nisan 1908;

Hürriyet, S. 41, 5 Nisan 1869.

Resimli Kitab, S. 7, Nisan 1909.

Serbesti, S. 142, 8 Nisan 1909.

Tanin, S. 34, 21 Ağustos 1324.

Volkan, S.2, 12 Aralık 1908; S.3, 13 Aralık 1908; S.1, 11 Aralık 1908; S.74, 15 Mart 1909; S.85, 26 Mart 1909; S.36, 5 Şubat 1909; S.75, 16 Mart 1909; S.93, 3 Nisan 1908; S.87, 90, 28, 31 Mart 1909; S.81, 22 Mart 1909; S.102, 12 Nisan 1909.

Birinci Elden Kaynaklar

Ahmet Niyazi (1326), *Hatırat-ı Niyazi*, İstanbul: Sabah Matbaası.

Ali Cevad (1985), *İkinci Meşrutiyetin ilanı ve Otuz Bir Mart Hadisesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Hüseyin Kazım Kadri (2000), *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım*, 1. Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Karabekir, Kazım (1995), *İttihat ve Terakki*, İstanbul: Emre Yayınları.

Kuran, Ahmet Bedevi (2010), *Osmanlı imparatorluğunda inkılap hareketleri ve milli mücadele*, İstanbul: Türkiye İş Bankası kültür Yayınları.

Mahmut Şevket Paşa (1988), *Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*, İstanbul: Arba Yayınları.

Yazır, Elmalılı Hamdi (2013), *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Makaleler*, 2.Baskı, İstanbul: Klasik Yayınları.

Ahmet Hilmi (1991), *Muhalefetin İflası*, İstanbul: Nehir Yayınları.

Yalçın, Hüseyin Cahit (1976), *Siyasi Anılar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Esatlı, Mustafa Ragıp (2004), *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar perdesi*, 1. Basım, İstanbul: Örgün yayınevi.

Ali Haydar Mithat (1946), *İlk Hatıralarım*, İstanbul: Güler Basımevi, Galata.

Ürgüplü, Ali Suat (2015), *Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Günlükleri*, 1. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Telif Eserler

“Bediüzzaman Özel Sayısı”, *Köprü Dergisi*, S. 70 (2000), s.1.

Adivar, Halide Edip (2004), *Mor Salkımlı Ev*, İstanbul: Özgür Yayınları.

Ahmad, Feroz (1986), *İttihat Ve Terakki*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akşin, Sina (1980), *100 Soruda Jön Türkler*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Akşin, Sina 1972, *31 Mart Olayı*, 1. Basım, İstanbul: Sinan Yayınları.

Akşin, Sina 1987, *Jön Türkler Ve İttihat Ve Terakki*, İstanbul: İsam Kitaplığı.

Akün, Ömer Faruk (2006), “Namık Kemal”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C. 32, s. 361-378.

Alakom, Rohat (1998), *Eski İstanbul Kürtleri*, İstanbul: Avesta Yayınları.

Alkan, Ahmet turan (1992), *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, 1. Baskı, İstanbul: Cedit Neşriyat.

Alkan, Necmettin (2009), *Mutlakıyetten Meşrutiyete 2. Abdülhamid ve Jön Türkler*, İstanbul: Selis Kitaplar.

Alkan, Necmettin (2011), *Selanik İstanbul’a Karşı*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Ayhan, Halis (1993), “Cemiyet-i İlmiyye-i İslamiye”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C.7, s.332.

Ayten, Adem (2011), “Türkiye’de Basın ve Rejimi”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul.

Bayur, Hilmi Kamil (1954), *Sadrızam Kamil Paşa*, Ankara: Sanat Basımevi.

Bayur, Yusuf Hikmet (1991), *Türk İnkılap Tarihi*, C.1, Kısım: 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Birinci, Ali (2002), “31 Mart Vakası’nın Bir Yorumu”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C. 13, , s. 335- 336.

Canetti, Elias (1998), *Kitle ve İktidar*, 1. Basım, İstanbul: Ayrintı Yayınları.

Çakır, Faruk (2014), “Hüseyin Cahit’in Tanin’deki Makalelerine Göre 31 Mart Olayı”, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmış Doktora Tezi*, Trabzon.

Çaycı, Muhammet Emin (2009), “Osmanlı Basınında 31 Mart Olayı”, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İzmir.

Debus, Esther (2009), *Sebilürreşad: Kemalizm Öncesi ve Sonrası Dönemindeki İslamcı Muhalefete Dair Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, İstanbul: Libra Kitap.

Devellioğlu, Ferit (1993), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 14. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Duman, Ömer (2008), “II. Meşrutiyet’e tepkiler”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Erzurum.

Düzdağ, Ertuğrul (2013), “İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, , c.43, s.123-125.

Emil, Birol (1979), *Mizancı Murad bey Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay., 1. Baskı.

Eroğlu, Nazmi (2008), “Hareket Ordusu”, *Köprü Dergisi*, , S.103, s.2.

Hanioğlu, M. Şükrü (1995), “Enver Paşa”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C.11, s. 261-264.

Hanioğlu, Şükrü (1985), *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Hanioğlu, Şükrü (2001), “İttihat ve Terakki Cemiyeti”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C. 23, s. 476-484.

Hanioğlu, Şükrü (2001), “Jön Türkler”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, , C.23, s.584-587.

Hocaoğlu, Baran (2010), *II. Meşrutiyet'te İktidar Muhalefet İlişkileri*, İstanbul: Kitap Yayınevi.

İrtem, Süleyman Kani (2003), *31 Mart İsyanı*, İstanbul: Temel Yayınları.

İslamoğlu, Abdullah (2004), *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet*, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.

Kaan, Oğuz (2008), “II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul.

Kabacalı, Alpay (1985), “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Sansür”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, , C.3, s.615.

Kansu, Aykut (2009), *1908 Devrimi*, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kara, İsmail (1994), *İslamcılarının siyasi görüşleri*, İstanbul: İz Yayınları.

Karakaya, Ebru (2007), “Pozitivizm”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, , C.34, s.335-339.

Karal, E. Ziya (2000), *Osmanlı Tarihi*, C. VII, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Kazıcı Ziya (1989), “Alaylı”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C. 2, , s.350.

Kerimoğlu, Hasan Taner (2007), “İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında Sürgün ve Firariler Sorunu ve Fedakaran-ı Millet Cemiyeti”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S.2, s. 134.

Kırpık, Güray (Yıl. 2), “Osmanlı'da Hamallık Mesleği ve İlgili Arşiv Belgeleri”, *Emek ve Toplum Dergisi*, S.3, s. 227.

Klein, Janet (2014), *Hamidiye Alayları*, 2.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Koca, Ferhat (1995), “Fetva Emini”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C.12, s.496.

Kocahanoğlu, Osman Selim (2001), *Derviş Vahdeti ve Çavuşların İsyanı*, İstanbul: Temel yay.

Kodaman, Bayram (2002), “II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)”, *Türkler*, C.13, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s. 286-335.

Küçük, Cevdet (1988), “Abdülhamid II”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı, C.1, s. 216-224.

Küçük, Cevdet (2002), “Kazım Karabekir”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C.25, s. 150-152.

Mardin, Şerif (2004), *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Nursi, Bediüzzaman Said (1999), *Mesnevi-i Nuriye*, İstanbul: Yeniasya Neşriyat.

Nursi, Bediüzzaman Said (2009), *Eski Said Dönemi Eserleri*, 1. Baskı, İstanbul: Yeni Asya Neşriyat.

Nursi, Bediüzzaman Said (2009), *Tarihçe-i Hayat*, İstanbul: Yeniasya Yayınları.

Ölmez, Adem (2012), *Uzun Yürüyüş*, 1. Baskı, İstanbul: Nesil Yayınları.

Ölmez, Adem (2013), *Gazi Ethem Paşa ve Dönemi*, 1. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ölmez, Adem (2017), “31 Mart Vak’ası” *Darbeler Tarihi*, 1. Basım, Şanlıurfa: Urfa Okulu Yayınları.

Ölmez, Adem (2017), *Modern Osmanlı Ordusunda Alaylılar ve Mektepliler*, İstanbul: İz Yayıncılık.

Özbey, Mustafa (2008), *Basın Yönetiminde Sansür*, Ankara: Minel Yayınları.

Özcan, Abdulkadir (2013), "Zabit", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C.44, s.61.

Özcan, Azmi (2001), "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C.23, s.475-476.

Özoğlu, Hakan (2005), *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Sönmez, Selim (2002), "Bediüzzaman Said Nursi'nin 31 Mart Olayı'ndaki Tavrı", *Köprü Dergisi*, S. 78 s. 3.

Sönmez, Selim (2008), "II. Meşrutiyet Bediüzzaman Bilinmeden Anlaşılabilir mi?", *Köprü Dergisi*, S.104, s.4.

Şahiner, Necmeddin (2016), *Bilinmeyen Taraflarıyla Bediüzzaman Said Nursi*, İstanbul: Nesil Yayınları.

Tiryaki, Yunus Emre (2016), "Hatıralarda II. Meşrutiyetin ilanı ve 31 Mart Vakası", Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.

Tursun, Soner (2013), "II. Meşrutiyetin İlanı ve 31 Mart Olayı", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Edirne, 2013, Edirne.

Van Bruinessen, Martin (1999), *Ağa, Şeyh ve Devlet: Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi*, İstanbul: Özge Yayınları.

Yıldız, Sıddık (2006), "Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.

Yılmaz Turgut, Nükheth (2014), *Siyasal Muhalefet*, 1.Baskı, Ankara: İmaj Yayınevi.

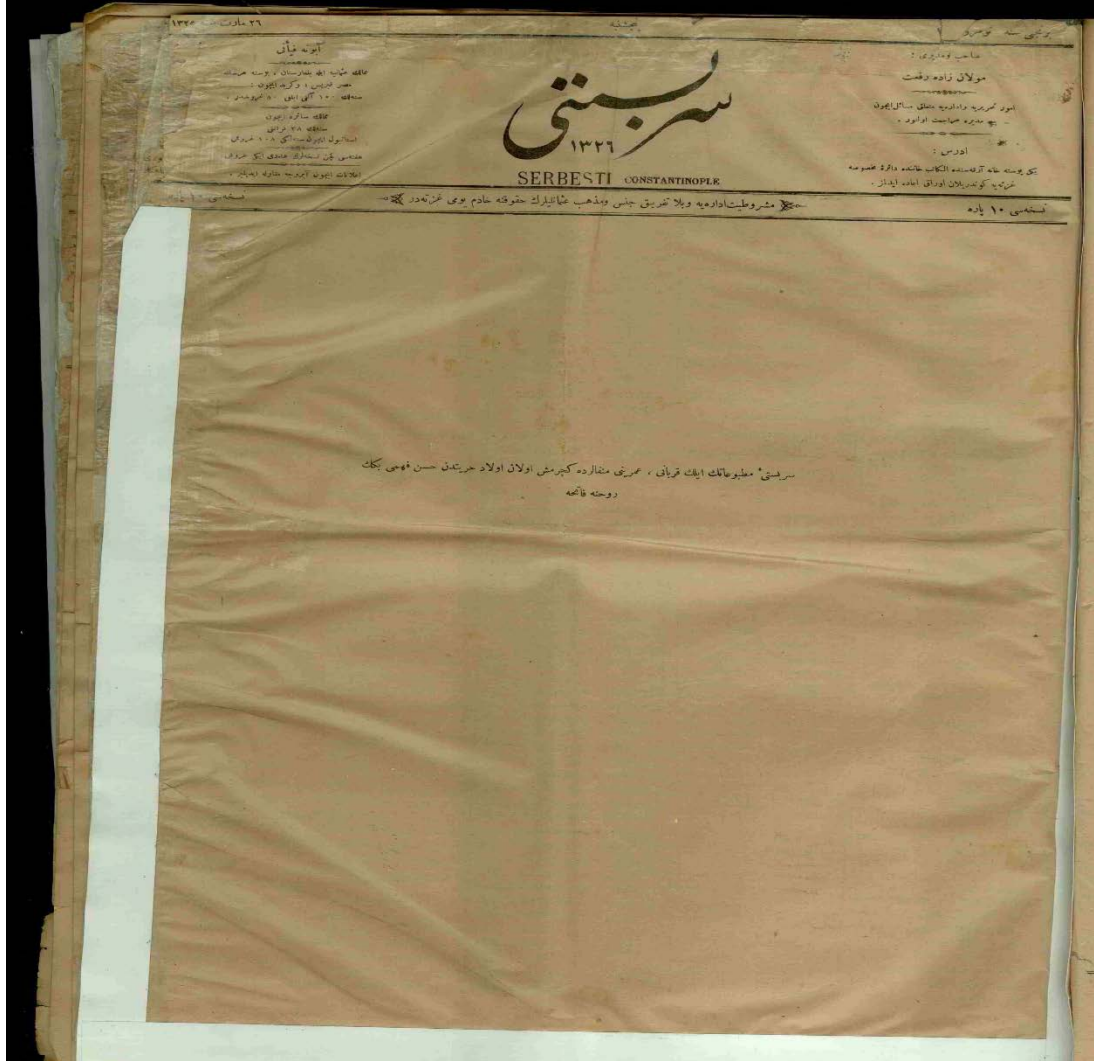
Ziyad Ebuzziya(1989), "Ahmet Rıza", *Dia*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C. 2, s.124-127.

EKLER

EK- 1 İttihad ve Terakki muhalifi yazılarıyla bilinen Hasan Fehmi Bey'in gençlik fotoğrafı. *Serbesti*, S.142, 8 Nisan 1909, s.2.

EK-2 *Serbesti* gazetesinin Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesinden sonraki gün attığı manşet. Ortadaki manşet: *Serbesti*-i matbuatın ilk kurbanları, ömrünü menfalarda geçirmiş evlad-ı hürriyetten Hasan Fehmi Bey'in ruhuna fatiha. *Serbesti*, S.142, 8 Nisan 1909, s.1.

EK - 3 Fedakaran-ı Millet Cemiyeti başkanı olan Avnullah Kazımı'nın Meşrutiyet öncesinde Sinop Sürgününden bir kare. *Hu kuk-i Umumiye*, S.2, 21 Eylül 1908, s.1.

EK – 4 II. Meşrutiyet döneminde Kamil Paşa'dan sonra sadrazamlık yapmış olan Hüseyin Hilmi Paşa

EK – 5 II. Meşrutiyet’im ilanından sonra Birinci Ordu kumandanı olan
Mahmut Muhtar Paşa

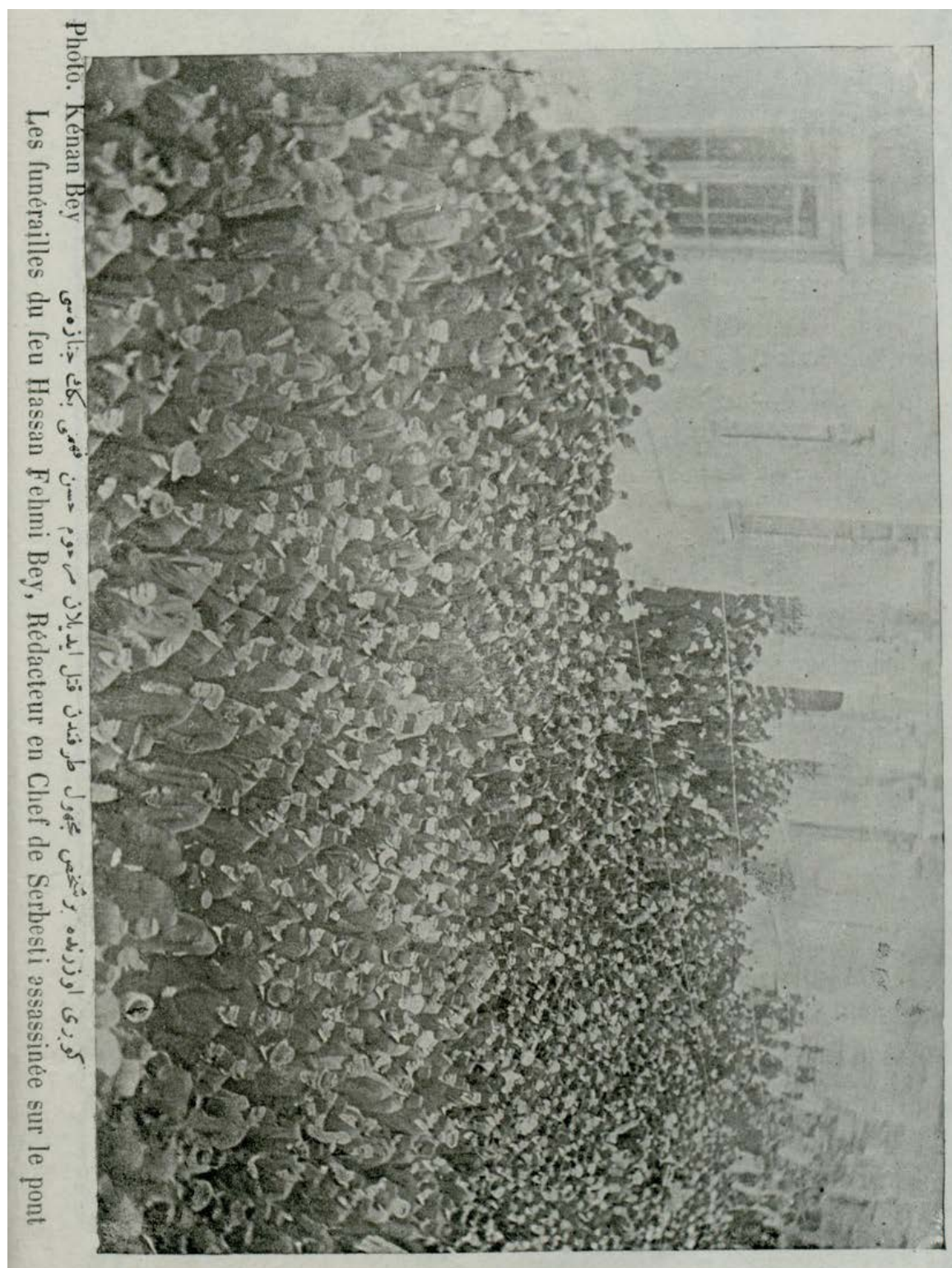
EK – 6 Meşrutiyetin ilanı sürecinde ilk dağa çıkan ve “Kahraman-ı hürriyet” olarak anılan Niyazi Bey. (*Resimli Kitab*, S. 7, Nisan 1909).

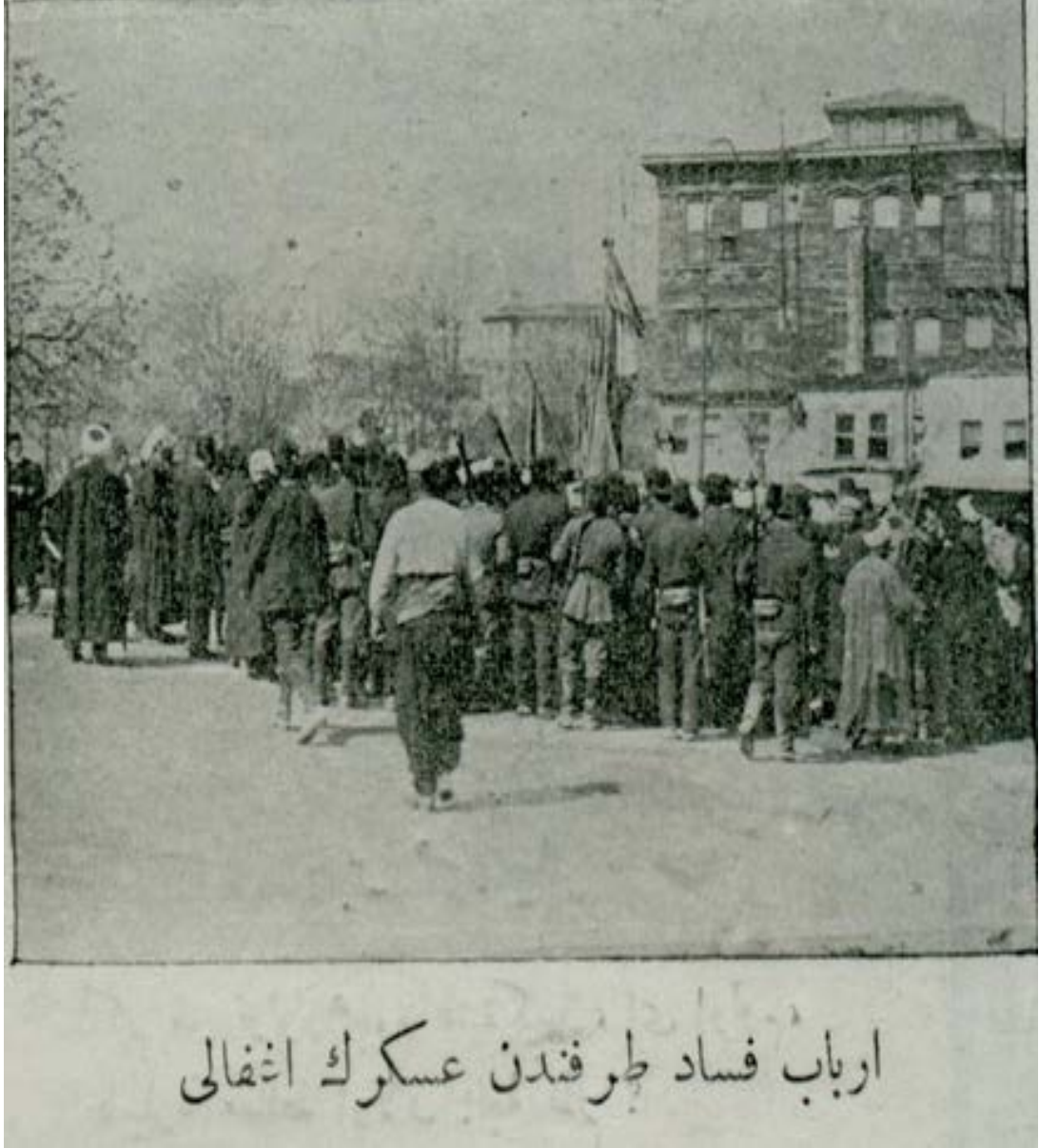
EK- 7 II. Abdülhamid tarafından İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne Cemaleddin Efendi vasıtasıyla verilen "Teminat-ı şahanenin" bir sureti.

تأمینات شاهانه
شیخ الاسلام دولتو سماحتلو جمال الدین افندی
حضر تلی طرفندن وقوع بولان دعوت مخصوصه
اوزرینه عثمانلی اتحاد وترقی جمعی اعضاء دوتکی
کون دائره مشیخت اسلامیه کیده رک مشارالیه
حضر تلی زیارت ایتملردر. شیخ الاسلام افندی
حضر تلی مدعوینه خطاباً :
« شوکتآب افتدیمز بنی جاغیردیله. خلقک
تشکراتندن پک زیاده محظوظ اولدم. طرف
شاهانه مدن سزی توکیل ایدیورم ویمین ایدیو-
رم که تبعه صادقمه بخش ایتدیکم قانون اساسی
تمامیله تطبیق واجرا ایده جکم. بوکا هیچ کیسه
مانع اولمه جقدر. قلبلری مستریخ اولسون هرکس
ایشلری کوجلریله مشغول اولسون »
دیمشله و بوتأمینات جلیله پادشاهی بی دست
تکریمده کلام قدیم اولدینی حالده مع القسم تبشیر
وبیان وان شاء قریباً هر درلو اجرا آت نافع نک
دوشونیلرک بی دربی موقع تطبیقه قونیلر جفنگ ده
وعد جلیل پادشاهی جمله مبعجله سندن بولندیغی
علاوة درمیان ایشلردر.
بونی متعاقب جمعیت اعضاء سندن دو قنور رضا
توفیق پک غایت مفصل بر نطق ایراد ایتمش و حتامنده
ارتق نمایشلره نهایت ویرلسی و ارتق حکومتی
عهده سنه ترتب ایدن وظیفه بی اجراده سربست
براقق لازم کلدیکی و بناء علیه عثمانلی اتحاد وترقی
جمیعتک نمایشه ختام ویردیکنی بیلدیرمشدر.
ایشته مع الاقتضار درج ایلدیکمز بوتأمینات
شاهانه قانون اساسینک آئیمز ایچون برضمان قوی
تشکیل ایده جکنی. بشردر .

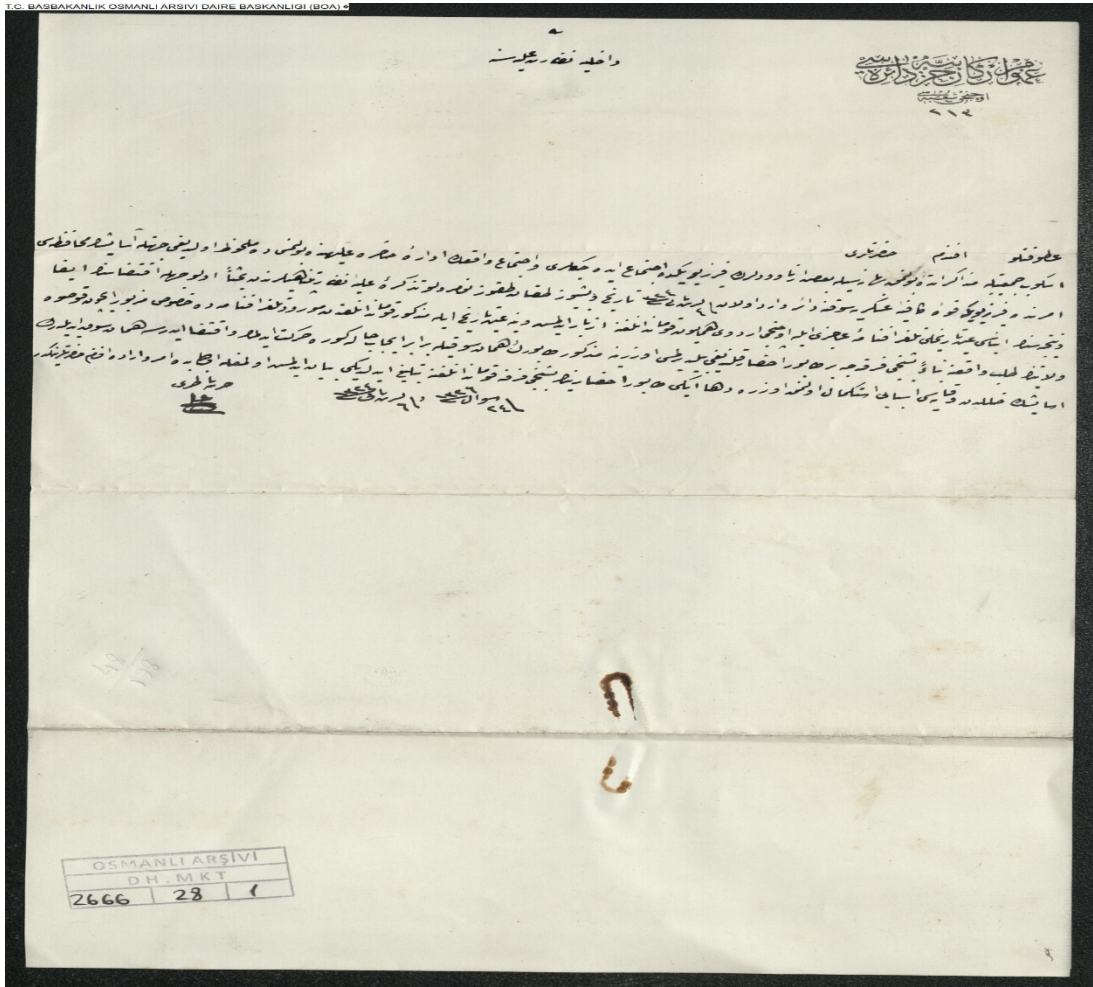
EK – 8 Hasan Fehmi Bey'in cenaze töreni. (*Resimli Kitab*, S. 7, Nisan 1909).

EK-9 31 Mart İsyanı'nın ilk anları. İsyana katılan toplumsal gruplar.
(Resimli Kitab, S. 7, Nisan 1909).

EK - 10). Üsküp Cemiyetiyle müzakere için Firzovik'te toplanan Arnavutlar'a karşı alınacak önlemlerin Harbiye Nazırı tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilmiş tezkire. (DH.MKT., 2666/28, H-28-10-1326

DH.MKT.02666.00028.001

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Yusuf Sabri ŞİMŞEK

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 26 Kasım 1987, Fatih

Elektronik Posta: yusufsabrisimsek87@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	TÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü	2009
Yüksek Lisans	İMÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı	2018

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2012-2015	Editörlük hizmetleri	Editör
2016-2018	Okçular Kafe-Restoran	İşletme Sahibi

YABANCI DİLLER

İyi derece İngilizce; başlangıç düzeyinde Arapça.

HOBİLER

Okumak, anlamak, anlatmak, iletişim, sosyal çevre ile canlı ilişkiler, yüzmek.